

A nyelv érintése – név (metatézis, metasztázis, metalepszis) Marcel Proust *À la recherche du temps perdu* című művében¹

„Az ember bármilyen messze jut is ismereteivel, akármennyire is objektíven ítéli meg önmagát, végül egyebet nem nyer az egészből, csupán tulajdon életrajzát.”
(Friedrich Nietzsche)

„L'observation compte peu.”²
(Marcel Proust)

„La seule manière de défendre la langue, c'est de l'attaquer, mais oui Madame Strauss!
Parce que son unité n'est faite que de contraires neutralisés, d'une immobilité
apparente qui cache une vie vertigineuse et perpétuelle.”³
(Marcel Proust)

„Car il faut que ceux-là mêmes qui ont raison, comme Françoise,
aient tort aussi, pour faire de la Justice une chose impossible.”⁴
(Marcel Proust)

Mielőtt rátérnénk végre a *La Prisonnière* és az *Albertine disparue* fontos passzusainak ígért elemzésére, fel kell még idézni és hosszabban körül kell járni a Proust-mű másik részletét, amelyben a *philologie* szó előtűnik. Egy felettébb vicces locusról van szó, melynek tágabb és szűkebb szövegkörnyezete egyaránt fontos, s melynek humora talán némi vigasszal szolgál a passzus bonyolultságából következő elemzés terjedelmére, mely bonyolultság mint egyfajta mélység pedig talán helyt fog állni a játékosság és a humor felületi effektusa-ért. Már persze ha e két dimenzió és modalitás pusztá ellentétbe állítható egymással, s ha nem arról van szó, hogy a mélység sem más, mint a felület differenciális játékának produktuma, mely felület másfelől talán nem férhető hozzá a mélység előzetes projekciója nélkül. S ha a filológia szó a csók körüli passzusokban az *érintésnek* a nyelvi propozíciók ambiguitását – ha csak ideiglenesen vagy feltételesen is, de – átvágó, felszámoló eseménye előtt tűnt fel, akkor itt hasonlóan a nyelv propozicionális láncolatát befagyasztó *tulajdonnevek* kapcsán bukkan fel, tulajdonnév és kívülre mutató, név és érintés már

1 Fejezet egy hosszabb tanulmányból, melynek címe: *Az olvasás optikája. Proust a filológiáról és a Proust-filológia.*

2 „A megfigyelés nem sokat számít.” (Jancsó Júlia fordítása)

3 Levél Mme Straussnak, 1908. november 6. „Az egyetlen módja, hogy védjük a nyelvet, az, ha támadjuk, de igen, Madame Strauss! Merthogy egysége csak semlegesített ellentétekből áll, egy látszólagos mozdulatlanságból, ami egy szédítő és folytonos életet rejt.”

4 „Mert úgy kell lennie, hogy azok, akiknek igazuk van, mint Françoise-nak, egyben tévedjenek is, hogy így válják lehetetlenné az igazságot.” (Jancsó Júlia fordítása)

játékba hozott analógiájának jegyében, amely, láthattuk, nem független a nyelv és a beszéd eredetének, genezisének s vele egyediségének mozzanatótól sem. A részlet, amely a Balbec környéki helynevek etimológiáinak hosszadalmas ismertetését is magában foglalja, legalábbis a Proust-filológus elmélész értelmezésében nem egyebet tenne, mint öncélú provokációként, Proust céltalan, etimológiák iránti mániájaként mintegy roncsolja a regényt, amennyiben nem illeszkedik a szöveg „organikus” szerveződésébe, sőt tudatosan sérti azt.⁵ Az alább következő elemzés talán megmutathatja, hogy e kifogás egy – a terjedelmes szakirodalomban egyáltalán nem ritka – felületes olvasás felől fogalmazódik meg, mely úgy próbálja összeegyeztetni a *Recherche* genetikus filológiáját a jelentéstani értelmezésével, a történetit a szemiológiával, hogy végső soron egyik nézőpontot sem érvényesíti a maga összetettségében, ráadásul relációjukat is alapvetően eltéveszti. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a *metasztázis* alakzata jegyében a szerzőre hárt egy szembetűnő fogyatékossgát, mely azonban – s itt ez az érvelés sem képes, mint amúgy persze egyetlen másik sem, elkerülni a *metasztázist* – nem magában a regényben, mint inkább a felületes olvasóban található. Fontosabb lesz majd ennél, ahogyan a regény aktiválja és értelmezi a *metasztázist*, amiről mindjárt hosszabban is szólnunk.

4

A jelenet főszereplői Marcel mellett Brichot, a Sorbonne bölcsező professzora és Cottard, az orvos, mindketten a Verdurin-szalonnakis klánjának tagjai, az előbbi filológus, az etimológiák és az írói (s politikusi és egyéb) életrajzok és idézetek kiváló ismerője, utóbbi a szövegek nagy tűzijátékosa, ki korábban érzéketlen lévén az *idézetségre*, az iróniára s a *figuralitásra*, szorgalmasan „megtanulta” a szólások és állandósult szófordulatok átvitt jelentését, s immár kényszeresen használja azokat. Ennélfogva, míg korábban azzal rombolta a kommunikációt, s térítette el a diskurzus menetét, hogy mindent szó szerint értett, így komolyan vett, immár azzal teszi ugyanezt, hogy rendre humorosra látszik venni a figurát, ami nem jelenti azt, hogy – s erre az alábbi passzus is jó példa lehet – megnyilatkozásai (könnyen) olvashatók volnának, azaz nélkülöznek a komolyan vehetőséget. A kis klán tagjai a balbeci vasúton utaznak a tengerparti La Raspelière-be, Verdurin-ék szokásos szerdai vacsorájára, miatt Brichot-nak, a filológusnak a szavaira, aki rohamosan romló látása miatt erős szemüveget visel, Marcel megemlíti, hogy ismeri Cambremer márkízt (az est egyik előkelő vendégét), akivel nagyon örül az eljövendő találkozásnak, ugyanis a márkíz korábban megígérte, hogy kölcsönadja neki a combray-i plébános írását a környék helyneveiről.⁶ Nevekről, amelyek gyakran lépnek a felidézett én és a narrátor érdeklődésének előterébe, s melyek sosem függetlenek a szöveg önértelmező mozgásától sem. (A plébános etimológiai előkerülnek már az első könyvben, a *Du côté de chez Swann*-ban, amikor az Léonie

5 Vö. Antoine COMPAGNON, *Proust entre deux siècles*, Seuil, Paris, 1989, 229-256.

6 Marcel PROUST, *À la recherche du temps perdu III*, Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), Paris, 1989, 204. (A regényből vett francia nyelvű idézetek a 4 kötetes Pléiade-kiadásból származnak, melynek ezután az idézet után zárójelben vagy adott esetben lábjegyzetben római számmal a kötetszámát jelzem, utána pedig a vonatkozó oldalszámot.) Marcel PROUST, *Az eltűnt idő nyomában IV, Szodoma és Gomorra*, Fordította: Jancsó Júlia, Atlantisz, Budapest, 1995, 243. (A továbbiakban: *Szodoma és Gomorra*)

néninél tett látogatásakor beszél hosszabban Combray vidékének helyneveiről.⁷) A helynevekkel példázott prousti kratüilizmus és e nevek eredetének tudós magyarázatai között feszültség keletkezik, amely – s a végén ezt is teszi a narrátor – akár fetiszizálás és defetiszizálás ellentétéként is leírható. Brichot, a nyelvek és a szavak nagy barátja, ki ismerni látszik ezek távoli eredetét, időbeli mélységét, elmagyarázza Marcelnek, hogy a plébános normandiai helynevekről írott könyve, mit La Raspelière-ben ő már átlapozott, hemzseg a tévedésektől. A professzor hosszú lapokon át sorolja az egyes normandiai helynevek szótörténeti összefüggéseit – melyeket láthatóan mindenki un, ahogy a plébános szószármaztatásai is fárasztják Léonie nagynénit, s melyek a társaságból csak a narrátort érdeklik –, kijavítván a plébános tévesnek mondott etimológiáit, majd szavai összegezésekor az alábbi komikus párbeszéd(részlet) hangzik el a három szereplő, a filológus, az orvos és a főhős között:

Vous voyez que le petit livre que vous allez trouver à La Raspelière n'est pas des mieux faits." J'objectai qu'à Combray le curé nous avons appris souvent des étymologies intéressantes. „Il était probablement mieux sur son terrain, le voyage en Normandie l'aura dépaysé. – Et ne l'aura pas guéri, ajoutai-je, car il était arrivé neurasthénique et est reparti rhumatisant. – Ah! C'est la faute à la neurasthénie. Il est tombé de la neurasthénie dans la philologie, comme eût dit mon bon maître Poquelin. Dites donc, Cottard, vous semble-t-il que la neurasthénie puisse avoir une influence fâcheuse sur la philologie, la philologie une influence calmante sur la neurasthénie, et la guérison de la neurasthénie conduire au rhumatisme? – Parfaitement, le rhumatisme et la neurasthénie sont deux formes vicariantes du neuro-arthritisme. On peut passer de l'une à l'autre par métastase. – L'éminent professeur, dit Brichot, s'exprime, Dieu me pardonne, dans un français aussi mêlé de latin et de grec qu'eût pu le faire M. Purgon lui-même, de moliéresque mémoire!” (III, 284.)

5

Beláthatja: az a kis könyv, amelyet a La Raspelière-ben talál, nem tartozik a legkiválóbbak közé.” Megjegyeztem [*objectai* – ellene vetettem; a szó szó szerint, s ez itt fontos, azt jelenti, valaki *elé* tenni valamit, úgy is mint érvet, bizonyítékot vagy akadályt], hogy Combray-ban a pap [*curé* – e szó etimológiája maga is érdekes: a latin *cura*, *curatus* szavakból jön s a gyógyítást vagy a kúrát, franciául a „cure”-t is felidézi, már itt összekapcsolva az orvos és a pap képzetkőrét] gyakran érdekes etimológiákkal ismertetett meg minket. „Ott valószínűleg inkább otthon volt, a normandiai utazással elveszítette ismert közegét.” [*terrain*, *dépaysé* – ezeknél is lényeges a szó szerinti jelentés: a „terrain” egyszerre jelent geográfiai területet és pl. szakterületet, a „dépaysé” ugyancsak egyszerre utal a tájra, az ismerős tájíktól való megfosztottságra és a lélek új környezete fölötti szorongására; az igeidő is fontos: *l'aura dépaysé* – futur dans le passé, azaz: jövő a múltban, eljövő múlt] „És még csak meg sem gyógyult [*ne l'aura pas guéri* – az utazás nem gyógyította őt meg; ez is eljövő múlt] – tettem hozzá –, hiszen idejövét neuraszténiás volt, hazafelé pedig reumás.” „Ó, akkor a neuraszténia miatt van [*faute à la neurasthénie* – ez a neuraszténia hibája]. A neuraszténia után megkapta a filológiát is [*de tombé dans* – a neuraszténiából a filológiába esett], amint derék mesterem, Poquelin mondta volna. Mondja

7 Vö.: I, 101-105., Marcel PROUST, *Az eltűnt idő nyomában I, Swann szerelme*, Fordította: Gyergyai Albert, Kriterion, Bukarest, 1974, 103-107. (A továbbiakban: *Swann szerelme*)

csak, Cottard, nem gondolja [*vous semble-t-il* – nem tűnik úgy magának], hogy a neuraszténia káros [*fâcheuse*] hatással lehet a filológiára, a filológia nyugtatóval a neuraszténiára, a neuraszténiából való felépülés pedig reumához vezet-ehet?” „Ahogy mondja, a reuma és a neuraszténia csak a neuroarthritis két vikáriáns [*vicariantes*] formája. Az egyik bármikor metasztazeálhat a másikba.” [*passer de l'une à l'autre par métastase* – metasztázissal mehet át az egyik a másikba] „Jeles professzorunk – mondta Brichot –, uram bocsá' annyira latinus és görögös franciasággal fejezi ki magát, hogy maga a molière-i emlékeztető Purgó doktor sem tehetné különbül!” (*Szodoma és Gomorra*, 335.)

6 Brichot a szavak, a nyelv barátja (*filo-logosz*) kétértelmű szavaival (*terrain, dépaysé*) olyan diskurzusba vonja be Marcelt, amely hirtelen, és szinte észrevétlenül vált át konstatívból nyíltan performatívba, komolyból komikusba. A pap filológiai kutatásairól, az általa írott korpuszról annak testére és személyére tereli át a figyelmet, amikor az orvosi diskurzus idegen szakkifejezéseire folyamodik, mialatt – a filológia betegségek közé sorolásával – már nem látszik igényt tartani e diskurzus diagnosztikai, megismerő funkciójára. A helynevek filogenezisének meggyőző nyelvtörténeti megvilágítása, a szavak mélysége után annak *referenciája* helyett az orvosi nyelv sajátos lexikális és stiláris *felszín*, a jelölő törvénye, ennek effektusai látszanak irányítani a beszédet, humoros hatást váltva ki ezzel. Az így keletkező feszültség egyúttal megidéri történeti megismerés és szójáték, tudomány és irodalom, s ezzel együtt referencia és önreferencia, eredeti és mímelt, őszinte és tettetett, valamint reális és fiktív ellentétpárjait is. Cottard a szójátékok kedvelőjeként előszeretettel bocsátkozik e diskurzusba, melynek Brichot felől mintha csak a komikus performativitása látszanék, amit a Molière-allúzió – melyben a professzor, afféle „*précieux ridicule*” módjára, történeti jártasságát, genealógiai ismeretét fitogtatva először a közismert felvett név helyett a komédiaíró kevésbé ismert családi nevét említi – is nyomatékosít. Az orvosi nyelv latin és görög kifejezései idegenségüket, amellyel saját (hangzó vagy írott) felszínükre terelik a figyelmet, az újlatin nyelv kontextusában a szótörténet diszkontinuitásaitól kapják, attól, hogy a latin és a francia szavak közötti történeti rokonság vagy „azonosság” nem magától értetődő, nem látható. (Ahogy a látható tünetektől sem vezet a bizonyosság útja a betegség láthatatlan okához.) Legfőképpen egy szisztémakülönbség működik közre ebben az idegenségérzetben, amennyiben a nyelv szinkronikus rendszerének differenciális mozgása törvényszerűen magával heterogénnek s irrelevánsnak mutat minden, e szinkronikus rendszerbe nem illeszkedő nyelvi alakot, köztük saját történeti előzményeit, diakronikus dimenziójának nyomait is.⁸

8 Ezért hangoztatja Saussure szinkronikus és diakronikus nyelvészet heterogenitását: „Egy diakronikus tény tehát olyan jelenség, amelynek létoka önmagában van; a belőle eredő sajátos szinkronikus következmények teljesen idegenek tőle.” „Hiábavaló vállalkozás lenne tehát, ha ennyire különböző tényeket ugyanazon diszciplínán belül próbálnánk egyesíteni. A diakronikus vizsgálatban olyan jelenségekkel van dolgunk, amelyek semmiféle viszonyban nincsenek a rendszerekkel, noha feltételként alakulásukban közrejátszottak.” Vagy: „A beszéd mindig csak egy nyelvállapothoz képest működik, és maguknak az állapotok között fellépő változásoknak semmi helyük sincs benne.” Ferdinand de SAUSSURE, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Ford. B. Lóriczy Éva, Corvina, Budapest, 1997, 107, 108, 111.

Felszín és mélység, térbeli és időbeli korrelációit, benne etimológia és szó-játék bonyolult viszonyával a passzus szűkebb és tágabb környezete egyaránt játékba vonja, igencsak változatos témák, ezek szövevényes egymásba fonódásai révén. A genealógia nem csupán a helynevek etimológiájaként, de párhuzamosan a személynevek eredetként is feltűnik,⁹ a nemesi *családneveknek* és – ami nem ugyanaz – e nevek *viselőinek* leszármazására, vagy akár a becenevek és eredeti nevek különbségére vonatkozó passzusokban, amin aligha lepődik meg az olvasó, aki tudja, hogy a regény első könyve utolsó fejezetének címe *Noms de pays: le nom*, míg a második könyv második fejezetéé: *Noms de pays: le pays* (Gyergyai nem volt következetes a „pays” fordításban: *Helynevek: a név, Tájnevek: a táj.*) A hely- és személynevek genetikai aspektusai mellett, ezzel együtt a nyelv, a nyelvek számos értelemben vett eredete, a nemzeti nyelvek (ki)alakulásától az írott vagy a beszélt nyelv, diskurzus szerzőjének mint eredetnek a kérdéséig aktiválódik a *Sodome et Gomorre* lapjain, az idézetek közvetlen szomszédságában. Sokrétűen kapcsolódva természetesen én és mások, idézett és saját, s ezzel együtt arc és nyelv, arc és név imént tárgyalt relációjához, többek között a megértés, az olvasás mint arcadás és az etimológia humanizmusa közötti párhuzamok révén is (erről nemsokára), nem függetlenül test és szellem ellentmondásos interakcióitól sem. Legalább ilyen fontos lesz az emlékezet írott és beszélt tanúságtétele, az írásos dokumentumoké és az elhangzó szavaké, ami egyfelől az emberi emlékezet, másfelől a levelek, sőt az oklevelek *mint tanúságtételek* olvasásának gyanú s bizalom, gyanakvás és hitel ingamozgásában megnyilvánuló lehetetlen kényszerét állítja újra csak előtérbe.

Mindez itt a múlthoz való viszonyulásra, pontosabban múlt és jelen folytonosságának illetve megszakítottságának eldönthetetlen, mert érzékekkel, faktuálisan sohasem verifikálható ellentétére is kiterjeszkedik: a jelennek a múlttal való kontinuitása éppúgy önkényes, mint a kettő közötti átjárhatatlanság, megszakítottság tételezése, ami másfelől azt is jelenti, hogy mindkét alakzat ugyanannyira szükségszerűnek is nevezhető. Lényeges, hogy a genealógia érintett reprezentációi következetesen a térbeliség, az optikai médiumok közbejöttével aktiválódnak, látható felszín és láthatatlan (képzeleti) mélység változatos érintkezéseként, s ez is hozzájárul, hogy az *irreverzibilis* idő *iránya* is nagyon érdekes módon értelmeződik újra. Az etimológia valamennyiszer szó-játékok, hibásan ejtett vagy félrehallott, félreolvasott nevek, névtévesztések, névrövidítések, névtorzítások, becenevek valamint félrevezető névazonosságok kontextusába íródik bele, miként a nemesi családnevek is egyszerre fednek *mésalliance*-okat és eshetnek például egybe nem nemesi nevek alakjaival, miközben végső soron minden eredet – tehát nemcsak a *mésalliance* – ismétlés és mutáció ellentmondásos korrelációja, miáltal az eredet hozzáférhetősége kérdőjeleződik meg, másképpen mondva az eredet fantomatikus, önkényes, mégis szükségszerű konstitúciója, láthatatlansága válik láthatóvá. Természetesen nem választható el élesen ettől, s nem is marad ki a passzusokból a lokalitásnak, hely és idő egységének permanens kibillentése a delo-

9 Azon túl, hogy a narrátor nemesi genealógiákról beszél hosszan, később a helynevek etimológiái után Brichot személynevek (növényi) eredetét is elemzi: Vö. III, 321-324., *Szodoma és Gomorra*, 378-381.

kalizálás mozzanatai révén, amely, a jelenlét eredendő egybe-nem-esése önmagával, egyszerre nyilvánul meg a származás vagy a névadás eredendő távollétében, az érzékelés, benne a kép és a hang felételezte távolságban továbbá – ettől nem függetlenül – magában a nyelvben mint egyfajta tele-technikában.

A betegség és a filológia idézetben megfigyelhető összekapcsolása, a lát-szattal ellentétben, egyáltalán nem esik távol a csókról hozott döntés korábban elemzett részletétől, amelyben a filológia szerelemmel alkotott különös párja szorult magyarázatra. Nem csupán a filológia, hanem a szerelem is úgy tűnik föl, mint egy időben gyógyszer és mérge, melynek esetében képtelenség az ellentétek stabilizálása, sőt *szerelem*, *orvoslás* és *filológia* ellentmondásos kötései szinte eltéveszthetetlenül hozzák a képbe Platón *Phaidroszát* és Racine *Phaedráját*, még hozzá azon passzusok között, amelyek szójátékok, azonos alakú szavak „térbeli” effektusaival is játszanak, idő és tér ellentmondásait kiaknázva. Ismeretes, hogy az említett görög és francia dialógusok francia címe egybeesik: *Phèdre*, a jelölő olvashatatlanságának a Platónműben is hangsúlyosan aktiválódó példái (lásd a *pharmakon* szót és származékait¹⁰) mintájára. A következőkben arról is szó lesz, milyen viszony is lehet e három, az olvasást értelmező kifejezés, a *szerelem*, az *orvoslás* és a *filológia* között, ami egyszerre jelenti e *szavak* viszonyát, ezek jelentéstani, etimológiai és alaki relációit, valamint az e szavakkal jelölt megismerési formáknak, tárgyuknak, másképp mondvá: e szavak *külső referenseinek* viszonyát. E két mozzanatot mindenképp el kell különíteni egymástól, még ha az olvasás ezen allegóriái pont ennek lehetetlenségét példázzák, vagyis maga e különbség sem képes kívül kerülni a nyelvi és nyelv előtti, név és szemiózis, belső és külső eldönthetetlenségén, ezáltal pedig végső soron a különbségek és a hasonlóságok végtelen áthelyeződésein.

Az orvoslás egyszerre funkcionál a filológia ellentétéként és szinonimájaként, amennyiben egyrészt mindkettő tárgyiasító megismerésre hagyatkozik, olyan obszerváló tekintetre, amit Cottard doktornál ír le az elbeszélés,¹¹ s ami a szavak *eredetét* kutató Brichot – alighanem ironikusan, ezen eredetet a képzési hely szószerintiségeként játékba hozva – *gégetükör*höz hasonlított szemüvegében is „tükröződik”,¹² másrészt míg a medicina rendeltetése szerint a

10 Lásd ehhez: Jacques DERRIDA, *La pharmacie de Platon* = Uó, *La dissémination*, Paris, Seuil, 1972, 77-213. A magyar fordítást nem ajánlom!

11 „Son assurance n’était pas comme celle de Cottard qui glaçait ses malades, lesquels aux gens qui vantaient son aménité dans le monde répondaient: « Ce n’est plus le même homme quand il vous reçoit dans son cabinet, vous dans la lumière, lui à contre-jour et les yeux perçants. »”(III, 265.) „Magabiztossága [Saniette-é] más volt, mit Cottard-é, mellyel megdermesztette [*glacai*] a betegeket, akik, ha a társaságban valaki a doktor nyájasságát dicsérte, azt válaszolták: „Ha a rendelésén fogadja, egészen más embert talál: maga ott áll tetőtől talpig kivilágítva, ő meg az ellenfényben, szűrős szemmel.”(*Szodoma és Gomorra*, 313.)

12 „...Brichot dont les lunettes énormes, resplendissantes comme ces réflecteurs que les laryngologues s’attachent au front pour éclairer la gorge de leurs malades...”(III, 267.) „...Brichot, akinek hatalmas szemüvege úgy csillogott, mint a gégetükör, amely az orvos rögzít a homlokára [*ces réflecteurs que les laryngologues* – azok a tükrök, melyeket a gégeszkek rögzítenek a homlokukra], hogy bevilágítson [*éclairer* – megvilágítsák a betegek torkát] a beteg torkába”(*Szodoma és Gomorra*, 315.)

külső valóságba avatkozik be, a filológiának csak azzal a nyelvvel lehet dolga, ami csupán utalni képes a nyelven kívülre, de sohasem tudja elérni azt. Beszédes innen nézve, ahogy az orvoslás iránt egyidőben bizalommal és gyanúval viseltető, sőt annak státusát e kettő ingamozgásában szituáló narrátor¹³ egy helyütt a filológusi munka révén keveri gyanúperbe az orvost: „La médecine, faute de guérir, s’occupe à changer le sens des verbes et des pronoms.” (III, 292.) („Az orvostudomány, ha már gyógyítani nem tud, azzal foglalkozdik, hogy az igék és névmások jelentését csúri-csavarja [*change* – egyszerre jelenti: „megváltoztatja” és „váltogatja”, a magyar fordítás jó és ötletes itt].”) (*Szodoma és Gomorra*, 345.), vagy hogy Cottard azzal próbálja lejáratni riválisát, du Boulbont, hogy ez irodalmi doktorkodást végez, amivel tehát orvosi nyelvénél fiktív, a realitást el nem érő referenciájára utal.¹⁴ Csakhogy másfelől, mint mindjárt látjuk, a szavak, minden korlátjuk ellenére, nagyon is képesek a valóság átalakítására, s ez legélesebben épp azon orvosi nyelv felől válik láthatóvá, amelynek konstatívumaiba (is) mindig és szükségszerűen beíródik egy redukálhatatlan performatív mozzanat, ennek gyanúja. Cottard diagnosztikai tevékenysége és a kis klánban megfigyelhető nyelvi praxisa, egyfelől az orvosi konstatívumok, másfelől a szójátékok s állandósult szófordulatok öncélú, a megismerő értéktől elváló előszeretete között mintha éles határt vonna az elbeszélés, amit az is nyomatékosít, ahogy a narráció a szereplőknek a különböző társadalmi közegek közötti, így *térbeli* diszkontinuitásait kiemeli rendre: míg Verdurine-né szalonjában (ahol először megismerjük) Cottard komolytalan, nevetséges alak, addig (mint *idővel* szereplői tanúságtételek nyomán „kiderül”) orvosi körökben az egyik legnagyobb tekintély. Filológia és orvoslás, sőt, irodalom és medicina éles különbsége tehát így is érvényre jut, nyelvi és nyelven kívüli, konstatív és performatív differenciájaként. Amint várható azonban, ez a stabilitás ideiglenesnek és egyoldalúnak bizonyul, amennyiben az orvoslás sem képes felszámolni az olvasást, amely pedig, láttuk, nem lehet más, mint az olvashatatlan egyszerre önkényes és szükségszerű felszámolása, ami a tiszta megismerésbe a tanúságtétel mozzanatát, s vele a vakság performatívumát írja bele. Tanulságos lehet ezt is Cottard egyik megnyilvánulásával, ennek elbeszélésével érzékeltetni.

A narráció tanúsága szerint második balbeci tartózkodása elején Marcel véletlenül összefut Cottard doktossal a beszédes nevű Incarville¹⁵ fürdőhely állomásán, s beülnek együtt abba a kaszinóba, ahol a fiatal lányok, köztük Albertine-nel, táncolnak éppen – egymással. Ekkor olvashatjuk a következőket:

13 „De sorte que croire à la médecine serait la suprême folie, si n’y pas croire n’en était pas une plus grande car cet amoncellement d’erreurs se sont dégagées à la longue quelques vérités.” (II, 594-595.) „Úgyhogy az orvostudományban való hit a legtisztább örület, ha még nagyobb nem volna a benne való kételkedés, mert hisz a tévedések e tömegéből [*amoncellement* – felhalmozás, gyűjtés!] lassanként néhány igazság született [*dégagées* – szabaddá vált, felszabadult].” *Guermantes-ék*, 302.

14 „Mais ce n’est pas un médecin. Il fait de la médecine littéraire, c’est de la thérapeutique fantaisiste, de charlatanisme.” (III, 366.) „De hiszen az nem orvos! Amit ő csinál, az csak afféle irodalmi doktorkodás, légbőlkapott [*fantaisiste*] terápia, sarlatánság.” (*Szodoma és Gomorra*, 428.)

15 A városnév első részébe bellehallatszanak az *incarmer*, *incarnation* kifejezések, amelyek jelentése franciául „megtestesül” „megtestesülés”.

Une des jeunes filles que je ne connaissais pas se mit au piano, et Andrée demanda à Albertine de valser avec elle. Heureux, dans ce petit casino, de penser que j'allais rester avec ces jeunes filles, je fis remarquer à Cottard comme elles dansaient bien. Mais lui, du point de vue spécial du médecin, et avec une mauvaise éducation qui ne tenait pas compte de ce que je connaissais ces jeunes filles à qui il avait pourtant dû me voir dire bonjour, me répondit: «Oui, mais les parents sont bien imprudents qui laissent leurs filles prendre de pareilles habitudes. Je ne permettrais certainement pas aux miennes de venir ici. Sont-elles jolies au moins? Je ne distingue pas leurs traits. Tenez, regardez», ajouta-t-il en me montrant Albertine et Andrée qui valsaient lentement, serrées l'une contre l'autre, «j'ai oublié mon lorgnon et je ne vois pas bien, mais elles sont certainement au comble de la jouissance. On ne sait pas assez que c'est surtout par les seins que les femmes l'éprouvent. Et voyez, les leurs se touchent complètement.» En effet, le contact n'avait pas cessé entre ceux d'Andrée et ceux d'Albertine. Je ne sais si elles entendirent ou devinèrent la réflexion de Cottard, mais elles se détachèrent légèrement l'une de l'autre tout en continuant à valser. (III, 191.)

Egy fiatal lány, akit nem ismerek, a zongorához ült, és Andrée felkérte Albertine-t egy keringőre. Boldogan a gondolattól, hogy itt maradok ebben a kis kaszinóban, ezekkel a fiatal lányokkal, felhívtam Cottard figyelmét arra, milyen jól táncolnak. Ő azonban, az orvos sajátos szemszögéből, s bizonyos faragatlansággal [*mauvaise éducation*], figyelmen kívül hagyva, hogy a lányok ismerőseim, noha látnia kellett, amikor üdvözöltek [*à qui il avait pourtant dû me voir dire bonjour* – a fordító nemcsak fordít, de megfordít, az eredetiben: amikor üdvözöltem őket], így felelt: „Igaz, de igencsak meggondolatlan szülők azok, akik hagyják, hogy a lányaik efféle szokásokat vegyenek fel. Én ugyan [*certainement*] nem engedném az enyémeiket idejárni. Mondja, szépek [*jolies*] legalább? Nem látom jól a vonásaikat [*Je ne distingue pas leurs traits* – Ne veszem ki/nem különböztetem meg a vonásaikat]. Nézze például őket [*Tenez, regardez* – az adott kontextusban itt szinonimákról van szó, mindkettő azt jelentheti: nézze, mégis, a „tenir” igében benne van a kéz, a kézben tartás, a megragadás, megfogás, és így a tárgyiasítás, a szemlélt, a látott fölötti uralom, ellenőrzés képze, s persze látás és érintés analógiájával együtt a két érzék bonyodalmas viszonya is] – folytatta, a lassan, szorosan egymáshoz simulva táncoló Andrée-re és Albertine-re mutatva –, otthon felejtettem a cvikkeremet [*lorgnon*], és nem látok jól, de kétségtelenül [*certainement*] a gyönyör netovábbját élük át [*au comble de la jouissance* – a gyönyör, az élvezet tetőpontján vannak]. Nem eléggé köztudott, hogy azt a nők legfőképpen a mellükkel érzékelik. Márpedig, látja, az övek teljesen egymáshoz simul.” S valóban, Andrée és Albertine keble egyetlen pillanatra sem vált el egymástól [*le contact n'avait pas cessé* – az érintkezésnek, a kapcsolatnak nem lett vége közöttük, a melleik között]. Nem tudom, hogy a két lány meghallotta-e vagy kitalálta Cottard megjegyzését, de könnyedén elengedték egymást, úgy keringőztek tovább.” (*Szodoma és Gomorra*, 228.)

Cottard, akiről nyomban ezután azt is megtudjuk, hogy a mérgezések specialistája, az orvosi nézőpont szenvtelenségével, tekintet nélkül szavainak performatív dimenzióira, főképp érzelmi-morális hatásaira, a megismerés nevében olyan értelmezést ad a táncoló lányok látványáról, ami, lévén, hogy a látvány nem mond ellent szavainak, a rámutatás, ha tetszik, a szó szerinti megnevezés illúzióját adja. Cottard az elbeszélte én esztétikai nézőpontját billenti ki orvosi perspektívájával, mely esztétikai nézőpont megismerő érvényét másfelől a kitörő örömrészlet keveri gyanúba, miközben a tánc szemléletében lett

öröm a fiatal lányok első tengerparti feltűnésének tökéletes táncmozgásként leírt narrációs eseményét is eszünkbe juttatja.¹⁶ A felidézett én öröme, a látottak feletti rajongó lelkesedése a La Raspelière-ben töltött estén többek számára neveltség forrása, sőt mi több, Cottard Serbatov hercegnő egy erre vonatkozó észrevételére, maga a narrátor tanúsága szerint, „azt felelte, hogy túlzottan izgulékony vagyok, nyugtatókat kellene szednem és köthetnék.” (lui répondit que j'étais trop émotif et que j'aurais en besoin de calmants et de faire du tricot” (III, 291.)). Fontos persze, hogy mielőtt vagy amellett, hogy magának a narrációnak a megbízhatósága ellen fordulna, orvosi esetként lepleződve le, az esztétikai nézőpont érzéki és fogalmi megismerés kanti feszültségének jegyében kép s értelmezése, kép és nyelv redukálhatatlan különbségére terelheti a figyelmet. Nem csupán arról van szó, hogy Cottard előzetes tudását úgy vetíti rá a képre, hogy azt, cvikker híján, nem látja élesen (hiszen a mellek egymáshoz simulását mint látványt a narrátor is aláírja), hanem – és sokkal inkább – arról, hogy a lányok szóba hozott *gyönyöre az, ami nem látható*. Ismét nem elsősorban amiatt, mert arcvonásaikat a doktor képtelen kivenni, de mert a másik gyönyörének mint belső (testi) érzetnek csakis a külső *jele* látható, azaz a gyönyör, a másik gyönyöre mindenkor olvasásra szorul, pontosabban, a belső mint utalt láthatatlansága miatt a szemlélő számára csak olvasatként állítható elő. Még akkor is, ha testi jelként önkéntelen s így nyilvánvalóbbnak hat, mint a verbális jelek. Mi sem árulkodóbb erre nézvést, mint az idézet utolsó mondata, amely – s hasonlóra számtalan példát lehetne hozni a regényből, itt például még azt, hogy a narrátor, bármennyire biztos is benne, csak feltételezni tudja, hogy Cottard látta Marcel a lányoknak szóló üdvözlését – a másik érzékelésének hozzáférhetetlenségéből indul ki, abból, hogy végső soron sosem lehetünk *maradékalanul* megbizonyosodva arról, a másik látott vagy hallott-e bennünket.¹⁷

Eközben Cottard felismerésének részben ellentmondó körülmények utalnak a tánc képének és orvosi értelmezésének lehetséges diszkrepanciáira, amennyiben megtudjuk például, hogy a lányok, mielőtt odajöttek, invitálták Marcelt a kaszinóba, vagy hogy Andrée épp Marcellel szeretett volna táncolni, valamint, hogy – mint mondtuk – gavallér híján választanak nemükhöz tartozó partnert. Ezek az információk persze éppúgy feltételes olvasatát biztosítják a látottnak, miként Cottard értelmezése, amellyel ellentétesek, vagy amelynek hipotetikusságára ráterelhetik a figyelmet. Mivel azonban nem csak feltétlen, definitív olvasat nem létezik, de nem-olvasás sem, kép s olvasata különbsége nem válhat jelenlévővé, ami azt is jelenti, hogy az önmagát a képpel azonosító, vele felcserélhetőnek feltüntető (deiktikus) olvasat akkor *sem válik le teljesen* a képről, ha egy másik nézőpontból kétesnek bizonyul. A narráció bármennyire is a hallucináció gyanújába vonja Cottard megfigyelését, egyúttal azt is jelzi, hogy a kép ezen olvasata kitörölhetetlenné vált a narrátor olvasó tekintetéből, emlékezetéből, miáltal az orvos, a mérgezések specialistája mintegy megmérgezte Marcel Albertine iránti szerelmét, amennyiben bizalmatlanságot

16 II, 145-156., Marcel PROUST, *Az eltűnt idő nyomában II, Bimbózó lányok árnyékában*, Fordította: Gyergyai Albert, Kriterion, Bukarest, 1975, 362-373. (A továbbiakban: *Bimbózó lányok árnyékában*).

17 Ez alól alighanem csak a tapintás (és persze, ami szintén egyfajta tapintás, az ízlelés) képez kivételt, melyben a tapintani és a tapintva lenni egyazon érzékelő aktus.

ültetett a kapcsolatba. A nyelvről innen nézve nemcsak az mondható tehát, hogy képtelen elérni a képet mint külső referensét, vagy mint „valóságot”, hanem az is, hogy nem képes függetlenedni attól, azt alakító, pozicionáló ereje aligha semlegesíthető teljesen. Még a megismerő értéket humor, ironia révén nyilvánvalóan – vagy inkább erősen gyaníthatóan, hisz az ironiának nincs grammatikai jele – felfüggesztő deixisek esetében sem.¹⁸ A narrátor a szerelem iránti bizalmatlanság kialakulásának eredeteként, első példajaként hozza fel s vezeti be az epizód elbeszélését, s később többször hivatkozik kép és olvasata ezen eltörölhetetlen kötésére. A gyanú mérge másfelől nem tisztán a szerelem lerombolója, de egyúttal fenntartója vagy meghosszabbítója is, lévén, hogy – mint erről már volt szó – a másik kiismerhetetlenségével annak vonzerejét növeli, s ennyiben nem is méreg, inkább gyógyszer immár. „A szeretett lény előbb maga a betegség, majd az orvosság is, mely egy időre megszünteti, s ugyanakkor súlyosbítja a kórt.”¹⁹ – mondja az elemzett passzus után félszáz lappal a narrátor, ami viszont azt is jelenti, hogy az eredetpontként beállított esemény bajosan válhat tiszta eredetté, mivelhogy a szerelem méregként már megelőzi az orvos mérgező szavait, melyek a szerelem előzetes mérge nélkül aligha lennének képesek a mérgezésre avagy gyógyításra.

Az orvos és az orvoslás proust-i szerepébe és értelmezésébe itt aligha tudunk belemerülni, annyit azért érdemes megjegyezni, hogy az orvos egy radikális értelemben nem tesz mást, mint megpróbálja konstatív funkciójában totalizálni a nyelvi cselekvést, elfeledtetve ennek performatív feltételezettség-

18 „Je ne connaissais rien de plus beau, de plus noble et plus jeune qu’une nièce de Mme de Guermantes. Mais j’entendis le concierge d’un restaurant où j’allais quelquefois dire sur son passage: « Regardez-moi cette vieille rombière, quelle touche! et ça a au moins quatre-vingts ans. » Pour l’âge qu’il me parut difficile qu’il le crût. Mais les chasseurs groupés autour de lui, qui ricanèrent chaque fois qu’elle passait devant l’hôtel pour aller voir non loin de là ses deux charmantes grand-tantes, Mmes de Fezensac et de Balleroy, virent sur le visage de cette jeune beauté les quatre-vingts ans que, par plaisanterie ou non, avait donnés le concierge à la «vieille rombière».” (III, 695.) „Az én szememben nincs szebb, nemesebb, fiatalabb nő, mint Guermantes nagyhercegnő egyik unokahúga. Egy étteremben azonban, ahová el-eljártam, egyszer meghallottam, amint a portás arra járva azt mondja: „Nézzék már ezt a vén spinét, micsoda maskara! Kutya legyen, ha nincs legalább nyolcvan éves” Ami az életkort illeti, alig hiszem, hogy komolyan gondolta. De a köréje gyűlt ajtónállók, akik ettől fogva mindig összevihogtak, amikor a hölgy elment az épület előtt, mert épp látogatóba készült a közelben lakó két elbűvölő, idős nagynénjéhez, De Fezensac és De Balleroy hercegnőkhöz, azt a nyolcvan évet látták a szép fiatal nő arcán, amelyet a portás – viccből vagy komolyan – a „vén spinének” tulajdonított.” Marcel PROUST, *Az eltűnt idő nyomában V, A fogoly lánya*, Fordította: Jancsó Júlia, Atlantisz, Budapest, 2001, 214-215. (A továbbiakban: *A fogoly lánya*)

19 *Szodoma és Gomorra*, 270. „L’être aimé est successivement le mal et le remède qui suspend et aggrave le mal.” (III, 228.) Később: „Le moment était peut-être particulièrement bien choisi pour renoncer à une femme à qui aucune souffrance bien récente et bien vive ne m’obligeait à demander ce baume contre un mal, que possèdent celles qui l’ont causé.” (III, 405.) „Ez a pillanat talán különösen alkalmas volt arra, hogy lemondjak egy nőről, hiszen semmiféle friss és elevenen égő fájdalom nem kényszerített, hogy tőle kérjem bajomra azt a balzsamot, melyet csak azok birtokolnak, akik a baj okozói is egyben.” *Szodoma és Gomorra*, 474. Lásd ehhez PLATÓN, *Phaidrosz*, 252a-b.

gét, amelyre a narrátor újra és újra az utóbbi mozzanat komikus totalizálásai-
val, vagy a diagnosztika szavainak élénken megrajzolt pragmatikai környezeté-
vel hívja fel az olvasó figyelmét.²⁰ Látható és láthatatlan észrevétlen kötési-
hez mind az etimológiában, mind az orvostudományban, de éppígy a szere-
lemben is, elengedhetetlen a képzelet munkája, mely tehát nem választható el
élesen saját ellentététől, amit a tőlünk független, külső valóságnak, ennek
érzékelésének nevezünk. Orvoslás és filológia polaritása mellett szerelem és
filológia vagy orvoslás és szerelem, betegség és szerelem, sőt betegség és
orvoslása kettőse is aktívan részt vesz a pólusok állandó cseréiben és ugyan-
akkor az ellentétek kimerevítésében, egy véget nem érő ide-oda mozgás for-
májában. E tematikusan keretezett, azaz megnevezett diskurzusok relációik-
ban végső soron egymás jelentését lennének hivatottak stabilizálni, akár a
cserékben, amelyek hasonlóságot s így szinonimitást, akár az oppozíciókban,
melyek antinómiákat s különbségeket rajzolnak ki. Elmondható, hogy egyrészt
az orvosi, szerelmi, filológiai, sőt az irodalmi diskurzus más és más, sajátosan
egyedi konstellációját adja vagy aspektusát világítja meg az olvasásnak, más-
felől pedig, hogy az olvasás allegóriáiként saját határait, s velük az ezeket

20 Egyetlen rövid passzus arról, hogy az orvosi diagnózis voltaképpen nem csupán
megnevezi, hanem ezzel létre is hozza magát a betegséget: „Le spécialiste vint
avec sa trousse chargée de tous les rhumes de ses clients, comme l’outré d’Éole.
Ma grand-mère refusa net de se laisser examiner. Et nous, gênés pour le praticien
qui s’était dérangé inutilement, nous déférâmes au désir qu’il exprima de visiter nos
nez respectifs, lesquels pourtant n’avaient rien. (...) À chacun de nous il dit: „Voilà
une petite cornée que je serais bien aise de revoir. N’attendez pas trop. Avec quel-
ques pointes de feu je vous débarrasserai.” Certes nous pensions à tout autre
chose. Pourtant nous nous demandâmes: „Mais débarrasser de quoi?” Bref, tous
nos nez étaient malades; il ne se trompa qu’en mettant la chose au présent. Car
dès le lendemain son examen et son pansement provisoire avaient accompli leur
effet. Chacun de nous eut son catharre. Et comme il rencontrait dans la rue mon
père secoué par ses quintes, il sourit à l’idée qu’un ignorant pût croire le mal dû à
son intervention. Il nous avait examinés au moment où nous étions déjà malades.”
(II, 620-621.) „A specialista el is jött, táskájában minden betege náthájával, mint
Eolus a tömlőjével. Nagyanyám meg sem engedte, hogy megvizsgálják. Mi meg,
mivel bántott bennünket, hogy fölöslegesen idehívtuk ezt az orvost, engedtünk kife-
jezett óhajának, hogy megvizsgálja mindegyikünk orrát, pedig egyikünknek sem
volt vele semmi baja. (...) Mindegyikünknek ezt mondta: „Nohát, ezt a kürtöcskét,
örülnék, ha vizontlátnám. Ne várjon nagyon sokáig. Néhány kis égetéssel meg-
gyógyítom.” Persze mi egészen másra gondoltunk. Meg is kérdeztük magunkban:
„De hát miből gyógyít ki?” Szóval mindegyikünknek beteg volt az orra; nem csalód-
tott [*ne se trompa* – nem tévedett, nem tévesztette meg magát], csak éppen hogy
jelenre fordította a dolgot [*il ne se trompa qu’en mettant la chose au présent* – külö-
nös szerkezet: csak annyiban tévedett, hogy a jelenre fordította/helyezte a dolgot]
Mert a vizsgálatának s egyszeri kezelésének már másnap megvolt a hatása.
Mindannyian fuldokoltunk a köhögéstől [*catarrhe* – hurut, vagyis a mondat: mind-
egyikünknek megvolt a maga hurutja, Gyergyai nem használja az orvosi szaknyel-
vet, és túloz, de megoldása stílusosan s a modalitást illetően kiváló]. S mikor az
utcán találkozott apámmal, akit rázott a köhögőroham, mosolygott arra a gondolatra,
hogy egy tudatlan még azt hihetné, az ő közbenjárása okozta a bajt. Akkor vizs-
gált meg bennünket, amikor már betegek voltunk.” Marcel PROUST, *Az eltűnt idő
nyomában III, Guermantes-ék*, Fordította: Gyergyai Albert, Magvető, Budapest,
2006, 383. (A továbbiakban: *Guermantes-ék*)

kijelölő *filológiai* tárgyiasítás (amilyen maga a megnevezés is) megalapozhatatlanként lepleződhet le.

A szerelem például az irodalommal s így a filológiával válik felcserélhetővé, amennyiben egy helyütt azt olvassuk, hogy Saint-Loup a szerelemmel együtt kigyógyul az irodalomból, ennek tanulmányozásából is,²¹ másutt pedig, hogy a filológia helyett már csupán a szerelem volt képes Brichot-t kiszakítani egy időre a társasági életből.²² A szerelem egyrészt maga adja, kelti fel a megismerés érdekét, miközben ugyanazzal a mozdulattal, mint az előző fejezetben láttuk, azt veszélyeztető, felszámoló érdeket ír a megismerésbe. A szerelem nemcsak méreg, hanem gyógyszer is, örület és józanság, betegség és egészség egy időben, s ebben egyszerre analóg az orvoslással, amely a *méreg* és a *gyógyszer* neveket cseréli föl minduntalan, érdeke szerint, valamint a neuraszténiával, amelyre nem pusztán az jellemző, hogy a képzelt betegséget valósnak hiszi, de egyrészt, hogy a képzelt és valós közötti határt képtelen megvonni, másrészt pedig, hogy rávilágít, e határ nem lehet definitív, lévén, hogy a képzelt visszahathat a valóságosra, a szellemi a testire, miáltal az imaginárius betegség reálisba fordulhat. Aligha meglepő ezek után, hogy az orvoslás és a neuraszténia kettőse is hasonló áthelyeződések részese lesz, mialatt a szerelem, amelyet – ezt a csóknál megfigyelhettük – kizárólag (a másik) cselekvés(e) igazolhat, ebben is párhuzamba kerül az orvoslással, ahol a diagnózis igazságérvényét csak a terápia gyakorlata teremtheti meg.²³

21 III, 94-95., *Szodoma és Gomorra*, 114-115.

22 III, 261-262., *Szodoma és Gomorra*, 308.

23 Cottard kapcsán írja az elbeszélő: „Celui-ci, depuis qu’il voulait troquer sa chaire contre celle de thérapeutique, s’était fait une spécialité des intoxications. Les intoxications, périlleuse innovation de la médecine, servant à renouveler les étiquettes des pharmaciens dont tout produit est déclaré nullement toxique, au rebours des drogues similaires, et même désintoxiquants. C’est la réclame à la mode; à peine s’il survit en bas, en lettres illisibles, comme une faible trace d’une mode précédente, l’assurance que le produit a été soigneusement antiseptisé. Les intoxications servent aussi à rassurer le malade qui apprend avec joie que sa paralysie n’est qu’un malaise toxique.” III, 192. „Ez utóbbi, amióta egyetemi katedráját praxisra [*celle de thérapeutique* – a terapeuta székére, vagyis pozíciójára] akarta felcserélni, a mérgezések specialistájának vallotta magát [*s’était fait une spécialité des intoxication* – csinált magának egy mérgezés-szakterületet]. A mérgezések az orvostudomány veszedelmes újításai, melyek csak arra jók, hogy a patikusok kicseréljék [*renouveler* – megújítsák] címkéiket, s mostantól minden termékekükről szentül állítsák, hogy az, szemben más, hasonló szerekkal, nem mérgező, sőt mi több, egyenesen méregtelenítő hatású. Ma ez a reklám van divatban; az előző pedig, azaz annak bizonygatása, hogy a terméket gondosan fertőtlenítették, már szinte csak nyomokban, a címke alján alig olvasható betűkkel [*en lettres illisibles* – olvashatatlan betűkkel] írt megjegyzésként él tovább. A mérgezésre való hivatkozás a beteg is megnyugtató, aki örömmel hallja, hogy bénulása csak múltó mérgezéses rosszullet.” *Szodoma és Gomorra*, 229. Azon túl, hogy az idézet visszakapcsol méreg és orvosság fent említett khiasmusaihoz, az olvashatatlan felirat révén pedig a filológiához, azt is példázhatja, hogy az egyetem mint az érdek nélküli teoretikus tudás intézménye, a tiszta konstatívumé, milyen ellentmondásos kötésben is van az érdekevezérelt orvosi gyakorlattal, mely egyedül képes e tudás számára érvényt biztosítani, de amely a megismerésről eltérő, tőle mégis elválaszthatatlan érdeket ír a diagnózisba.

Mindazonáltal a cselekvés vagy történés itt is csak koronatanúja, s nem abszolút bizonytéka lehet a konstatívumnak, igazsága konvencionális, feltételes és időbeli marad. Innen nézve is érdekes lehet, hogy az ún. jó orvos Proustnál nem kizárólag szakmai kompetenciájáról ismerzik meg, sőt, sokkal inkább arról, hogy – mivelhogy gyógyítani eleve lehetetlen, hisz bizonyíthatatlan – ismeri és gyakorolja a kifogástalan viselkedés, az udvariasság rögzíthetetlen szabályait.²⁴ Az orvos tehát nem a test ismeretével kell rendelkeznie mindenek előtt, hanem – akár a jó színész, aki el tudja feledtetni, hogy játszik – saját testének tökéletes, azaz mechanikus és tehát *nem* ismeretszerű (nem kognitív) használatához, praxisáhot kell értenie. Ebben azonban ismét nem nyugodhatunk meg, az udvariasság hiánya, a faragatlanság ugyanis éppígy az orvosi (vagy máshol az irodalmi) zsenialitás egyik jeleként működik, amennyiben a megismerő érdek, a kogníció törvényszerűen ignorálja a vele heterogén s így őt eltérítő performatív tényezőket.²⁵ Az orvosok sosem puszt-

24 Dieulafoy doktor molière-i szerepének (neve is, mely amúgy elterjedt francia családnév, beszélő név, régiesen írva, jelentése: istenhit) leírását idézhetjük itt, melyet a haldokló nagymama ágyánál játszik el, ahol átértékelődik a társadalom megszott hierarchiája: ott az orvos a nagy hatalmú herceg, s nem Guermantes nagyherceg. A leírás a látszat és a mozgás totalizálását alkalmazza, s mint többször is a regényben (legemlékezetesebben például a fiatal lányok megjelenésénél a balbeci standon, akiknek a mozgása persze nem az illendőségtől tökéletes, szemben a doktoréval), táncként értelmezi a cselekvés tökéletességét. „Après avoir regardé ma grand-mère sans la fatiguer, et avec un excès de réserve qui était une politesse au médecin traitant, il dit à voix basse quelques mots à mon père, s’inclina respectueusement devant ma mère, à qui je sentis que mon père se retenait pour ne pas dire: „Le professeur Dieulafoy”. Mais déjà celui-ci avait détourné la tête, ne voulant pas importuner, et sortit de la plus belle façon du monde, en prenant simplement le cachet qu’on lui remit. Il n’avait pas eu l’air de le voir, et nous-mêmes nous demandâmes un moment si nous le lui avions remis tant il avait mis de la souplesse d’un prestidigitateur à le faire disparaître, sans pour cela perdre rien de sa gravité plutôt accrue de grand consultant à la longue redingote à revers de soie, à la belle tête plein d’une noble commisération. Sa lenteur et sa vivacité montraient que, si cent visites l’attendaient encore, il ne voulait pas avoir l’air pressé. Car il était le tact, l’intelligence et la bonté mêmes.” (II, 638.) „Miatán megnézte nagyanyámat, anélkül, hogy fárasztotta volna, s végtelen tartózkodással, ami udvarias gesztus volt a kezelőorvos iránt, halkan pár szót mondott apámnak, meghajolt tisztelettel anyám előtt, akinek, éreztem, apám visszatartja magát, hogy ne mondja: „Dieulafoy professzor.” De a professor már el is fordította a fejét, mert nem akart senkinek sem a terhére lenni, s a világ legelőkelőbb módján ment kifelé, átvéve igen egyszerűen a neki nyújtott honoráriumot. Úgy vette át, mintha nem is látná, s mi magunk azon töprengtünk egy percig, odaadtuk-e neki valóban, oly bűvészi hajlékonysággal tűntette el az egészet, anélkül, hogy bármit is veszített volna komolyságából, sőt ettől még csak nőtt a nagysága a selyemhajtókával díszes, hosszú kabátos, konziliárius orvosnak, akinek szép feje sugárzott a nemes érzésű szánalomtól. Lassúsága és elevensége azt mutatták, hogy ha még száz látogatása van is hátra, nem akarja, hogy sietni lássák. Mert a doktor maga volt a jóság, az értelem és tapintat.” *Guermantes-ék*, 404.

25 Az utóbb elemzett passzusban Cottard faragatlansága (*mauvaise éducation*) egyben zsenialitásának jele, miképpen például – orvoslás és filológia újabb analógiájaként – a Mme Villeparisis által személyesen ismert írók közül is rendre a legjelentősebbekről mondja az öreg hölgy, hogy társasági modoruk nem volt kifogást-

tán tárgyilagusként tűnnek fel a *Recherche*-ben, de minduntalan speciális érdeklődésük, szakterületük abszolutizálóiként, és elrajzolt karakterjegyeik, úgy is mint elfogultságaik, függvényeiként, akik ennél fogva egy előre megrögzített interpretánst vetítenek ki a látható tünetek mögötti láthatatlan betegség rögzítéseképp, ráadásul így, afféle „rossz” filológusokként (hűtlenként a logoszhoz) rendre az önellentmondás csapdájában találják magukat,²⁶ ami per-se egyenesen következik az olvasás lehetetlenségéből.

Cottard-ról megtudjuk, hogy a doktor ugyan megtanulta bizonyos szófordulatok mögöttes jelentését, azaz a betű szerinti (testi) s a figuratív (szellemi) közötti kötésekkel tanulással elsajátította, ettől viszont még továbbra is érzéketlen marad a beszédcselekvés performatív dimenziójának összetettsége iránt, amennyiben rendre rosszkor, alkalmatlan pillanatban süti el szóvicceit. Brichot, a filológus kompetenciája hasonlóan lexikális-tematikus karakterű, tehát kognitív s egyben a konstatív kitüntető tudásra vonatkozik, amit a prousti szöveg az idézettek tágabb környezetében például annak mulatságos következményeivel érzékeltet, hogy a nagy tudású professzorból maradéktalanul hiányzik egy adott kijelentés pragmatikai értékének – mondjuk, modalitásának – figyelme (ami rendre a nyelvi megnyilatkozások szó szerintiségével szembeni gyanú Proustnál): „capable d’assimiler des formes verbales et les idées qu’elles amenaient en lui, mais n’ayant pas de finesse”(III, 293.) („mert az ígéket és a gondolatokat [a verbális formákat és az ideákat – vagyis, fordíthatnánk le Saussure-re: a jelentőket és a jelentetteket], melyeket azok felidéztek benne, össze tudta ugyan kötni [*assimiler* – asszimilálni, e szó jobban kifejezi forma és jelentés elválaszthatatlanságát], de minden agyafúrtság [*finesse* – egyszerre ravaszság és finomság] hiányzott belőle”²⁷ – mondja róla az elbeszélő, miután a professzor *à la lettre* értette Verdurin úr „mélységesen ironikus hangon” mondott szavait arról, hogy a klán nemrég meghalt tagjáról,

lan, szemben a középszerű írkkal, kiket udvariasságuk és kulturált viselkedésük miatt emel a nagyok fölé. (Vö. II, 70., *Bimbózó lányok árnyékában*, 285.) Lásd még ehhez Proust 1918. április 28-án Lionel Hauserhez írott levelét: Marcel PROUST, *Lettres*, Szerk. Katherine KOLB, Plon, Paris, 2004. 859-863.

26 Bergotte, az író egyik orvosáról olvashatjuk: „Un de ses médecins étant doué de l’esprit de contadiction et de taquinerie, dès que Bergotte, le voyant en l’absence des autres et pour ne pas le froisser, lui soumettait comme des idées de lui ce que les autres lui avaient conseillé, le médecin contredisant, croyant que Bergotte cherchait à se faire ordonner quelque chose qui lui plaisait, le lui défendait aussitôt, et souvent avec des raisons fabriquées si vite pour les besoins de la cause que devant l’évidence des objections matérielles que faisait Bergotte, le docteur contredisant était obligé dans la même phrase de se contredire lui-même, mais pour des raisons nouvelles, renforçait la même prohibition.” (III, 690.) „Egyik orvosa az ellenkezés szellemével csakúgy megvolt áldva, mint a csipkelődésével, s amikor Bergotte a többiek távollétében találkozott vele, és hogy meg ne bántsa, mint saját ötleteit adta elő neki azt, amit a többiek tanácsoltak, a kötözködő [*contredisant*] doktor azt hitte, hogy Bergotte valami olyasmit akar előíratni magának, ami jólesik neki, s azonnal megtiltotta a dolgot, méghozzá olyan sietséggel, a hajuknál fogva előrángatott indokokkal [*raisons fabriquées*], hogy az író tárgyilagossá ellenvetéseinek hatására kénytelen volt egy mondaton belül ellentmondani önmagának, de újabb indokokkal megerősítette korábbi tilalmát.” *A fogoly lánya*, 208-209.

27 *Szodoma és Gomorra*, 345-346.

Dechambre-ról azért kell hallgatni a szalonban, nehogy irritálja Mme Verdurin beteges túlérzékenységet (a „valódi ok”, hogy a gyász etikettje a rendszeres, elmaradhatatlan összejöveletektől függő szalon létét sodorná veszélybe),²⁸ vagy miután Brichot és Cottard is *szó szerint* veszik Verdurinné szavait, aki arról panaszkodik híveinek, hogy teher számára a kötelesség, hogy vacsorára hívja az általa bérelt La Raspelière birtok tulajdonosait, az előkelő arisztokrata Cambremer márkit és feleségét. A performatívás ignorálása, ami itt is, hasonlóan a második fejezetben, olvasói, filológusi fogyatékoságnak tűnik fel, másfelől nagyon is szükségszerű velejárója a megértésnek, amit például az is jelez, hogy a felidézett én, aki amúgy különösen érzékeny a mondottak pragmatikai kontextusára, az etimológiák esetében Brichot szavainak kognitív értékére figyelmeztetve maga sem veszi észre, hogy a professzor a társaság szemében nevetségessé válik.²⁹

De visszatérvén a fejezet eleji hosszú idézetre, nézzük végre Brichot és Cottard ott használt orvosi kifejezéseinek a komikumban látszólag irrelevánsá, mellékessé váló szemantikai és etimológiai dimenzióját, melyről persze hamar kiderülhet, hogy nem elhanyagolható, sőt, hogy a jelölők felületi játéka mögött nagyon is releváns jelentéstani erők munkálnak. A filológus s az orvos, ez gyanítható, aligha adják fel egykönnyen a beszéd megismerő értékét. Etimológia(i) helyesség) és szójáték kizáró ellentéte³⁰ szoros összetartozás is, amire az orvosi nyelv és a retorika nyelve, azaz a *test* és a *nyelv* „metanyelve” közötti egyszerre etimológiai és a jelölő szintjén – jobban mondva a nyelv (sohasem tisztán) szinkronikus rendszerében – működő affinitás, hasonlóság mutathat rá. Brichot szavai neuraszténia és filológia összefüggéseiről figyelemre méltó kiazmusba rendeződnek: az idegek gyengesége (*asthenos* – ‘erő nélküli’, görögül) rossz hatással van a filológiára, amennyiben félrevezeti, hibára készíti ezt, miáltal gátjává válik a helyes megismerésnek, a filológia viszont nyugtatólag hat a neuraszténiára, vagyis képes korlátozni, korrigálni annak az igaz megismeréstől eltérítő erejét. A két ellentétes tendencia voltaképpen az eldönthetetlenség körforgásában egyenlíti (s zárja) ki egymást. A neuraszténia, említettük, már önmagában ezt az eldönthetetlenséget produkálja, melynek következtében a tévedést elkülöníthetetlenül írja bele az igazságba. Ezért is lehet, hogy miközben a neuraszténia kizárja a tárgyilagos megismerést, egyúttal – a regény híres idegorvosának, természetesen önfel-számoló, paradox tanúságtétele szerint – jelentős művészet és *tudomány*

28 S ha azt hinnénk, hogy ez a fajta érzéketlenség pusztán a felkapaszkodó Verdurinnére és szalonjára jellemző, emlékeztethetünk rá, hogy az egyik legelőkelőbb arisztokrata, Guermantes nagyherceg egy közeli rokonának halálhírét ignorálja nagyon hasonló módon, annak érdekében, hogy ne kelljen lemondania a maszkabálon való oly áhított részvételét. Vö. III, 122-123., *Szodoma és Gomorra*, 147-148.

29 III, 339., *Szodoma és Gomorra*, 398-399.

30 Az etimológia a nyelv múltjának mint valóságnak a megismerésére irányul, tehát alapvetően konstatív, a szójáték viszont a nyelvi jel önkényességének s a nyelv saját, a külső valóságtól elváló törvényeinek performatív kiaknázásait jelenti. Azokat, amelyeknek a használatban rögzült véletlenei később az etimológia tárgyát képezik.

bajosan képzelhető el nélküle.³¹ A filológia előbb kimondatlanul betegségnek nevezetik, amit neuraszténia és megismerés eme összetartozása igazol, majd rögtön gyógyszernek, s e kettős kötés szerelem és megismerés említett ellentmondásos relációja felől is beszédessé válik. A filológia – Brichot szavai szerint, melyeket az orvos jóváhagy – nem gyógyít ki maradéktalanul a neuraszténiából, hisz maga is a neuraszténia előfeltételét igényli, másrészt mert reumához vezet. Mindezt úgy is lefordíthatjuk, a filológia nem képes befagyasztani a betegségek transzformációs, ha tetszik tropológiai láncolatát, de maga is csak egy betegség lehet e láncolatban, miként gyógyszereivel az orvoslás sem gyógyít, hanem csak újabb betegségekbe transzformálja a test meglévő – képzelt és/vagy valóságos, ennek eldönthetetlensége is egyfajta betegség, neve: neuraszténia – betegségeit. Az áthelyeződések mozgása azonban végül a mozgás nehézségébe, ha tetszik, a mozdulatlanság testi betegségébe (reuma) helyeződik át, ebbe torkollik. A transzformációs lánc, másképpen: a tropológia (a forgó mozgás, amit itt is követünk) egyúttal idézet is (lehet), amennyiben egyetlen – eredetére nézvést ismeretlen – kór ismétlődései a különböző betegségek,³² s amennyiben mintegy eleve eldönthetetlen, az élet betegség-e avagy sem, miáltal az egészségbe is beleíródik a betegség mozzanata, s e paradoxon annyiban is idézet, hogy Platón *Az államát* idézi,

31 Egy híres, meg nem nevezett neurológus professzor szavait idézi a narrátor, aki a nagymama betegsége rossz diagnosztájának bizonyul, bolondokat beszélőnek, mikor a nagymama testi bajait neurotikus (ál)tüneteknek nyilvánítja: „sans maladie nerveuse il n'est pas de grand artiste, qui plus est, ajouta-t-il en élevant gravement l'index, il n'y a pas de grand savant. J'ajouterais que, sans qu'il soit atteint lui-même de maladie nerveuse, il n'est pas, ne me faites pas dire de bon médecin, mais seulement de médecin correct des maladies nerveuses. Dans la pathologie nerveuse, un médecin qui ne dit pas trop de bêtises, c'est un malade à demi guéri, comme un critique est un poète qui ne fait plus de vers, un policier un voleur qui n'exerce plus.”(II, 602.) „idegbaj nélkül nem tudok nagy művészt elképzelni [*il n'est pas – nincs nagy művész*], s ami még több – tette hozzá, s felemelte mutatóját –, igazán nagy tudóst se. És még azt is hozzáteszem, hogyha nem idegbeteg ő maga is, nem is lehet, hogy úgy mondjam, igazán jó ideggyógyász, legföljebb csak egy derék idegorvos. Az ideggyógyászat terén egy oly orvos, aki nem mond sok bolondságot [*bêtises - butaságot*], nem más, mint egy félig gyógyult beteg, mint ahogy a kritikus oly költő, aki már nem ír verseket, a rendőr meg oly tolvaj, aki nem gyakorolja a mesterségét.”(*Germantes-ék*, 357-358.) Talán nem teljesen mellékes, hogy az itt idézett orvosról korábban azt is megtudjuk, hogy a híres Charcot professzor (Jean-Martin Charcot, 1825-1893), az idegbetegségek szakértője halála előtt azt mondta róla, uralkodni fog az egész neurológián és pszichiátrián. Filológusok szerint Charcot ezt leghíresebb tanítványáról, Sigmund Freudról jelentette ki, ami persze még nem teszi bizonyossá, hogy Proust forgatta volna Freud munkáit, melyek 1921 előtt széles körben nem voltak ismertek Franciaországban. (Vö. II, 1668. 1. jegyzet) Persze ennek ellenkezőjére sem érdemes azért mérget venni, minek következtében a regénybeli allúzió egyszerre lehet véletlenszerű és szándékos.

32 A féltékenységről, mely a fiatal lányok közötti lesboszi vonzalom gyanúját jelenti, s amelyet, akárcsak valami mérget, Cottard (a mérgezések szakorvosa) egy odavetett megjegyzése fecskendez Marcelbe, olvassuk a következőt: „À peine j'en étais guéri qu'il renaissait sous une autre forme.”(III, 199.) „Alighogy kigyógyultam belőle, más formában újjászületett.” *Szodoma és Gomorra*, 237.

ahol Szókratész az életet egy helyütt úgy határozza meg, mint allergiát, melyből csak a halál hozhat gyógyulást.³³ Az előbbi fordítás, legalábbis első felét illetően, Cottard Brichot szavaira adott egyetértő válaszának fordítása is lehetne, mely válasz a filológia kórjával fertőzött pappal kapcsolatban szellemesen hozza játékba nemcsak orvosi és retorikai, hanem orvosi és egyházi terminusok egybeesését. A reuma továbbá a képzelt betegség megvalósulását, a fikatív reálisba fordulását is példázhatja, amire, s vele szelleminek a testire hatására a számtalan szövegbeli eset közül felhozhatnánk többek között Mme Verdurinét, akiről azt olvashatjuk, hogy az estélyein rendezett koncertek alatt hajdan menetrendszerűen felöltött, a bámulattól való elgyengülést imitáló neurotikus arckifejezése, ennek maszkja idővel eltűntethetetlenül ráíródott arcára, mely végleg ilyené vált.³⁴

Ezt olvassuk: „le rhumatisme et la neurasthénie sont deux formes vicariantes du neuro-arthritisme. On peut passer de l'une à l'autre par métastase.” [„a reuma és a neuraszténia csak a neuroarthritis két vikáriáns formája. Az egyik bármikor metasztazeálhat a másikba”] A *vicariantes* melléknévi igenév a helyettesítőt jelöli, ebből eredhet orvosi jelentése, valamely szerv *vikáriáns* szerepe, ami annyit tesz, hogy képes helyettesíteni egy elégtelenül működő másik szervet, vagy – mint itt – valamely betegség egy másik betegséget. A *vikárius* egyházi jelentése az isteni igazság felé tartó reprezentációs mozgásban a pápától mint Szent Péter földi helyettesétől (helytartójától) a vikáriusig mint a püspök helyetteséig terjed. A francia szó latin gyökere, a *vicis* egyszerre jelent változást, fordulatot, helyettesítést és időbeli s térbeli szukcessziót, vagyis egy időben metaforikus és metonimikus (*vicinus* – *voisin*, szomszéd) strukturát; a belőle származtatott *vice versa* pedig ide-oda mozgást (*vicissim* – felváltva) és kiazmatikusságot. Vagyis éppen csere és ellentétet olyan ketőseit, amelyek többek között neuraszténia és filológia, szerelem és filológia, stb. – s persze én és másik, fájdalom és öröm, stb. – relációjában is kirajzolódnak a könyvben. Láttuk, hogy a *curé* kifejezés ugyancsak orvosi és egyházi képzetkörének egymásba játszásaihoz járul hozzá. S ha a vikáriáns a metaforának mint átvitelnek a szinonimája s egyben maga is metafora, a *métastase*

33 Vö. Jacques DERRIDA, *La pharmacie de Platon*, 126.

34 „Sous l'action des innombrables névralgies que la musique de Bach, de Wagner, de Vinteuil, de Debussy lui avaient occasionnées, le front de Mme Verdurin avait pris des proportions énormes, comme les membres qu'un rhumatisme finit par déformer. (...) Ses traits ne prenaient plus la peine de formuler successivement des impressions esthétiques trop fortes, car ils étaient eux-mêmes comme leur expression permanente dans un visage ravagé et superbe.” III, 298. „A megszámlálhatatlan idegzsába hatására, melyet Bach, Wagner, Vinteuil, Debussy muzsikája váltott ki belőle, Verdurinné homloka aránytalanul megnőtt, mint az olyan végtagok, amelyeket valamilyen reumás betegség végül teljesen eltorzít. (...) Vonásai már nem is fáradtak azzal, hogy az egyre-másra következő, túlságosan erőteljes esztétikai benyomásokhoz idomuljanak, hiszen mintegy állandó kifejezőik lettek egy meggyötört és fenséges arcon.” *Szodoma és Gomorra*, 351. Az arcon rögzült, állandóvá vált vonások és az érzés időbeli, pillanatnyi természeté közötti feszültség is érdekes itt, vagyis hogy miközben épp az arcba írottága, letörölhetetlen permanenciája tanúskodik arról, hogy a maskara, a tettetés igazzá vált, aközben ez is üresíti ki a vonásokat, elválasztva ezeket az érzés időbeli, pillanatnyi referenciájától, az esemény és a hatás őszinteségétől vagy igazságától.

még látványosabban az, ami még nyilvánvalóbbá teheti, hogy Cottard viccesnek ható mondata nem annyira értelmetlensége, mint inkább redundanciája miatt lehet érdemes a figyelemre. A metasztázis az orvosi diskurzusban áttétet jelent, a beteg sejteknek a testnedvek áramlásában (azaz a *rheumában*, ami görögül ‘folyás, áramlás’, vagyis éppen olyan mozgás, amelynek a nehézségét jelöli) való terjedését, a retorikai terminológiában pedig – s ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni - egy olvasói stratégia vagy diszpozíció neve, amely *a felismert hiba s a hozzátartozó felelősség másokra hártásában áll*. Tehát egy olyan áthelyezésben, amelynek ok és okozat irányának eldönthetlensége, a köztük való ingadozás (*rheuma*, ez átvitt értelemben ‘ingadozást’ is jelent az ógörögben) s ezzel együtt az eredet hozzáférhetlensége teremti meg a lehetőségét, s mindez eredet és felület a szöveg mélyén és felszínén egyaránt szerteszágázó vonatkozásait is érinti.³⁵ Egyikből a másikba átmenet útján mehetünk át – így adhatnánk vissza Cottard utolsó mondatát, kinek szavaiban a nyelv paradigmatiszma tengelye (a szinonimák) a szintagmatikus tengelyre (a szintaxisra), a mélység a felszínre vetül ki jelentéses módon. Fontos, hogy a *neuro-arthritis* összetételben (jelentése: ‘idegi és ízületi’) a testi és a lelki eldönthetlensége visszamutathat szellemi és materiális ellentmondásos korrelációjára is, amiről mindjárt látni fogjuk, hogy a filológiában szintén kulcsszerepet játszik.

„Il étaît probablement mieux sur son terrain, le voyage en Normandie l’aura dépaycé.” [„Ott valószínűleg inkább otthon volt, a normandiai utazással elveszítette ismert közegét”] – Bichot eme magyarázata a pap tévedéseire azt előfeltételezi, hogy valamely földrajzi hely ismerete és (például helynevei) történetének ismerete kauzális viszonyban, de legalábbis motivált összetartozásban állnak egymással, másképpen: a tér kiterjedéséből levezethető az idő mélysége. Proust regénye ellenben egy város vagy személy és annak tulajdonneve közötti szükségszerű reláció alapján véve önkényes kötésére többek között a név és a megnevezett (név nélküli) látványa, szellemi (nyelvi) és érzéki látás közötti radikális törésekkel utal vissza minduntalan. Ennek legegyszerűbb, és a végtelenségig variált formája a narrátor és a szereplők ismétlődő – de banalitásában is beszédes – tapasztalata, hogy egy arc látványából nem található ki az illető tulajdonneve, a tulajdonnévből pedig a hozzá tartozó arc, s ez a helyre s nevére is áll. S mindez nemcsak a tér, de a genealógia időbeli vonatkozásában is működik, s éppen amiatt, mert a térből nem vezet út az időhöz, miközben az idő csak térbeliesültként lehet látható. A tulajdonnévből nem lehet biztonsággal a családi-genealógiai identitására következtetni valakinek, hisz a név akár azonos alakú is lehet, s egyáltalán mert konvencionális, önkényes, s így például meg is változtatható, a látványból pedig ugyancsak nem vezet út a genealógiai hovatartozáshoz, hisz a különböző vérségi eredetűek is lehetnek hasonlóak, és az azonos eredetűek is lehetnek nagyon különbözők, a vérségi eredet mint olyan ugyanis nem látszik, s ezért fantomszerű.

³⁵ A metasztázis egy második szinten elhelyezkedő makrostrukturális alakzat, vagyis egy toposz. Abban áll, hogy a beszélő a másik számlájára ír egy hibát/tévedést, vagy akár rossz szándékot, amely nyilvánvaló: egy egész viselkedési stratégiáról van szó, amely vezeti a diskurzust. Vö. *Dictionnaire de rhétorique et de poétique*, Szerk. Michèle AQUIEN, Georges MOLINIÉ, Livre de Poche, Paris, 1999, 252.

S így van ez az állatfajok eredetével éppúgy, mint a szerzőséggel mint eredettel is, a természeti és a nyelvi tehát analógiába állíthatók innen nézve. A nyelv elemeinek, a neveknek a különbsége és hasonlósága éppúgy nem totális biztosítéka az identitásnak, mint az arcvonások különbsége és hasonlósága, nyelv és nyelven kívüli térbelisége, s vele *optikája* ebben a vonatkozásban nem mutat különbséget. Valamely tér beható ismerete, a benne való eltájékozódás *nem folytonos* az idővel, e tér múltjának ismeretével, amit például mi sem bizonyíthat jobban, mint hogy a normandiai helynevek múltjába merülő társaság nem figyelve a tér jelenére, túlmegy a várva várt városka állomásán, ahol Serbatov hercegnőnek kell a kompániához csatlakoznia. (Annak az orosz hercegnőnek, akit néhány nappal korábban Marcel, nem tudván a nevét, csak a látványára hagyatkozva, egy nyilvánosház úton lévő madame-jának néz.)³⁶ Az idézett részlet és szövegkörnyezete sokasítja a szavak és a dolgok relációjának ellentmondásos példáit, melyek szerint egyrészt a szavak erőtlenekek, hiszen nem érhetik el a valóságot („szavakkal nem támaszthatjuk fel” - mondja a halott Dechambre-ra Verdurin úr), másfelől a szavak erősebbek a valóságnál, hiszen képesek ennek átalakítására (ahogy tulajdonneve Marcel szemében átrajzolja a hercegnő korábbi látványát, vagy ahogy Verdurinnek a halott Dechambre-ról ímént idézett szavai azzal, hogy gyorsan mondanak le a szavak felidéző erejéről, leleplezik, hogy Verdurin velük éppen a halotról akarja elterelni a beszélgetést, amivel viszont a szavak evokatív erejét igazolja önkéntelenül), ahogy mindezt szerelem, neuraszténia és orvoslás interpretánsai mentén már megfigyelhettük. Az alábbi idézet nemcsak látványosan, de felettébb ökonomikusan viszi színre orvoslás, betegség (neuraszténia), mérgezés és gyógyszer itt éppen a szerelem kapcsán előálló ellentmondásos kötéseit, melyek egyúttal átvezetik az értelmezést egy hosszabb kitérőhöz a metasztázis szövegben játszott messze ható szerepéről.

Quelquefois, dans ces soirées d'attente, l'angoisse est due à un médicament qu'on a pris. Faussement interprétée par celui qui souffre, il croit être anxieux à cause de celle qui ne vient pas. L'amour naît dans ce cas comme certaines maladies nerveuses de l'explication inexacte d'un malaise pénible. Explication qu'il n'est pas utile de rectifier, du moins en ce qui concerne l'amour, sentiment qui (quelle qu'en soit la cause) est toujours erroné. (III, 193-194.)

Az ilyen, várakozással töltött estéken néha megesik, hogy szorongásunkat épp a gyógyszer okozza, amelyet bevettünk. A szenvedő pedig tévesen értelmezi, s azt hiszi, amiatt szorong, aki nem jön. A szerelem ilyenkor, akárcsak bizonyos idegbetegségek esetében, a fájdalmas közérzet pontatlan diagnózisából [*explication* – magyarázat, kommentár, vagyis önmagában nincs orvosi konnotációja, amit a fordítás nyilván a kontextus szemiotikai kényszere miatt adott neki, korántsem alaptalanul] születik. Ezt a diagnózist [*explication*] azonban, legalábbis ami a szerelmet illeti, felesleges pontosítani [*rectifier* – kiigazítani, helyesbíteni], mivel ez az érzelem (bármi is a kiváltója [*cause* – oka]) mindenképpen tévedés [*erroné* – téves, hibás]. (*Szodoma és Gomorra*, 231.)

36 Proust szövegének szemiotikai sűrűségéhez tartozik, hogy a hercegnő akkor és most is a „Revue des Deux Mondes” nevű újságot olvassa, amely cím felidézi a nevek és a bennük implikált társadalmi viszonyok és a csak a szemmel érzékelhető képek két *világa* közötti átjárhatatlanságot is.

A szerelem érzet s értelmezése különbségéből áll elő, az eredet, vagy ami itt ugyanaz, az ok hozzáférhetetlenségében, eredendő távollétében leli eredetét, ez adja okát, pontosabban lehetőségét. A szerelem az idézet szerint egyszerre *orvosi* és *filológiai* tévedés, amely az érzett szorongást egy testi hiánnyal (a másikéval), s nem egy testi-materiális többlettel (a gyógyszerrel) magyarázza, rosszul. Mégis, hangzik az idézet, a magyarázat helyreigazítása fölösleges. S hogy miért? *Talán* mert az sem lehetne egyéb, mint tévedés – ami annyit jelent, hogy az orvosi magyarázat, amely egy ellentét stabilitásában hivatott itt rámutatni a szerelemben rejlő tévedésre, maga sem lehet több hipotézisnél, amelybe tehát éppígy bele van írva a tévedés lehetősége. A test belső, fiziológiai-materiális történései és a lélek belső aktusai egyaránt láthatatlanok és kiismerhetetlenek, ráadásul nem csupán (szükségszerű) elválasztásuk megalapozhatatlan, de egymásra hatásuk sem stabilizálható. Az ok, az eredet csakis költött, tételezett lehet, de lehetetlen nem tételezni, az érzékelés ugyan különbözik a szellemi-nyelvi vagy – kantiánusan, tehát Proustól nem teljesen idegen módon fogalmazva – a fogalmi vele egyidejű mozzanatától, mégsem nélkülözheti azt. A szerelem, amely tehát a másik jelenbeli érzetként felfogott távollétéből, azaz egy relacionalitásból áll elő, a múlt és a jelen közötti szakadékra terelheti rá a figyelmet (a másik itt volt, most nincs itt), másfelől viszont a másiknak ez a hiánya egyfajta szellemi-imaginárius jelenlét (rágondolás), ami a reális jelenléttől való különbségét emeli ki. Még egyszer: „l’amour, sentiment qui (quelle qu’en soit la cause) est toujours erroné” [„mivel ez az érzelem (bármilyen is a kiváltója) mindenképpen tévedés”] – különös konklúzió, mely korántsem magától értetődő, lehetetlen bonyodalmai kibogozásra szorul(ná)nak. Először is a tévedésnek mondott szerelem érzete megszületettként tételeződik, melynek ezért már fölösleges firtatni az eredetét, vagyis hogy egy filológiai-diagnosztikai hiba váltotta ki, hívta életre, hiszen a szerelem immár „van”, s ebben az értelemben – tehetnének hozzá – akár igaznak vagy reálisnak is nevezhetnénk. A dolog persze mégsem ilyen egyszerű, hiszen azt olvassuk: ez az *érzelem* mindenképp *téves*. A tévedés ismeretelméleti fogalma olyan entitásra, érzelemre vonatkozik, amely alapvetően idegennek számít a megismeréstől, miáltal nem létező feltevést (más szóval tévedést) látszik tagadni (kiigazítani). Bármely érzelem episztemológiai nézőpontból *magának a tévedésnek* látszik, amennyiben, legalább egy hatalmas filozófiai hagyomány szerint, a megismerés az affekció teljes kiküszöbölését feltételezi, írta elő. Ehhez azonban előbb léteznie kell. A szerelem, erre emlékeztetnünk kell magunkat, az olvasás egyik allegóriájaként jön játékba Proustnál, ami azért lehetséges, mert a szerelem képes egyedül kíváncsiságot ébreszteni a másik, ennek világa iránt. S innen ismét nem esik távol sem Arisztotelésznek a második fejezetben felidézett *Rétorikája*, sem Platón *Phaidrosza*, melyben a szerelem (Erósz) egyszerre értelmeződik a bölcsesség ellenségeként és feltételeként. Megismételve tehát: a szerelem mint egyfajta betegség generálja az érdeket s az érdeklődést a megismerés mozgásában, nélküle nem beszélhetünk megismerésről,³⁷ miközben – nem véletlenül az iro-

37 A halálos beteg Swann mondja Marcelnek egy helyütt: „Les gens sont bien curieux. Moi, je n’ai jamais été curieux, sauf quand j’ai été amoureux et quand j’ai été jaloux.” (III, 101.) „Az emberek igencsak kíváncsiak. Én sosem voltam kíváncsi, kivéve amikor szerelmes voltam, illetve amikor féltékeny voltam.” (*Szodoma és Gomorra*, 122.)

dalomnak is feltétele – felszámolja a „tárgyilagosságot”, a megismerés „objektív” lehetőségét, amivel nem mást, mint a retorikát írja bele minden megismerésbe.

A szerelem a performatív révén aláássa a konstatívum érvényét, amihez önkéntelenül reális entitásként kell tételeződjék, amely másfelől saját megismerhetőségét is aláaknázza. Mivel azonban egy érzelemről, azaz belső aktusról van szó, melyről a szerelmes csak tanúságot tehet, a szerelem faktuálisan sohasem igazolható, referenciájának fiktitvása, ennek gyanúja elkerülhetetlen. Mégis ahhoz, hogy destabilizáló erejéről beszélhessünk, előzetesen tételezni kell a létezését, s stabilizálni kell a szó jelentését és/vagy referenciáját – azét a szóét, amely épp nyelvi s nyelven kívüli, trópus és referencia megkülönböztetését billenti ki, meghaladva minden deskriptív értéket –, miáltal a két mozzanat, stabilizálás és destabilizálás szétszalazhatatlanul lépnek működésbe. S mindez nem csupán trópus és referencia, fiktív és valóságos vonatkozásában releváns, de – ettől persze nem függetlenül – én és másik, saját és idegen relációjában is, amely voltaképp az idézhetőség keltette bonyodalmak révén az eredet és a referencia elhalasztódásának másik aspektusa. Nemcsak arról van szó, hogy a szerelem talán egy (ráadásul irodalmi) *idézet* önreferenciája csupán, más szóval egy *trópus*, amelyről elfelejtjük, hogy az, felcserélve a valósággal, hanem többek között arról, hogy a szerelem egyszerre számolja fel az objektum és a szubjektum és az én és a másik közötti megkülönböztetés lehetőségét. Méghozzá éppen azért, mert a szerelem „nem egy pozíció kérdése, legyen az szubjektumé vagy objektumé, s ezért nem is oppozíció kérdése, de egy címzésé, amely úgymond nem származik semmilyen lakhelyről. Egy lakhely nélküli címzés, egy szubjektum tulajdon(ság) nélkül, melyből fel lenne adva s melyhez vissza kellene térnie, a szerelem mindenkor érintkezik a kísértetiessel, az *unheimlich*-kel, amit alkalmi fordításban „nem-otthonosság”-ként is visszaadhatunk. A szerelem magával hordja az ott-hontalanságot, mivel az annak a másiknak a hirtelen vagy nem is annyira hirtelen érkezése, aki *kisajátítja* a (lak)címet, ami azt jelenti, *elsajátítja* azt, *kielsajátítja*: mikor azt mondom „szeretem...”, mindig a másikat jelentem be saját címemre.”³⁸ A szubjektum stabilitása, tulajdonképpen volta számolódik fel a szerelemmel, ami egyszerre jelenti a másiknak mint teljesen másiknak a saját énbe íródását és e másik elsajátító interiorizálását, redukálhatatlan különbségüket valamint elválaszthatatlanságukat, vagyis a kettő közötti eldönthetetlenséget, körforgást. Valami olyasmit, amelyben még a *címzés iránya sem stabilizálható*, s mindez a nevekkel, a tulajdonnevekkel is összefüggésben, kezdettől fontos szerepet játszik a *Szodoma és Gomorrában*, amelynek második része, emlékezhetünk, azzal a dilemmával kezdődik, mely szerint a narrátor nem tudja, kapott-e meghívást Guermentes-ék estélyére, melyre éppen igyekszik, vagy e meghívás nem a másiktól, hanem tőle magától jön, ő hallucinálja.

A szerelem mint *egy hely nélküli korreláció helye* mutatkozott meg már Marcel és Albertine szerelmi játékában a csók körül, ahol ugyancsak a beszéd *genezisének* és *referenciájának* rögzíthetlenségét tette látványossá, s vele azt, hogy a másik olvasója, röviden szólva, az olvasó, aki tehát mindenkor dönteni kényszerül az eldönthetetlenről, csakis tanúságtevő lehet, akiről az is

38 Peggy KAMUF, *Deconstruction and love = Uő*, *Book of Adresses*, Stanford University Press, Stanford, 2005, 40.

eldönthetetlen marad, hogy végső soron önmagáról avagy a másikról tesz-e tanúságot. Ez az eldönthetlenség pedig, amely tehát, ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, a címzés irányának eldönthetlensége is, ismét döntésre, olvasásra, tehát tanúságtételre szorul, s így tovább a végtelenségig. Emlékeztetni kell rá, hogy egy megnyilatkozás alanya és igazsága, genezise és referenciája alapvetően heterogének egymással, amennyiben az igaznak tartás vagy egyetértés annyit jelent, a *referenciális* adekvációban elvonatkoztatotok attól, *ki* tette a kijelentést, amelynek alanya csak akkor kerül előtérbe, amikor szavait *nem* írom alá. Az aláírás ennél fogva egyfajta idézésnek nevezhető, miközben az idézetben saját és másik úgy válik elkülöníthetlenné, hogy az egyszerre függeszti fel a beszéd eredetét és nyelven (idézetben) túli referenciáját. Az idézet olvashatatlan, olvasása, ami, ezt nem kell mondani, minden olvasásra áll, a beszélő személyét és a beszéd referenciáját egyszerre kell stabilizálja, minek következtében a beszélő alany iránti viszonyulás elválaszthatatlan lesz a beszéd referenciális értékéről hozott döntéstől.

A megnyilatkozás igazsága, vagyis a róla adott tanúságtétel nem független tehát az arctól, amit hallgatója vagy olvasója a megnyilatkozás eredetként azonosít, s attól az autoritástól avagy ennek hiányától, attól a bizalomtól vagy gyanútól, amivel ehhez az archoz viszonyul. Ez is magyarázhatja a narrátor Brichot-hoz intézett szavait: „A pap is érdekel meg az etimológia is.” [Je m’intéresse à ce prêtre et aussi aux étymologies.]³⁹ Az arc, melynek a beszéd eredetét stabilizáló funkcióját az előző fejezetben már láthattuk, ebben a könyvben is – nagyon hasonlóan a beszéd szervként értett nyelvhez – írásként metaforizálódva nyer újra instabilitást, például mikor Charlus báró maszkszerűen sminkelt arca elemeire bomlik,⁴⁰ vagy ahogy elképesztő finom és emlékezetes módon a narrátor Cambremer márki elrajzolt, az élénk szem, azaz az értelem, a szellem téloszától megfosztott, s ezért materiális elemeire széteső arcberendezését leírja, annak hibáit normann szóalakok helytelen írásmódjához hasonlítva.⁴¹ Elmondható tehát, hogy azonosulás és distancia, csere s

39 III, 281., *Szodoma és Gomorra*, 330.

40 III, 254., *Szodoma és Gomorra*, 300.

41 A leírás előbb nyelv és arc, írás és arc *különbségét* emeli ki, majd arc és írás *analógiájába* torkollik, s mivel nem csupán nagyon emlékezetes, de a nyelv delokalizáló és lokalizáló mozzanatának rögvest tárgyalandó ellentmondásos összefonódását is kiválóan példázhatja (földrajzi hely és arc, hely és írás relációival), érdemes belőle idézni: „Pour qui n’avait entendu que parler de lui, ou même de lettres de lui, vives et convenablement tournées, son physique étonnait. Sans doute devait-on s’y habituer. Mais son nez avait choisi pour venir se placer de travers au-dessus de sa bouche, peut-être la seule ligne oblique, entre tant d’autres, qu’on n’eût eu l’idée de tracer sur ce visage (...) ces paupières lourdes, chassieuse et mal rabattues eussent empêché l’intelligence elle-même de passer. Aussi, décontenancé par la minceur de ce regard bleu, se reportait-on au grand nez de travers. Par une transposition de sens, M. de Cambremer vous regardait avec son nez. Ce nez de M. de Cambremer n’était pas laid, plutôt un peu trop beau, trop fort, trop fier de son importance. Busqué, astiqué, luisant, flambant neuf, il était tout disposé à compenser l’insuffisance spirituelle du regard; malheureusement, si les yeux sont quelquefois l’organe où se révèle l’intelligence, le nez (quelle que soit d’ailleurs l’instime solidarité et la répercussion incouçonnée des traits les uns sur les autres), le

elkülönbözés mozgása interperszonális kötésekét ír minden megértésbe. Az arcadás, vagyis a prosopopeia éppúgy elkerülhetetlen mozzanata az olvasásnak, mint a beszéd referenciájának stabilizálása, nem véletlen hát, ha a *Recherche* itt szóban forgó könyve, a *Sodome et Gomorrhe* a *metasztázis* helyezi feltűnő gyakorisággal a szöveg előterébe, ennek alighanem egyik legfőbb szervező alakzataként, melyben, ha csak időlegesen is, de rögzíteni kell én és másik különbségét, amihez mintha előzetesen döntenie kellene a mondottak referenciális értéke felől, s ez a metasztázisnál mindig tévedés, hiba felismerését jelenti (valami olyasmit tehát, aminek a narrátor a szerelem érzését nevezte), amelynek eredetét az olvasó rendre a másokra, azaz a szerzőre hárítja. A metasztázis ellentéte a beszélő, azaz a szerző feltétlen tisztelete, mi több, fétiszizálása, és vele a szöveg tökéletességének előzetes tételezése, ami újra csak a szerelem érzését írja a filológiába, s ami – noha nincs *saját* retorikai neve – a metasztázissal korrelációban szintén látványosan kerül az olvasott szöveg előterébe. E korreláció azt is jelenti, a metasztázisnál előzetesen felismert hiba sem lehet több, mint tanúságtétel, mely az olvasatban ideiglenesen a tény státusát kapja, s amely korrelációra látványos példát kínálhat Cottard és Cambremer márki kommunikációja a La Raspelière-beli estélyen, ahol a doktor, a maga faragatlan módján, totálisan tudatlannak és inkompetensnek kezeli a márkit, akinek életmódra vonatkozó orvosi értesüléseit

nez est généralement l'organe où s'écale le plus aisément la bêtise." III, 304-305. „Aki csak hallomásból vagy akár eleven és illő fodulatokból szerkesztett leveleiből ismerte a márkit, meglepődött a külsején. Kétségkívül ehhez is hozzá lehetett szokni. De az orra úgy határozott, hogy keresztbe áll a száj fölött, talán egyedüli ferde vonalként annyi más között, melyet eszünkbe nem jutott volna odarajzolni erre az arcra (...) a súlyos, csipás, rosszul záródó szempillák az értelmet semmiképp nem engedték át. Úgy azután a kéklő tekintet gyengeségétől elképedt szemlélő visszatért a nagy, ferde orrhoz. Az érzékszervek valamiféle áttétele révén Cambremer úr az orrával nézett. Cambremer úr orra egyébként nem volt csúnya, inkább kissé túlságosan is szép, túlságosan is erőteljes, túlságosan is büszke tulajdon fontosságára. Sascsórként, kisuvickolva, ragyogón, újdonszerűen, készen állt, hogy kárpótoljon a tekintetből hiányzó értelemért; sajnos, bár néha a szem az a szervünk, mely értelmességről árulkodik, az orr (legyen bármilyen bensőséges összetartás és nem is gyanított kölcsönhatás vonásaink között) általában az a szerv, melyen az ostobaság [*la bêtise* – butaság, s a *bête* állatot jelent, ami akár onnan is fontos, hogy a márki előszeretettel használ állatos hasonlatokat és hivatkozik mindig ugyanazon két La Fontaine-mesére] parádézik legalkalmasabban." *Szodoma és Gomorra*, 358-359. „Tout au plus pouvait-on dire de la laideur vulgaire de M. de Cambremer qu'elle était un peu de son pays et avait quelque chose de très anciennement local; on pensait, devant ses traits fautifs et qu'on eût voulu rectifier, à ces noms de petites villes normandes sur l'étymologie desquelles mon curé se trompait parce que les paysants, articulant mal ou ayant compris de travers le mot normand ou latin" III, 305. „Cambremer úr közönséges rútságáról legfeljebb annyit lehetett volna mondani, hogy kissé olyan volt, mint ez a vidék [*pays*], s volt benne valami eredendően [*très anciennement* – nagyon régien, vagyis a kifejezés nem zárja ki a történetiséget] helyi jelleg; elhibázott vonásai láttán, melyeket legszívesebben kiegyengetett volna az ember, normann városkák neve jutott eszünkbe, amelyek etimológiáját illetően az én derék tisztelendőm azért tévedett, mert a parasztok rosszul ejtették vagy félreértették a helyeket jelölő normann vagy latin szavakat" *Szodoma és Gomorra*, 359.

hamarjában hibásnak nyilvánítja, míg Cambremer szemében Cottard, ennek hozzá eljutó hírneve miatt, feltétlen tekintély.⁴²

Az álláspont megváltoztatása, az ellenkező meggyőződésre való áttérés eseményei szintén ide tartoznak, melyekben soha nem valamely cáfolhatatlan bizonyíték játszik szerepet (sőt, következetesen ennek eredendő hiányáról beszélhetünk), de mindig *egy közbejövő személy diskurzusának retorikai ereje*, olyan meggyőző potenciál, amelyhez az érzelmek éppúgy hozzájárulnak, miképp az okosság, azaz a logikai kényszermechanizmusok, mely utóbbiak, látni fogjuk, akárcsak az érzelmek, ellentmondásos kötésben vannak a nyelven kívüli referenciával. Guermentes nagyhercegről, ki a francia arisztokráciához hasonlóan Dreyfus-ellenes, s ki korántsem azért van *meggyőződve* a francia zsidó kapitány bűnösségéről, mert hogy cáfolhatatlan bizonyíték birtokában lenne, egy helyütt azt olvassuk, hogy egyszer csak „veszett Dreyfus-pártiként tért vissza Párizsba” [„Le duc étaît rentré à Paris dreyfusard enragé.”], melynek lehetséges okaként, eredeteként a narrátor három elragadó és okos arisztokrata hölgy nagyhercegre tett hatását nevezi meg.⁴³ Az ellentétes vélemény (vagy hit) azonban, amelyre a nagyherceg áttér, egyáltalán nem kevésbé megalapozhatatlan, amennyiben a Dreyfus-ügy a regényben úgy funkcionál, mint olyan titok, amelyet minden (szükségszerűen nyilvános) tanúságtétel, amelyek a bűnösség és az ártatlanság *tételezőinek* politikai csoportosulásaiba rendeződnek, csak eltéveszteni tud, melyet annak olvasata révén kizárólag elárulni lehet. A titok egyszer s mindenkorra hozzáférhetetlen, a róla tett bármely tanúságtétel igazságértéke bizalom és gyanú igazolhatatlan, az érzelemmel (úgy is mint tévedéssel) s egyáltalán a nyilvánosság megannyi effektusával is szétszalazhatatlanul összefonódó performatívumain nyugszik, pontosabban ingadozik.⁴⁴ E struktúra ismét csak azt példázza, végső soron eldönthetetlen, benne a másiktól, a tanúságtétel tárgyáról vagy saját magunkról tanúskodunk, s hogy a hiba ilyenként azonosítása, amit egy meggyőződés szükségszerűen saját ellentétére, ennek képviselőjére hárít át egy *implicit metasztázisban*, éppúgy fixálja vagy kikristályosítja az igazságérték lebegő vagy – másik metaforával szólván – cseppfolyós eldönthetetlenségét, amiképpen egy tanúval vagy tanúságtétellel történő identifikáció, a meggyőzése alá kerülés korrelatív ellenpólusa.

42 III, 349-352., *Szodoma és Gomorra*, 411-414.

43 III, 138., *Szodoma és Gomorra*, 164.

44 A zsidó, s ezért értelemszerűen Dreyfus-párti Swannt Guermentes nagyherceg és felesége nem azért rója meg a háta mögött, s nem is arra kíváncsi, mi a valódi meggyőződése Dreyfus-ügyben (ez titok, s így irreleváns), hanem azért, hogy Dreyfus-pártiságát *nyilvánosan* is képviseli. Érdekes, hogy Swannak az arisztokraták szemében e szívügyével együtt a másik bűne egy másik szívügyének nyilvánossá válása és intézményesítése, házassága Odette-tel, a félvilági nővel. „le duc, qui considérait évidemment que condamner Dreyfus pour haute trahison, quelque opinion qu'on eût dans son for intérieur sur sa culpabilité, constituait une espèce de remerciement pour la façon dont on avait été reçu dans le faubourg Saint-Germain” (III, 77.) „a nagyherceg, aki természetesnek vélte, hogy azzal, hogy valaki főbenjáró árulásért elítéli Dreyfust, gondoljon magában bármit is a bűnösségéről, valamiképpen köszönetét fejezi ki azért, ahogyan a Saint-Germain negyedben fogadták.” *Szodoma és Gomorra*, 94.

Említettük, és látni is fogjuk még, hogy az Albertine-hez való viszony által meghatározott könyvei a *Recherche*-nek, a *La Prisonnière*, de főképp az *Albertine disparue* a tanúban való hit s az iránta való gyanakvás ezen ingamozgására épülnek. A narrátor, aki nem rendelkezik közvetlen, szemtanúságából eredő bizonyítékkal Albertine hűtlenségére vagy hűségére, s ki a fiatal lány halála után (melyről ugyancsak tanúságtételből értesül) immár könnyebben, a másakra való visszahatás következményei – egyúttal a szemtanúság közvetlenségének lehetősége – nélkül fordulhat Albertine (lezáródott) élete felé, kifaggatja annak barátait, ismerőseit, sőt egyiküket, Aimét Balbecben elküldi, derítsen ki minden kideríthetőt a lány esetleges lesbikus voltáról. Az egyes tanúk hitelen azonban kölcsönösen megkérdőjeleződik, a tanúságtevők iránti bizalmat s gyanút ellentmondásos tanúságtételek befolyásolják, egy végtelen, lezárhatatlan eseménysorba rendeződve, amely ingamozgás a regény szövegének irreverzibilis beíródását szervezi, de erre, ahogy megígértük, visszatérünk. A *Szodoma és Gomorra*ban ebben az összefüggésben az Albertine-nel folytatott egyik dialógus produkál érdekes metasztázist, mikor a lány az elbeszélő kérdéseire és ellentéteire eltéveszthetetlen önellentmondásokba, egymást kioltó megokolásokba keveredik, amelyek gyaníthatóan, legalábbis – s ezt mindig oda kell érteni – a narrátor tanúságtétele szerint, előbb arra szolgálnak, hogy megakadályozzák Marcelt abban, hogy az vele, a távozni szándékozó lánnyal tartson, majd pedig, miután a narrátor minden felhozott érvét megcáfolta Albertine-nek, emez stratégiát vált, s immár inkább saját maradása mellett dönt, amely az egyedüli lehetőségnek látszik, hogy tovább leplezze gyanított hazugságát, s mely, az előbbivel éppen ellentétes mögöttes cél, mely a diskurzus irányítását átveszi, egyben saját korábbi érveinek homlokegyenest ellentmondó indokokra készíti.⁴⁵ Noha a részlet kommentárjába most nem bocsátkozhatunk bele, annyit mindenképp el kell mondani, hogy a logikai hibának, az önellentmondásnak a hazugság jeleként vétele éppúgy megszilárdíthatatlan kötés, mint a valószínűtlenség s a hazugság közötti megfeleltetés, s ennek mélyén is *metasztázis* húzódik, amennyiben – s hivatkozhatnánk itt Nietzsche-re, akinek Proustra tett erős hatása egyre nyilvánvalóbb a szakirodalom számára is – eldönthetetlen, hogy a logikai hibát a valóságtól elkülönböző törvények szerint működő nyelvnek rójuk fel, mely diszkurzív törvényeinek ezért semmi köze a rajta túli igazsághoz, vagy nyelvet és azon kívüli realitást azonosítva a harmadik kizárásának elvét az ún. valóság előírásának tudjuk be, a nyelv ismeretelméleti megbízhatóságát tételezvé fel ezzel.⁴⁶ És ide tartozik a személyiség folytonosságának és megszakítottóságának tételezése is, melyek közül egyik sem tehető abszolúttá, lévén, hogy például a felejtés lehetőségének megvonása, az abszolút emlékezet elvárása éppoly inhumánus lenne, mint a szubjektum elhasonulásának totalizálása, ami morál és felelősség lerombolódását hozná magával.⁴⁷

45 III, 194-197., *Szodoma és Gomorra*, 231-235.

46 Vö. Friedrich NIETZSCHE, *A hatalom akarása*, Fordította: Romhányi Török Gábor, Cartaphilus, Budapest, 2002, 227-228. (516. fragmentum) Nietzsche és Proust párhuzamairól, a német filozófusnak a Proustra tett hatásáról lásd: Large DUNCAN, *Proust and Nietzsche*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

47 Vö. Jacques DERRIDA, *Le parjure, peut-être* («*brusques sautes de syntaxe*» = *L'Herne Derrida*, Szerk. Marie-Louise MALLET, Ginette MICHAUD, Paris, 2004, 577-600, 578.

Érdemes lehet a metasztázis s ellenpólusa működésének néhány további esetét megvizsgálni a *Sodome et Gomorrhe*-ban, amelyek rávilágítanak, mennyire összetett s messzire vezető szemiotikai kötésekre, sőt ezek túljára terjed ki a tárgyalt alakzatok jelentősége. A narrátor az előítéletekkel, ezek olvasásban betöltött nélkülözhetetlen szerepével játszik el, amikor az ifjabb Mme de Cambremerrel beszélgetvén kihasználja a fiatalasszonynak az ő, Marcel iránt tanúsított jóindulatát s tiszteletét, amelyben ez mint Saint-Loup közeli barátja részesül – az elbeszélő tudunkra hozza, Cambremerné különösen kedveli Saint-Loup-t, talán a szeretője is volt –, mindezt úgy, hogy a fiatalasszonnyal szándékosan ennek fivére stílusában, vagyis Legrandin sznob diskurzusát imitálva, abból származó idézetekkel társalog, úgy sejtve, hogy a fiatal Cambremerné – aki, másik ellentétes korreláció, férje előkelő, arisztokrata családjával buzgón azonosulva erős ellenszenvet érez saját polgári családja iránt – kimérten, szárazan udvarias, azaz barátságatlan s rosszindulatú lenne vele, ha úgy ismerte volna meg őt, mint saját fivére, Legrandin barátját. Az idézés, a visszhangok szinte már átláthatatlan körforgása, zárt áramköre jön létre a dialógusban.⁴⁸ A narrátor tehát diszkurzív stratégiáját mintegy arra építi, hogy a szavak meggyőző ereje a címzettnek vagy hallgatónak a beszélő iránti jóindulatától,⁴⁹ utóbbi pedig a beszélőről tudomására jutott tanúságté-

48 Egyetlen idézet ehhez: „Aussi après m’avoir dit de Saint-Loup (en adoptant pour cela une expression de Robert, car si pour causer avec elle je parlais comme Legrandin, par une suggestion inverse elle me répondait dans le dialecte de Robert, qu’elle ne savait pas emprunté à Rachel), en rapprochant le pouce de l’index et en fermant à demi les yeux comme si elle regardait quelque chose d’infiniment délicat qu’elle était parvenue à capter: «Il a une jolie qualité d’esprit»; elle fit son éloge avec tant de chaleur qu’on aurait pu croire qu’elle était amoureuse de lui (on avait d’ailleurs prétendu qu’autrefois, quand il était à Doncières, Robert avait été son amant), en réalité simplement pour que je lui répétais» III, 214. „Ezért hát, miután [az ifjabb Mme de Cambremer] azt mondta nekem Saint-Loup-ról (s mindehhez Robert egyik jellegzetes kifejezését alkalmazta, mert ha én úgy beszéltem vele, mint Legrandin, ő valami fordított sugallat hatására Robert dialektusában válaszolt, melyről nem sejtette, hogy Robert viszont Racheltől vette át), hüvelykujját a mutatóhoz csippentve, félig lehunytt szemmel, mintha valami végtelenül finom dolgot nézne, amit végre sikerült megragadnia: „Igen finom elme”, s olyan hévvel zengett róla dicshimnusz, hogy hajlamos lettem volna azt hinni, szerelmes belé (amúgy azt beszélték, hogy amikor Robert Doncières-ben állomásozott, a szeretője volt), mindezt csupán azért, hogy én is visszhangozzam” *Szodoma és Gomorra*, 254-255.

49 „Devant un hobereau normand inconnu des Guermantes et qui lui eût dit qu’elle eût du venir la veille, Mme de Cambremer-Legrandin se fût sans doute redressée d’un air offensé. Mais j’aurais pu être bien plus familier encore qu’elle n’eût été que douceur moelleuse et fondante; je pouvais dans la chaleur de cette belle fin d’après-midi butiner à mon gré dans le gros gâteau de miel que Mme de Cambremer était si rarement et qui remplaça les petits fours que je n’eus pas l’idée d’offrir.” III, 206. „Ha egy normann kurtanemes, aki nem Guermantes-ék ismerőse, mondta volna neki, hogy jobb lett volna, ha előző nap jön, Legrandin-Cambremer asszony bizonyára sértett göggel [*air offensé* – sértett arkifejezéssel] hőkölt volna hátra. Én viszont akár sokkal bizalmasabb lehettem volna, ő akkor is csupa lágyság és olvedékonyosság marad; e szép napnyugta melegében kedvemre dézsmálhattam [*butiner* – egyszerre jelenti, hogy „zsákmányol” és „mézet gyűjt”, vagyis a magyar fordítás nagyon találó, hisz a dézsma mint sarc és a dézsmálás mint az evés élvezete

telektől s persze e tanúkhöz való viszonyától függ. Az idézetekkel manipuláló, meggyőződését az imitációban lebegtető elbeszélő hős tehát mintha *nem* azonosulna azzal, amit mond, csak a hatás kedvéért tenné kijelentéseit, valójában észrevétlenül, azaz kizárólag az olvasó számára észrevehetően, kívülállóként figyelne s lenné élvezetét a másik diskurzusának – kétségkívül mesteri – alakításában (e manipulációban kétségessé válik, ki is alakítja valójában, s hol is jelölhető ki az eredete Cambremerné diskurzusának). A kívülállónak ez a poétikai vagy *esztétikai* nézőpontja, mely a független szemlélő *megismerő* nézőpontja is, akár a regényíró szerző perspektívájával is azonosítható, melynek működése az irodalmi interpretánsa révén a szöveg mint tanúságtétel külső, pragmatikai vonatkozásait s szövegen kívüli referenciális viszonyait függeszti fel vagy törli ki. Mégsem mondható, hogy megnyugodhatnánk ebben az azonosításban, már csak azért sem, mert – s ennek indokaira a második fejezetben részletesen kitértünk – a narrátor aligha lehet maradéktalanul identikus az életrajzi értelemben vett szerzővel éppúgy, ahogy a szerző-funkcióval sem. Nem szólva arról, hogy a narrátor manipulatív szavaival nem mond ellent önmagának, nem érvényesít distanciát e szavaktól, amennyiben a dialógus elbeszélésébe magyarázó kommentárt iktat, amelyek megerősítik a Cambremerné felé képviselt nézeteit a művészetek időbeliségéről (melyek másfelől a Marcel Proust nevű életrajzi én tanúságtételeibe is illeszkednek). Ezzel együtt az elbeszélő saját tanúságtételébe is visszatérően kódolja a megbízhatatlanság gyanúját, ami másfelől persze egyenesen következik abból, hogy maga is szereplője lévén az elbeszélte világnak, ennek szereplői viszonyaiban nem stabilizálható a tanúi helyzete, ráadásul ellenszenvet s rokonszenvet között ingadozva, hangsúlyosan érzelmi szálak fűzik a legtöbb szereplőhöz.

Marcel tehát ezen beszélgetésben úgy manipulálja a sznob fiatal nő esztétikai ítéleteit, hogy egyrészt azt az autoritást használja ki, amit az neki s szavainak tulajdonít, másrészt azt, amelyet a nő szeretett festőinek s zeneszerzőinek meggyőződéseként kölcsönöz. A társalgás elején például Cambremerné elavult zeneszerzőnek tartja Chopint (akiért pedig kitűnően zongorázó és a beszélgetésen ugyancsak jelenlévő anyósa lelkesedik,⁵⁰ miáltal e fétis-metasztázis beíródik egy másik metasztázisba), s rég meghaladott festőnek Poussint, ítéletei azonban, Marcel startégiájának köszönhetően, lassan ellentétükbe fordulnak. Chopin kapcsán a narrátor a nő által vele szembeállított s felértékelt Debussy Chopinről (állítólag) mondott kedvező ítéletére hivatkozik, Poussinról pedig a Cambremernétől rajongásig dicsért, s a XVII. századi festővel szemben felértékelt Degas véleményét idézi, melyek a szemében meg-

ott vannak a magyar szóban is] azt a mézescsókot, amelynek Cambremerné csak igen ritkán mutatkozott, s amely pótolta az aprósüteményt, amivel elfelejtettem megkínálni őket.” *Szodoma és Gomorra*, 245. Fontos a lágyság, olvadékonyság, ami a formálhatóságot, a másinak kitettséget konnotálja, szemben a száraz, szilárd állag, s vele a stabilizáltság konnotációival, s mindez visszacsatolhat víz és szárazföld emlegetett interpenetrációhoz is.

50 A két nő, meny és anyós egyaránt Mme de Cambremer, így (család)nevük révén nem lennének megkülönböztethetők, ezért a narráció a fiatalabbat leánykori családneve, vagyis származása, eredete feltüntetésével jelöli meg: Mme de Cambremer-Legrandin.

kérdőjelezhetetlen tanúkként segítenek átbillenteni az asszony értékítéletét, felszámolva így az abban rejlő *metasztázist*, ami azt is jelenti, hogy a sznobizmus hibáját így leleplezve a narrátor bocsátkozik bele implicit metasztázisba Cambremerné irányában.⁵¹ Persze ez sem ily egyszerű képlet, mivel e példában, hol az esztétikai ítélet szubjektivitása miatt fokozottan kiittatódik a referenciális kontroll, ugyan a sznobizmus fogyatékoságként jön játékba, de másutt a narráció éppen a sznobizmus nélkülözhetetlen s jótékony szerepét hangoztatja az ízlés kialakulásában, azon önálló, integer ízlésében, mely tehát itt sem választható el élesen a másiktól, s vele az idézettség mozzanatától.⁵² Fontos tudatosítani, hogy Marcel tárgyazott manipulációja szintén idézet és eredet, én és másik elkülönítésének elkerülhetetlenségére és ugyanakkor a lehetetlenségére hagyatkozva éri el célját, továbbá, hogy ezt a manipulációt aligha lehet maradéktalanul tárgyiasítani, hisz a szerző/elbeszélő és az olvasó viszonyából sem iktatható ki teljesen a gyanúja.

A metasztázis, s egyáltalán a szövegszerveződésében ráhagyatkozó *Sodome et Gomorrhe*, az eredet hozzáférhetetlenségét – említettük – felettből különböző tematikus mintázatokban aktiválja, az etimológiától a diskurzus eredetéig, sőt a családtörténetig, vagy, amint az imént elemeztük, az egyes diskurzusok közötti átmenetek (metasztázisok) mozgásáig, melyben a diskurzusok egyszerre egymás idézetei, ismétlései és felcserélhetetlenül különbözők. Ez a kettősség másfelől az egyes diskurzusokon belül is működik, amennyiben például a szerelem valamennyiszer egy korábbi szerelem *idézete*, mely utóbbinak az eredetpontja ismét csak kijelölhetetlen, miközben minden egyes szerelem megismételhetetlenül *egyedi*. Brichot szintén szenvedő alanya lesz metasztázisnak, amikor megtudjuk róla, hogy a kis klánban már nem azzal a lelkesedéssel viszonyulnak tudós szavaihoz, miként egykoron, noha nem a professzor mondandója változott meg, sokkal inkább a szalon akusztikája.⁵³ A nattáró viszonyulása is változik a professzorhoz, ez azonban nem a szalon akusztikáját követi, sokkal inkább Brichot szavai igazságértékének mérlegelése készíti metasztázisra, az, mikor tárgyilagos etimológiai fejtegetése után a filológus öncélú irodalom és elkötelezett irodalom szembeállí-

51 III, 200-213., *Szodoma és Gomorra*, 239-253.

52 Vö. erről Gérard GENETTE, *Quelles valeurs esthétiques?* = Uő, *Figures IV*, Seuil, Paris, 1999, 63-86.

53 „Quant à ce qu'on appelait son esprit, il était exactement le même qui avait été si goûté autrefois dans le petit clan. Il parlait avec la même irritante facilité, mais ses paroles ne portaient plus, avaient à vaincre un silence hostile ou de désagréables échos; ce qui avait changé était, non ce qu'il débitait, mais l'acoustique du salon et les dispositions du public.”(III, 340.) „Amit pedig a szellemének mondtak, éppen-séggel ugyanolyan volt, mint a hajdani, amit régen oly nagyra tartottak a kis klánban. Ma is éppolyan bosszantó könnyedséggel beszélt, de szavai már nem értek célt, ellenséges hallgatásba vagy kellemetlen visszhangokba ütköztek: nem az ő mondandója változott meg, hanem a szalon akusztikája és hallgatóinak készségessége.” *Szodoma és Gomorra*, 400. A metasztázis-fétiszizálás példajaként hozható fel az ügyvéd is, Cambemerék barátja, aki elkíséri idősebb Mme de Cambremert és menyét Marcelhez, s aki utóbbinak tanúságtétele szerint e társaságban kifejezetten önbizalom nélküli, míg családja fétiszizálásának tárgyaként teljesen átalakul. Vö. III, 216., *Szodoma és Gomorra*, 256-257.

tásáról kezd zavaros fejtegetésbe. Erről mindjárt. A szerző mint eredet fixálásának művelete, ennek nehézsége kerül előtérbe abban a mozzanatban, amikor Morel, a hegedűs Debussy *Ünnepek [Fêtes]* című művébe kezd, de közben rájön, hogy annak csak első néhány taktusát tudja, mire „csínytevésből, mindenfajta árnítás szándéka nélkül egy Meyerbeer-indulóba fogott. Mivel nem sok átmenetet hagyott, és be sem jelentette a váltást, balszerencsésen mindenki azt hitte, hogy ez még mindig Debussy, és továbbra is azt kiabálták: „Fenséges!”⁵⁴ A fetiszizálás elbeszélte eseménye a két különböző stílusú zene-mű közötti átmenet (metasztázis) észrevétlensége révén leleplezi, hogy a szerző egyáltalán nem természetes eredete a műnek, hanem konvencionális s így önkényes relációban van azzal, ami egyúttal fellazítja ok és okozat időbeli egyirányúságát is.⁵⁵

54 „par gaminerie, sans aucune intention de mystifier, il commença une marche de Meyerbeer. Malheureusement comme il laissa peu de transitions et ne fit pas d'annonce, tout le monde crut que c'était encore du Debussy, et on continua à crier: «Sublime!»” III, 345., *Szodoma és Gomorra*, 404-405. A metasztázis és a szerzőség összekapcsolódásának egyik beszédes példjaként kell itt megemlíteni azt a részletet, amely a *Recherche* utolsó, *Le temps retrouvé* című kötetében található, s mely szerint Brichot és Norpois háború alatt névtelenül írott újságcikkei között az olvasók nem tudnak különbséget tenni, szerzőiket összekeverik. Norpois, a diplomata, aki voltaképpen ignorálja szavainak igazságértékét, csakis cselekvési értékét tartja szem előtt, s akinek a nyelv eme politikai, a jelen-jövőbeli hatásra, a cselekedtető erőre összepontosító használata következtében voltaképpen nincs is történeti emlékezete, és Brichot, aki – mint láttuk – érzéketlen a diskurzus pragmatikai dimenziójára, s kizárólag a konstatív érték s a nyelv történeti emlékezete foglalkoztatja, szerzőként végül megkülönböztethetetlené válnak. E két, egymást kölcsönösen kizáró, miközben egymástól elválaszthatatlan pólus közötti ismétlődő metasztázist, ennek ide-oda mozgását nevezhetjük akár olvasásnak is.

55 A *Recherche* első könyvében olvashatjuk, hogy Swann, amikor Verdurinéknél hallja a Viteuil-sonátát, s érdekődik annak szerzője felől, elképzelni sem tudja, hogy az a bolond öreg zongoratanár, akit ő ezen a néven ismer, azonos lehet a szonáta komponistájával. (I, 210-211., *Swann szerelme*, 213-214.) A szerőség nem látszik, mert sehol másutt, csak magában a műben nyilvánul meg, a személyiségből nem következtethetjük ki, inkább csak a műből következtethetünk vissza a szerző személyiségre, aki, vagyis a műből kiolvasható én, teljességgel heterogén azzal a szubjektummal, aki a művön kívül ismerhető. Szerző és műve között titkos, láthatatlan a kapcsolat, a genetikus kritika minden ellenkező híresztelése ellenére. Proust hatalmas szövegfolyamában az eredetnek ez a láthatatlansága, hozzáférhetetlen titka, amely az itt elemzett részekben mindennek előtt az etimológia és a történeti genealógia kontextusában jön játékba, másutt, és nagyon következetesen, nyílt érzékelésfenomenológiai összefüggésekben aktiválódik. Az immateriális, láthatatlan hang révén, amelynek nincs, nem lehet, vagyis csak egy szinesztézikus érintkezés konvencionálisában (megszokásában) lehet térbeli *eredete*, a következő idézetben például a *hang* és az eredeteként vagy okaként megtett hangszer mint *kép* közötti heterogenitásra terelődik a figyelem: „Comme si les instrumentistes, beaucoup moins jouaient la petite phrase qu'ils exécutaient les rites exigés d'elle apparût...” (I, 342.) „Mint ahogy a muzsikások nem is [*beaucoup moins* – sokkal kevésbé] a kis dallamot játszották volna, hanem inkább azokat a szertatásokat végeznék, amelyeket e kis dallam követel a megjelenéséhez [*apparût* – e szinesztéziából is látható, ahogy a láthatatlan hangról való beszéd miként követeli meg a látás metaforikus közbejöttét]....” (*Swann szerelme*, 345.)

Másutt a metasztázis én és másik relációjának bonyolult, lélektani vonatkozásait is játékba hozza, melynek részletes elemzésébe itt nem mehetünk bele, csak említésszerűen térhetünk ki rá. Saniette-ről, a Verdurin-klán (egykori) levéltáros tagjáról azt olvassuk, hogy részben előadásmódja, részben a társaság vele szemben tanúsított malíciája – az ebből következő metasztázis – miatt szójátékainak *képtelen a szerzőjévé válni*, e minőségében elismertetni magát. Amikor más szójátékát idézi, nem értik – vagy úgy tesznek, mintha nem értenék – a viccét, amit csúfondárosan beszédhibájának rónak fel,⁵⁶ amikor pedig saját szójátékot süt el négy szemközt valakinek, azt hallgatója már úgy adja tovább s teszi nyilvánossá, mint a sajátját, minek következtében a tréfa más szerzőségével válik közismertté, s mikor azután Saniette saját magát idézi, immár plágiummal vádolják. Mindez azt is nyilvánvalóvá teheti, hogy a szerzőség egyrészt titkos, láthatatlan kötés, melyről képtelenség szemtanúságot tenni, másfelől, hogy a szerzőség csakis a nyilvánosságban képződhet meg, utólagosan, konvencióként. A félénk, altruista Saniette nyilvános megalázásai, a megsemmisítésére irányuló verbális merényletek után, amelyeket Verdurin előre eltervez, Verdurinné magát a levéltárost vádolja egoizmussal valamint azzal a nyilvánvaló metasztázisként olvasható szemrehányással, miszerint vendégük idegrohamaival a többieket gyilkolja. Saniette érdekes példája többek közt azt mutathatja meg, hogy a sznobizmus inverzeként az önbizalom hiánya a másik ítéletének (mint metasztázisnak) úgy szolgáltatja ki magát, hogy azzal saját körvonalait, integritását oldja fel, ami ismét egyszerre minősül hibának (a narrátor nemcsak a Verdurin-házaspárt ítéli el a levéltárost megalázó gesztusaiért, de Saniette-et is hibáztatja mulysága miatt, amiért hagyja, hogy ezt vele megtegyék), s olyan szükségszerűségnek, amely, a másíknak történő ezen kitettség, a szerelemben meg kifejezetten felértékelődik. Mindazonáltal beszédes, hogy paradox módon Saniette nem csupán saját integritásáról s határaitól nem tud, de ezzel együtt a másikat sem ismeri el – a narrátor arról számol be, hogy a vendégeként a levéltáros indiszkrét módon viselkedik, s alig titkolva beletekint az egyik magánlevelébe.⁵⁷ Elmondható, hogy valamennyi példa én és másik, idézet és eredet, idézet és referencia stabilizálhatatlan relációjára mutathat vissza.

Allegorikusan már Saniette esete is szorosan odakapcsolódik a Proust-szöveg önreprezentációjához, s ezzel együtt a filológia önértelmező tendenciájához, amennyiben a *levéltáros*, kit *barátai* felváltva hibáztatnak és vesznek, bizonyos értelemben önkényesen, védelmükbe, voltaképp a dokumentumok, szövegek olvasásnak való kiszolgáltatottságát is példázhatja, amelyek képtelenek helytállni magukért, vagyis, egy mélyebb értelemben, nem tudnak *saját maguk szerzői* lenni, meggyőző avagy bizonyító erejüket, autoritásukat interpretációjuktól nyerhetik csak el, amely, nem is kell mondani, nem lehet több, mint róluk adott tanúságtétel. Fontosabb ennél a metasztázis egy másik, alig észrevehető mozzanata, amelynek a narráció hitelére nézvést annál nagyobb felforgató hatása van, s mely még látványosabban köti így hozzá a

56 Már a kezdet kezdetén azt olvashatjuk Saniette-ről, hogy félénksége miatt pillanatok alatt elveszítette tekintélyét, valamint hogy „[a] szájában, mikor beszélt, mintha mindig gombóc lett volna” *Swann szerelme*, 203. [„Il avait dans la bouche, en parlant, une bouillie”(I, 200.)].

57 III, 412., *Szodoma és Gomorra*, 482.

metasztázist ahhoz, ahogyan a *Recherche* saját olvashatóságát (olvashatatlanságát) értelmezi és színre viszi. A kis vonaton la Raspelière-be utazó társaság körében hangzik el e rövid párbeszéd Brichot és Cottard között, amelyben Dechambre halálának bejelentése kapcsán idézik fel Verdurin-szalombeli múltjukat, s hirtelen disszenzus alakul ki közöttük az egykor történetek időbeli rendjéről, sőt az elhunyt zongorista koráról is. Hosszabb idézet következik:

„Mais à propos du jeune violoniste, continua Brichot, j’oubliais, Cottard, de vous parler de la grande nouvelle. Saviez-vous que notre pauvre ami Dechambre, l’ancien pianiste favori de Mme Verdurin, vient de mourir? C’est effrayant. – Il était encore jeune, répondit Cottard, mais il devait faire quelque chose du côté du foie, il devait avoir quelque saleté de ce côté, il avait une fichue tête depuis quelque temps. – Mais il n’était pas si jeune, dit Brichot; du temps où Elstir et Swann allaient chez Mme Verdurin, Dechambre était déjà une notoriété parisienne, et, chose admirable, sans avoir reçu à l’étranger le baptême du succès. Ah! il n’était pas un adepte de l’Évangile selon saint Barnum, celui-là. – Vous confondez, il ne pouvait aller chez Mme Verdurin à ce moment-là, il était encore en nourrice. – Mais, à moins que ma vieille mémoire ne soit infidèle, il me semblait que Dechambre jouait la sonate de Vinteuil pour Swann quand ce cercleux, en rupture d’aristocratie, ne se doutait guère qu’il serait un jour le prince consort embourgeoisé de notre Odette nationale. – C’est impossible, la sonate de Vinteuil a été jouée chez Mme Verdurin longtemps après que Swann n’y allait plus», dit le docteur qui, comme les gens qui travaillent beaucoup et croient devoir retenir beaucoup de choses qu’il se figurent être utiles, en oublient beaucoup d’autres, ce qui leur permet de s’extasier devant la mémoire de gens qui n’ont rien à faire. «Vous faites tort à vos connaissances, vous n’êtes pourtant pas ramolli», dit en souriant le docteur. Brichot convint de son erreur.” (III, 286-287.)

„De, ifjú hegedűsünkről jut eszembe – folytatta Brichot –, még nem is mondtam magának a nagy újságot, Cottard. Hallotta már, hogy szegény Dechambre barátunk, Verdurinné hajdani kedvenc pianistája nemrég meghalt? Hát nem borzasztó?” „Igaz, hogy fiatal volt – felelte Cottard –, de valami baja lehetett a májával, igen, azzal lehetett valami disznóság, mert az utóbbi időben rémesen nézett ki.” „No, azért nem volt olyan fiatal – mondta Brichot –, akkoriban, amikor Elstir és Swann látogatott Verdurinnéhez, Dechambre már igen híres volt Párizsban, s milyen csodálatos is az élet, külföldön mégsem koszorúzta siker [*le baptême du succès* – nem kapta meg a siker keresztségét, ami az egyházi allúziók tovább szövését is mutatja]. No, ő azután nem tanulta meg szent Barnum evangéliumából [utalás egy korabeli amerikai szélhámos cirkuszigazgató, bizonyos Phineas Taylor Barnum (1810-1891) emlékirataira, amit egy, a hiszékeny embereken történő meggazdagodás művészetéről írott, a korban franciára is lefordított kötettel egészített ki], hogy kell pénzt csinálni.” „Nem, összetéveszti valakivel, nem járhatott akkor Verdurinéhez, még csak hátulgombolós volt.” „Nem, nem, hacsak öreg emlékezetem nem csal [*infidèle* – hűtlen], úgy rémlik, hogy Dechambre játszotta a Vinteuil-szonátát Swannak az idő tájt, amikor ez az arisztokráciától elszakadt klubok gyöngye [*ce cercleux, en rupture d’aristocratie* – erre visszatérünk!] még nem is gyanította, hogy egyszer mindannyiunk Odette királynőjének elpolgárosodott hitvese [*le prince consort embourgeoisé de notre Odette nationale* – szó szerint: nemzeti Odette-ünk elpolgárosodott hercegi hitvestársa, a francia szerkezet szemantikai ide-oda mozgását a (nagyon is korrekt) magyar fordítás nem követheti] lesz.” „Képtelenség, a Vinteuil-szonátát jóval azután játszották Verdurinéknél, hogy Swann már nem járt hozzájuk” – mondta a doktor, aki mint a sokat dolgozó emberek általában, azt hitte, reнге-

teg mindent megjegyyez, ami egyszer még hasznos lehet, közben sok egyebet elfelejtett, s így lelkesülten csodálhatta a tétlenek jó memóriáját. „Egyszerűen keveri az ismerőseit, ez még nem egyenlő az agylágyulással” – mondta, és mosolygott. Brichot elismerte, hogy ő téved.” (*Szodoma és Gomorra*, 337-338.)

A szóbeli dialógus, amit a narrátor itt felidéz, vagyis amiről *utólag* tanúságot tesz, olyan eseményekre vonatkozik, melyek elbeszélése a *Recherche* első könyvében megtalálható, így magától értetődőnek látszik, hogy a kíváncsi olvasónak, aki – egy metasztázis alakzatában – dönteni akar arról, amiről a narrátor itt hallgat, azaz hogy mely szereplő téved és melyiknek van igaza az emlékezésben, nincs egyéb dolga, mint visszaemlékeznie, mi történt három vaskos kötettel az olvasottak előtt, vagy ha nem emlékszik vagy nem bízik emlékezetében, egész egyszerűen visszalapoznia a külső archívumban mint a memóriája protézisében. E művelet egyfelől gyorsan kimutathatja Brichot igazát és Cottard tévedését, s vele a filológus professzorét, aki a doktor metasztázisát végül aláírja, amennyiben az *Un amour de Swann* narrációja szerint – melyben ez az iterábilis esemény nagy nyomatókat kap, s melyre tehát lapozás nélkül sem nehéz visszaemlékezni – Swann és Odette minden egyes Verdurin-estélyen együtt hallgatták végig a Vinteuil-sonátát (vagy ennek andante tételét), egészen Swann kis klánból történő száműzetéséig. Másfelől a fiatal zongoristát, aki az estélyeken a Vinteuil-sonátát játsza, s akit nagynénje vezetett be a Verdurin-szalomba, az első kötet narrációja nem nevezi meg, nem rendel hozzá tulajdonnevet, minek következtében eldönthetetlen, e zongorista azonos-e Dechambre-ral avagy sem.⁵⁸ Hírnevére vagy annak hiányára sem találunk eligazító utalást, legfeljebb az erőltetetten jópofáskodó Cottard egy „vicces” felkiáltását,⁵⁹ melynek azonban ismét csak eldönthetetlen a pertinenciája; egy másik megfogalmazás szerint az illető „l’ancien pianiste favori de Mme Verdurin”, ami azt előfeltételezi, hogy több zongorista is megfordult a Verdurin-szalomban, amelyek közül ő volt a legkedveltebb, viszont aki ezek szerint már régi (*ancien*) vendégnek számított. A két, egymástól távoli szakasz viszonya ennél fogva stabilizálhatatlan, s miközben a mimetikus reprezentáció a *Recherche*-ben fel nem számolódnó törvénye szerint a mű mintegy referál, felidéz egy *rajta túli* világot, ennek tér-időbeli elhaszonulásában ugyan, mégis szereplőinek (éppen a nevekkal megteremtett) folytonosságával erősítve annak diegétikus egységét, itt pontosan ennek a referenciának a szövegi határaiba ütköztet bele, amivel textuális-felületi létmódját teszi nyilvánvalóvá. Az irodalmi szöveg egyszerre mozog saját kívülé felé és omlik vissza folyton saját felületi ürességébe, noha e referenciától való „megfosztottság” soha nem lehet jelenlétszerűen adva, ahogy maga e mozgás sem időbeli, sokkal inkább egy egyidejű korreláció effektusa.

58 A *Recherche* itt is követett új Pléiade-kiadása alapos névmutatójában, melyben a névtelen szereplők is megtalálhatók, a Verdurin-szalomban fiatal zongoristájánál a lapszámok után a következőt találjuk: „S’agit-il de Dechambre? Voir ce nom” („Dechambre-ról van szó? Lásd e nevet!”) IV, 1611.

59 „«Alors, c’est ce qu’on appelle un musicien *de primo cartello*!» s’écriait-il avec une brusque résolution.” (I, 210.) „– Szóval hát – kiáltott közbe hirtelen elhatározással –, ugye, az ilyen muzsikust hívják *de primo cartello*-nak!” *Swann szerelme*, 213.

Szövegnek és referenciájának ez a megkülönböztethetlensége és egyúttal, egy időben meg nem különböztetésének lehetetlensége a *Recherche* narrációjának felettébb invenciózusan bonyolított szerkezetében tanúságtétel és irodalom érdekes kötését állíthatja újra előtérbe. Amikor ugyanis Cottard tévedését az *Un amour de Swann* elbeszélése leleplezi, ez aligha jelenthet stabilizálható metasztázist a doktor rovására, a fejezet narrációja nem lévén több, mint az elbeszélő főhős tanúságtétele, amely ráadásul, az egész műben különös kivételt alkotván, nem is lehet közvetlen, hiszen a benne elbeszélte események még Marcel születése előtt játszódnak. A *par excellent* tanú narrátor, kinek hangja és tekintete a szövegben – láttuk – nem ismer alternatívát, ezen elbeszélő helyzetében kiváltképp saját megbízhatatlanságát, pontosabban ennek gyanúját produkálja, miáltal az olvasót is abba az ide-oda mozgásba utalja, mely önnön szövegbeli olvasását is meghatározza. Még akkor is, ha az irodalom vagy a fikcionalitás interpretánsa másfelől éppen hogy elhárítja a szövegtől és irrelevánsná teszi referenciálisan igaz és/vagy hamis, sőt őszinte és/vagy hazug eldönthetetlen kettőseit, ezek érvényét. Nem véletlen ezért, hogy a *Recherche*-nek még azok az olvasatai is előszeretettel minősítik irodalmi fikciónak az *Un amour de Swann* fejezetét, melyek amúgy óvakodnak dönteni a mű egészének műfaji ambiguitását, önéletrajz és/vagy fikció elsőségét illetően. Mégis, az elemzett példa is nyilvánvalóvá teszi, hogy a *narráció hitelének* hatóköre aligha zárható az irodalmi fikció keretei közé, s nem csupán azért, ahogy az elbeszélés aktusa beíródik a diegézisbe, melynek másfelől feltételeként funkcionál, azaz nem csupán egymást végtelenül keretező mozgásuk, sokkal inkább ennek beláthatatlan példaértéke miatt. Vagyis azért, ahogy a keretezés e lezárhatatlan alternálása önéletrajz és fikció eldönthetlenségére is kiterjeszkedik, ami egyáltalán nem marad pusztán formális műfaji kérdés, amennyiben az erről hozott döntés a(z olvashatatlan) szöveg – szükségyszerűen eltévesztett, egyszerre igaz s hamis – identitását adja. A referenciális vagy szemantikai viszonyok rögzítése (benne az egyes szereplők önazonossága) éppúgy ide tartozik, miként a szöveg lebegő eredetének, a szerző-funkciónak a stabilizálása, sőt a *Recherche* olykor igencsak bizonytalan szövegi, betű szerinti identitásának újabban már a genetikus filológusokra tartozó – általuk kisajátított, s az értelmező olvasás önkényétől naivan elválaszthatónak tartott – tisztázása is. Utóbbira, ennek eldönthetlenségére a szóban forgó Dechambre neve is felhozható példának, amely nevet a *Sodome et Gomorrhe*-beli estélyen Verdurin úr, Charlus báróval beszélgetvén, a szöveg kézirata, gépirata, javított gépirata, sőt megjelent változata szerint is Degrange-nak mond, s amit az új Pléiade-kiadás készítői, a névalakot – egyszerre megalapozottan s megalapozatlanul – *hibának* véelve, azaz egy Proustra, a szerzőre irányuló *metasztázist* érvényesítve, Dechambre-ra javítanak.⁶⁰

De térjünk még vissza az idézett szövegrész olvasásához. Swann szerelmének elbeszélése, amely végső bizonyíték helyett maga is tanúságtételnek bizonyult, közvetett narrációjával (amire az elbeszéltek szemantikai referenciájából következtettünk, a keretre a keretezettből) felveti a közvetítő szemtanú kérdését, azét a forrásét vagy eredetét, ahonnan a narrátor az ott elbeszéltekről tudomást szerezhetett, s amelyre az azonos című fejezetben semmifé-

le utalás nincsen. Az eredet, a forrás, mint annyiszor, itt is hiányzik. A *La Prisonnière*-ben ellenben két olyan szövegrészt is találhatunk, melyekben a narrátor azt tanúsítja, többek közt Brichot-tól értesült a Verdurin-szalon kezdeti időszakának bizonyos történéseiről, méghozzá úgy, hogy a professzor pontosította számára azt, amit ő, a narrátor korábban hallott,⁶¹ továbbá Cottard-t nevezi meg, akitől ugyancsak tudott meg Marcel a házigazdáról múltbeli titkot.⁶² Mindez azonban nem jelent többet, mint hogy a narrátor nyíltá teszi, ami elbeszélő helyzetéből amúgy is következik, hogy az *Un amour de Swann* elbeszéléséhez tanú(k)ra (azaz harmadikra – ld. *tertis* és *témoïn* etimológiai kapcsolatát) kellett hagyatkoznia – s e lehetséges tanúk megbízhatósága Brichot, azaz a későbbi tanú által kétségbe vonódik, miközben egy újabb metasztázis mozzanatában a korrekcióval szolgáló Brichot emlékezete is gyanúba kerül, amely gyanú viszont általában a tanúságtétel (látjuk, végtelen) kísérője –, s hogy az abban elbeszéltek hitele nem csupán saját őszinteségén, pontos emlékezetén vagy ezek hiányán múlik.⁶³ Másrészt az *Un amour de Swann* narrációja olyan nézőpontot érvényesít, melynek révén a főhőssel, Swannal úgy azonosul az elbeszélő, ahogyan a műben egyetlen másik szereplővel sem teszi. A heterodiegetikus személytelen narrációban, megnevezetlen elbeszélőként Swann titkos, belső, megoszthatatlan perspektíváját érvényesíti (vagyis éppen azt, amelynek hiányára, hozzáférhetetlen titkára az egész *Recherche*-beli olvasásait mint tanúságtételeket alapozza), egyszerre kívülről és belülről reprezentálva, egy fokalizációs mozgásban, Swann tudatát, ami a narrátor identitását tehát többszörösen (az idézettség után a látószöggel) is kétségessé teszi, s amivel csak tovább bonyolítja fikció és önéletrajz interpenetrációját. Elmondható, hogy irodalom és tanúságtétel egyfelől kizárják egymást, amennyiben utóbbi alanya igazat és őszinteséget ígér, az irodalom viszont ezek elhárításának indexe, másfelől mert a tanúságtétel önnön konstitúciója, a bizonyosság, faktuális igazolhatóság hiánya miatt hitelre szorul, vagyis hitel és gyanú ingamozgásába helyeződik, abba az irodalom, a fikció lehetősége

61 III, 707-709., *A fogoly lány*, 228-230.

62 III, 829., *A fogoly lány*, 372.

63 A *La Prisonnière*-ben, melynek narrációja már megsokasítja a narrátori-szerzői reflexiókat, az elbeszélést hirtelen megtörő önkomentárokat a szövegben, találhatunk erre vonatkozó nyílt, tematikus utalást is. A Verdurin-estély egy olyan eseményét felidézve, melyről ő akkor már hiányzott, a narrátor a következőket írja: „M. Verdurin ajouta un mot qui signifiait évidemment ce genre de scènes touchantes et de phrases qu'ils désiraient éviter. Mais il n'a pu m'être dit exactement, car ce n'était pas un mot français, mais un de ces termes comme on en a dans les familles pour désigner certaines choses...” III, 829. „És Verdurin úr itt még egy szót mondott, mely nyilvánvalóan az efféle könnyfakasztó [*touchantes*] jeleneteket és frázisokat jelölte, amelyeket el akarnak kerülni. De a szót nem tudták pontosan idézni nekem, mivel nem francia volt, hanem azon kifejezések egyike, amelyeket a családon belül használunk bizonyos dolgok megnevezésére...” *A fogoly lány*, 371-372.

64 Vö. Jacques DERRIDA, *Demeure. Fiction et témoignage*, Galilée, Paris, 1998, 64. Fontos még innen nézve, ahogyan Mme Swann-nak, vagyis Odette-nek Swann nézőpontjából elbeszélte története egyfajta kicsinyítő tükre, művön belüli modellje lesz az Albertine-szerelem elbeszélésének is, vagy akár úgy is fogalmazhatunk, hogy mintha Odette története visszahatna Abertine narrátor általi olvasására.

önkéntelenül is bele van írva, tőle, a tanúságtételtől mindenkor elkülöníthetetlenül.⁶⁴ Narrátor és életrajzi értelemben vett szerző a szöveg jelentés nélküli felszíne, a szkriptor-funkció révén képződnek meg s kapcsolódnak össze elválaszthatatlanul s válnak szét az olvasásban elkerülhetetlenül. S (szerzői nézőpontból) talán nem véletlen, hogy e végtelen körforgás, amit rendre meg kell szakítani, Swannról szólva is hasonlóan merül fel a filológus Brichot szavaiban, aki fent így fogalmaz: „ce *cercleux*, en *rupture*”, vagyis „ez a körök tagja, aki szakításban van” [itt éppen az arisztokráciával], ami, szó szerinti jelentésén túl, mint ebből a lábjegyzetbeli idézetből⁶⁵ is kiderül, Swann esetében (is) eltéveszthetetlenül a (külső) referencia felé való lehetetlen, mert bevégezhetetlen mozgást jelent, az olvasás egyfajta allegóriájaként.

A *metasztázis* elkerülhetetlenül és szorosan összefonódik a *metalepszissel* a szövegben, az ehhez szemügyre veendő *locusok* elemzése pedig érdekes összefüggéseket tárhat fel tér és idő, optika és temporalitás között az olvasásban a *Recherche* szerint. Láttuk, hogy az olvasás a látható és láthatatlan közötti stabilizálhatatlan viszony megmerevítésének bizonyult, mikor is – mivel a látható jelentése, sőt identitása a láthatatlannal alkotott kötésén nyugszik – a láthatatlan hely nélküli helyén, ami a belső aktusok kitöltését jelenti, bizalom vagy gyanú, jó- vagy rosszindulat, őszinteség vagy hazugság ellentétes pólusainak ingáját kellett az egyik oldalán megállítani. Az olvasás tehát mintegy *utólag* rögzíti azt, amit a szöveg mögött *előzetesen* ott lévőnek tétel, más-képpen, a logika felől fogalmazva, oknak tesz meg egy okozatot, s ezt az inverziót ismert retorikai terminussal *metalepszisnek* nevezzük. Ennek időbelisége, amint az már az iménti magyarázat kifejezéseiből sejthető volt, térbeliségként is leírható, amennyiben előtt és után egyúttal előtt és mögött is, azaz tulajdonképpen háttér és előtér korrelációjáról is szó van itt. Tér s idő egyszerre folytonos, hisz a tér fejezi ki, artikulálja, teszi láthatóvá az időt, és átjárhatatlan, amiért e láthatóvá tétel el kell hogy tévessze az időt, mivelhogy utóbbi lényegénél fogva láthatatlan, hisz nem térbeli, s így nem fenomenalizálható. Ez a paradoxon vagy aporia elképesztő szemiotikai komplexitással jön

65 „Il n'était pas comme tant de gens qui par paresse ou sentiment résigné de l'obligation que crée la grandeur sociale de rester attaché à un certain rivage, s'abstiennent des plaisirs que la réalité leur présente en dehors de la position mondaine où ils vivent cantonnés jusqu'à leur mort, se contentant de finir par appeler plaisirs, faute de mieux, une fois qu'ils sont parvenus à s'y habituer, les divertissements médiocres ou les supportables ennuis qu'elle renferme. (...) Il ne s'enfermait pas dans l'édifice des ses relations, mais en avait fait, pour pouvoir le reconstruire à pied d'oeuvre sur de nouveaux frais partout où une femme lui avait plu, une de ces tentes démontables comme les explorateurs en emportent avec eux.” (I, 189-190.) „Nem olyan volt, mint annyian mások, akik akár lustaságból, akár annak a kötelezettségnek mindenbe beletörődő érzéséből, amely a magasabb rangúakat egy bizonyos területre korlátozza, lemondanak a külvilág kínálta élvezetekről, mindenről, ami kívül esik halálukig elhatárolt nagyvilági helyzetükön, s beérik azzal, hogy a végén, mikor már sikerült megszokniok, jobb híján csak azokat a közepes szórakozásokat s tűrhető unalmakat hívják élvezetnek, aminőket a maguk zárt köreiben találhatnak. (...) Swann sohasem zárkózott be rendes ismeretkörének épületébe, hanem hogy mindig újraépíthesse, elejétől, mindjárt helyben s mindenütt, ahol egy nő megtetszett neki – szétszedhető sátrat emelt ebből az állandó ismeretkörből, amelyet mint a felfedező, minden útjára magával vitt.” *Swann szerelme*, 192-193.

működésbe nemcsak a *Szodoma és Gomorra* lapjain, de a *Recherche* egész szövegében, melyhez a következőkben, a genealógia és a név filológiai kontextusához kapcsolódóan, lokalitás s delokalizálás allegorikus játékát, továbbá múlt és jelen ellentmondásos relációját próbáljuk megvilágítani. Valamint azt, hogy nyelv és külső referencia, irodalom és rajta kívüli dinamikájára miként terjeszkedik ki e játék érvénye, s végül hogy mindez az esemény performatív mozzanatával, irreverzibilis idejével hogyan kapcsolódik össze.

A *metasztázis* és a *metalepszis* a *metatézissel* társul abban a passzusban, melyben Marcel az idősebb Cambremernével s ennek menyével együtt töltött délután után a szállodai liftben közli a liftes fiúval – aki, mint a nagyszálló alkalmazottainak többsége, nem a környékről származván nem ismeri a vidék előkelőségeinek nevét – ennek ejtési hibáját, egy metatézist, amit a látogatók családnévének bejelentésekor követett el: „a hölgyet, aki innen távozott, nem Camembert márkinének hívják, hanem Cambremernek.” (*Szodoma és Gomorra*, 260.) („la dame qui venait de partir s'appelait la marquise de Cambremer et non de Camembert.” (III, 220.) A liftes azonban nem adja fel saját meggyőződését, váltig állítja, sőt megesküszik, hogy „a márkiné a Camembert nevet mondta, mikor megkérte, hogy jelentse be” („c'était sous le nom de Camembert que la marquise lui avait demandé de l'annoncer”), amit a narrátor magában úgy magyaráz, hogy a liftes az ismeretlen nevet az ismertre vezette vissza. Ezt olvassuk:

38

Et à vrai dire il était bien naturel qu'il eût entendu un nom qu'il connaissait déjà. Puis, ayant sur la noblesse et la nature des noms avec lesquels se font les titres les notions fort vagues qui sont celles de beaucoup de gens qui ne sont pas liftiers, le nom de Camembert lui avait paru d'autant plus vraisemblable que, ce fromage étant universellement connu, il ne fallait point s'étonner qu'on eût tiré un marquisat d'une renommée aussi glorieuse, à moins que ce ne fut celle du marquisat qui eût donné sa célébrité au fromage. Néanmoins, comme il voyait que je ne voulais pas avoir l'air de m'être trompé et qu'il savait que les maîtres aiment à voir obéir leurs caprices les plus futiles et acceptés leurs mensonges les plus évidents, il me promit, en bon domestique, de dire désormais Cambremer. (III, 220.)

S igazat szólva, természetes is volt, hogy olyan nevet vélt hallani [*eût entendu* – halljon volt], melyet ő is ismer [*connaissait déjà* – amit már ismert]. No meg, lévén a nemességéről és a címekhez társuló nevek természetéről alkotott fogalmai, akárcsak sokakéi, akik pedig nem liftesek, igen homályosak, a Camembert nevet annál is valószínűbbnek vélte, mivel ezt a sajtot mindenütt ismerik a világban, így semmi csodálatos nem lett volna abban, hogy egy ilyen ragyogó hírnévért márkiságot lehessen kapni, hacsak nem a sajt köszönhetne nagy hírét e címnek. Mégis, mivel látta, hogy a világért sem akarom elismerni tévedésemet, s mivel tudta, hogy az uraknak jólesik, ha leghiábavalóbb szeszélyüknek is engedelmesskednek, és legátlátszóbb hazugságaikat is elfogadják, jó cselédhez illőn megígérte, hogy ezentúl Cambremert mond. (*Szodoma és Gomorra*, 261.)

66 Ennek számtalan egyszerű, szinte észrevétlen, de annál beszédesebb példáját találhatjuk a regényben. *Szodoma és Gomorra*, 257, 401.

Mivel, mint sokszor megfigyelhettük, a másik ember érzékelése hozzáférhetetlen a szemlélő számára,⁶⁶ nem dönthető el bizonyossággal, a liftes valójában hogyan, minek is hallotta a kimondott családnevet, ennél fogva az sem tudható, melyik oldalon rögzíthető a metasztázis. Noha *szinte* teljesen bizonyos, hogy Cambremer márkíz saját családnevét nem ejti rosszul (még ha a liftes által aktivált feltételezés eközben el is gondolkodtat névnek és viselőjének a beszéd eredetként megvalósuló tökéletes egységéről, ennek mibenlétéről, mely voltaképp a név idézettségét képes teljesen elfeledtetni s vele a lapszus lehetőségét kizárni – azonosulás s idézettség totális azonosulása-ként⁶⁷), ezen eseményről, mely ezért igencsak hihetetlennek hangzik, egyedül a liftes tanúságtételéből értesül a narrátor éppúgy, ahogy az olvasó, minek következtében a liftes szavai nem szimpla, de többszörös metasztázist léptetnek működésbe. Legalább négy lehetőség adódik ugyanis, melyek között lehetetlen dönteni: 1. Cambremer hangzott el, s a liftes ezt, így is hallotta, és, ami nem ugyanaz, így is emlékszik, Marcelnek mégis, ki tudja, milyen okból, Camembert-t jelentett be (egyedül ez esetben beszélhetünk a liftesrel kapcsolatosan hazugságról, de még ez sem biztos, hiszen akár viccelhet is, azaz névtévesztése iróniát is rejthet, s mivel a narrátor csupán e tévesztésből következtet arra, a liftes nem helybéli, akár még Balbec környéki is lehet, aki nagyon is ismeri a Cambremer nevet),⁶⁸ 2. Cambremer hangzott el, s a liftes ezt is hallotta, csak rosszul emlékszik a hallott névre, 3. Cambremer hangzott el, de a liftes – a passzusban felsorolt lehetséges okokból – Camembert-t hallott, és ezt a nevet is jelentette be, 4. Camembert hangzott el, és a liftes ezt is hallotta (a passzusban ez a liftes valószínűtlen, de a szóbeliség külső archi-

67 Ehhez elég arra gondolni, hogy egy, a személyiség konstitúciójához hozzátartozó nárcizmus jegyében mindenki saját nevét hallja meg leghamarabb egy társaságban, vagy veszi észre leggyorsabban egy szövegben, valamint arra, hogy mindenki saját nevét idézi (no nem egy értekezésben, önidézetként, hiszen ez már patológikusság gyanúját veti fel, bár előfordulnak itthon is efféle értekezők) a leggyakrabban, az íródik be számára a legmélyebben. Itt érdemes szólni a vendégsergében futólag megemlített norvég filozófusról, „aki nagyon jól, de nagyon lassan beszélt franciául, két okból is: egyrészt mert nemrég kezdte tanulni, s mivel nem akart hibázni (egy-két hibát azért elkövetett), minden egyes szónál egyfajta belső szótárhoz folyamodott;” (*Szodoma és Gomorra*, 378.) [„qui parlait le français très bien mais très lentement, pour la double raison, d’abord que l’ayant appris depuis peu et ne voulant pas faire de fautes (il en faisait pourtant quelques-unes), il se reportait pour chaque mot à une sorte de dictionnaire intérieure.” (III, 321.)] Vagyis a beszéd eredete és a nyelv a tanult nyelv esetén nem fornak eggyé, vagyis nem válnak öntudatlan praxissá, ami azt is megmutatja, hogy az eredet nem jelenlétszerű kezdet, hanem inkább beíródás és a cselekvés öntudatlansága, másképpen mondva: nagyon régi emlékezet.

68 Éppen idősebb Cambremernéről, akinek családnevét nemcsak Charlus torzítja el *Cambremerde-re* (*merde* jelentése szar), de az első kötetben Guermites nagyhercegnő is belemegy e rosszindulatú szójátékba, nos tehát Cambremernéről egy helyütt a következőt olvashatjuk: „quand Mme de Cambremer citait à faux un nom c’était par bienveillance, pour ne pas avoir l’air de savoir quelque chose, et quand par sincérité pourtant elle l’avouait, croyant le cacher en le démarquant.” III, 308. „ha Cambremerné mondott hibásan egy nevet, azt merő jóindulatból mondta, nehogy azt higgyék róla, hogy tud valamit, s ha mégis őszintén bevallotta, úgy vélte, leplezheti azzal, ha eltorzítja.” *Szodoma és Gomorra*, 362.

vumban nem rögzült eseménye, vagyis a dokumentumi tanúság hiánya *miatt* ellenőrizhetetlen álláspontja, amihez, talán éppen ezért is, ragaszkodik). Mindezeket túl természetesen felmerülhet a tanúságtevő narrátor tévedésének, rossz emlékezetének, sőt akár még az olvasóra irányuló megtévesztésének lehetősége, amelyhez éppúgy nem tudunk hozzáférni, miként ő sem tudja verifikálni sem az elhangzott névalak, sem a liftes érzékelése „felől” ennek tanúságtételét. Narrátor és szerző-funkció azonosítása, és az irodalmiság így előálló értelmezője persze úgy fordítja meg, egy metalepszis metasztázisában esemény és narrációja genetikus kauzalitását, hogy a szöveg pozicionál elsődlegességében – mint azt visszatérően láthattuk – irrelevánsná válik az esemény tényleges megtörténte, ami a narratori hazugság felmerülő gyanúját a szöveg poétikai alakításává változtatja át. Az olvasásban kirajzolódó *vagy* az *azt* kirajzoló *ide-oda* mozgás, amelynek így a *lift* és a *liftes* az egyik tematikus allegóriája lehet (többek közt a vonat, a *navette* és a párbaj mellett), ugyan ezen idézetben a Camembert név lehetséges eredetének eldönthetetlenségé- ként a már annyiszor kirajzolódó végtelen *körforgás* formáját ölti (nevezete- sen: a sajt hírneve az eredete a márkiságnak vagy a híres családnévből jön a sajt hírneve).

Aligha meglepő ezután, hogy a liftes egy ehhez közeli szöveghelyen én és másik korábban már előkerült paradox, körforgásszerű viszonyának lesz példaszerű alkalmává, nevezetesen azzal, hogy „bármit mondtam is neki, mindig közbevetett valami: „Meghiszem azt! vagy „No, látja!”-féle frázist [*une locution* „*Vous pensez!*” ou „*Pensez!*” – mindkét kifejezés szó szerint azt jelenti: „gondolja”, de állandósult szófordulatként azt, aminek a magyar fordító megfelelteti, ugyanakkor fontos a szó szerinti jelentés, s a beszélt francia grammatikájában elhanyagolható különbség a személynévmás s ennek elhagyása között], amivel mintha vagy azt akarta volna kifejezni, hogy észrevételem olyannyira kézenfekvő, hogy bárki rájött volna, vagy pedig magának akarta tulajdonítani az érdemet, mintha éppenséggel ő hívta volna fel rá a figyelmemet. Ez a lendületesen elharsogott „Meghiszem azt” vagy „No, látja” kétpercenként hangzott el a szájából, olyan dolgok kapcsán, melyek soha eszébe nem jutottak volna, amivel annyira felingerelt, hogy rögtön az ellenkezőjét kezdtem mondani, csak azért, hogy megmutassam, egy kukkot sem ért az egészből. De a második állításomra, noha az elsőnek homlokegyenest ellenkezője volt, ugyanúgy „Meghiszem azt”-tal vagy „No, látja”-val felelt, mintha ezek a szavak elkerülhetetlenek volnának.” (*Szodoma és Gomorra*, 223-224. Kiem.: B.T.)⁶⁹ Az idézett passzus folytatása pedig arról tudósít, hogy a liftes a szakmájához tar-

69 „quoi que je lui eusse dit, il m’interrompait par une locution, «Vous pensez!» ou «Pensez», qui semblait signifier ou bien que ma remarque était d’une telle évidence que tout le monde l’eût trouvée, ou bien reporter sur lui le mérite comme si c’était lui qui attirait mon attention là-dessus. «Vous pensez!» ou «Pensez!», exclamé avec la plus grande énergie, revenait toutes le deux minutes dans la bouche, pour des choses dont il ne se fût jamais avisé, ce qui m’irritait tant que je me mettais aussitôt à dire le contraire pour lui montrer qu’il ne comprenait rien. Mais à ma seconde assertion, bien qu’elle fût inconciliable avec la première, il ne répondait pas moins: «Vous pensez!», «Pensez!», comme si ces mot étaient inévitables.” (III, 187.) Lásd ennek ellentétes pendant-jaként Bergotte kötözködő, ellentmondó orvosa példáját: 26. lábjegyzet!

tozó kifejezéseket kizárólag átvitt értelemben használja, szó szerinti jelentésüket kerülve (ebben amúgy a szójátszó Cottard-t is megidézve). A liftes szavajárása mechanikus, szinte öntudatlan megszokás, mely ilyenként elválik jelentéstani mélységétől, referenciájától s az idézet külsőlegességeként a beszélőtől mint eredettől is (eközben épp ez az idézetszerűség egyéníti, teszi idiomatikussá). Viszont az idézet, az idézettség – említettük – a másik szavaival való egyetértés formája is, amely egyetértés itt túl gyorsnak tűnik fel, anélkül, hogy mérlegelné a szavak igazságértékét, amivel pedig a sajátot mint a másiktól elkülönülő másságot veszélyezteti, kétféleképpen, két intenció lehetőségével, amelyek között ugyancsak lehetetlen dönten: vagy mert kézenfekvőnek tartja a másik állítását, eltagadva tőle az eredetet, eredetiséget, elkoptatott idézetnek állítva be azt, vagy mert kisajátítja, megfordítja eredetét, s ezt is a nyelv idézetszerűsége teszi lehetővé, ezzel a liftes önmagától vett idézetnek állítva be Marcel szavait. Én és másik különbségének itt elbeszélte fenyegetettsége ugyanakkor a két pólus elválaszthatatlanságának allegóriája is.

Fordítsuk most vissza figyelmünket tér és idő ellentmondásos kötéseire, melyek közül a filológia, azon belül az etimológia volt, ha még emlékszünk, e fejezet kiinduló passzusának tárgya, s egyáltalán vizsgálódásunké. Brichot *etimológiái*, melyekből nemcsak a vonatúton kapunk nagyobb dózist, de az estély alatt is, Cottard és mások, többek közt a levéltáros Saniette *szójátékaival* váltakoznak a szövegben, melynek feltűnően gyakran lép a tematikus előterébe az idézettség, az eredet és a szerzőség megállapíthatóságának a problémája, továbbá *mélység és szélesség, vertikális és horizontális optikai feszültségének és cseréjének* dilemmája. Szóltunk róla, hogy Brichot, a filológus etimológiái a doktor szójátékaival álltak ellentétben, az etimológia mélysége és genetikus okszerűsége a szójáték felületiségével és célelvű kauzálisával, s mindez tehát performatív és konstatív, tudomány és irodalom cserevagy ingamozgásába íródott be. Például oly módon, hogy Cottard folyton az állandósult szófordulatoknak, melyekre vicceit építi, az eredetét keresi, egész pontosan eldönthetetlen, hogy tényleg vagy csak retorikusan kérdez rá erre az eredetre⁷⁰, míg Brichot etimológiáiba gyakran szüremkednek szójátékok és

70 III, 314., *Szodoma és Gomorra*, 369-370.

71 S noha már számos aspektusból kimutattuk, hogy a filológia miképpen metasztazeál vele ellentétesnek látszó diskurzusokba, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Brichot etimológiai tudományán *belül* is feltűnik konstatív és performatív ellentmondásos korrelációja. Kiderül róla, hogy a francia humanista szellem nevében nem különösebben rokonszenvez az Új Sorbonne-on elterjedt újabb, alapvetően német eredetű felfogással (III, 261., *Szodoma és Gomorra*, 308.), s ez az ellentét megidézheti Kant antropológiájának nemzetkarakterológiáját is, de önmagában is arra utalhat, hogy a német tudósi szellem nem ismer könyörületet, s az igazságtól akkor sem riad vissza, ha az fájdalmas felismerést jelent, szemben a francia szellemmel, amely – amint Kant mondja – egy szójáték (öröme) kedvéért időnként hajlamos feláldozni a tudományos igazságot. (Vö. Immanuel KANT, *Antropologie du point de vue pragmatique*, Fordította: Alain Renaut, Flammarion, Paris, 1993, 299.) Másfelől persze Brichot etimológiái az irodalmi, kratüloszi ábrándok lerombolóiként tűnnek fel a *Sodome et Gomorrhe* zárlatában, s az is hozzátartozik a képhez, hogy öröm és fájdalom ugyancsak részt vesznek az ellentétes pólusok felcserélődésének mozgásában.

félreértések is.⁷¹ Az etimológia a nevek genealógiájára összpontosítva a névadó aktust keresi, amely a maga performativitasában, ismétléseit, származékait megelőzve, ezek előfeltételeként adódik elő, ez a forrás vagy eredet azonban csak ismeretlen múltként, hiányként mutatkozhat meg, amit csakis hipotetikusán s hallucinációként lehet rögzíteni, akárcsak a genetikus textológia olyannyira előszeretettel (el keresett) írásaktusát. A szöveg finoman példázza, hogy a névadás művelete nem csupán a régmúltban adott helységnevek esetében veszik a feledés homályába, de még azokban a becenevekben is, melyeket a szövegben feltűnő figurák viselnek,⁷² s a kis vonat fiatal lányok által adott neveinek konkrét motivációit is csak onnan ismerheti a narrátor, hogy a névadók körébe tartozó Albertine magyarázza el neki.⁷³ E nevek, melyeket csak a fiatal lányok társasága ismer, a beszédközösség egyénítő jegyei közé tartoznak, vagyis a név nem annyira az elnevezetről, inkább a név használóiról árulkodik elsősorban. Elmondható továbbá, hogy az elnevezések – a névadók által sem mindig ismert – motivációi a nevek felől gyakran ugyanolyan titkosak, mint bármely más cselekvésé, amennyiben talán csak a névadók lennének képesek, ha egyáltalán, *tanúsítani* a nevek eredetét. Mindazonáltal nemcsak az etimológia tárgyaként értett eredet távollévő, de a beszélő is az etimológia diskurzusában, s ezzel analógiában nemcsak a látott, de a látó alany is egyfajta hiányként vesz részt a látás eseményében: Brichot nagyon erős szemüvegéről olvashatjuk, hogy „mintha az élet a professzor szeméből belé költözött volna, s talán az erőfeszítés miatt is, amellyel Brichot hozzá akarta igazítani a látását, mintha maga a pápaszem nézett volna kitarító, rendkívüli merev figyelemmel.”⁷⁴ Vagyis a médium, amivel a kutató az eredet látja, azaz hallucinálja, maga is elválk az eredettől, a megismerő tudattól.

Az etimológia – hasonlóan a genetikus filológiához – a térben egymás mellé rendezi az egyes szóalakokat és -változatokat, méghozzá előfordulásaik kronológiájában, és a közöttük megfigyelhető különbségeket nyelvi változások törvényszerűségeihez illeszti hozzá, amivel önkéntelenül azt feltételezi, a nyelv történetisége genealogikus időfelfogásra alapozható. Ez utóbbi művelet azonban nem magától értetődő, lévén a szóalakok térbeli sora a maga diszkontinuitásában fenomenalizálja az időt, és előfordulásaik, különféle „változataik” véletlenszerűsége aligha számolható fel maradéktalanul egy genealógiában. Folytonosság és változás relációja nem dialektikus és nem célélvű történés, a nyelvi változásoknak ráadásul a fennmaradt nyoma, archiváltsága is véletlenszerű. Miközben a nyelv szinkrón és diakrón vetülete között, jelen és múlt között különbséget kell tenni, addig másfelől lehetetlen eme különbségtétel, mivel folytonosság és változás korrelációja végső soron nem más, mint a nyelv lehető-

72 „Cancan me resta incompréhensible et je pensai qu'il s'agissait peut-être d'un chien.” III, 213. „A Cancan nevet sehogyan sem értettem, s arra gondoltam, talán egy kutyáról lehet szó.” *Szodoma és Gomorra*, 253.

73 A sokféle motivált becenév, amit ugyanaz a vonat a lányoktól kap, a név motivációinak redukálhatatlan sokféleségét is példázhatja. *Szodoma és Gomorra*, 215-216.

74 *Szodoma és Gomorra*, 315. „semblaient avoir emprunté leur vie aux yeux du professeur, et peut-être à cause de l'effort qu'il faisait pour accommoder sa vision avec elles, semblaient, même dans les moments les plus insignifiants, regarder elles-mêmes avec une attention soutenue et une fixité extraordinaire.” III, 267.

ségfeltétele. A történetiséget a nyelv először alighanem Saussure-nél belátott differenciális rendszerszerűségéből következően nem lehet egyszerű jelentés-változásként vagy a szóalak megváltozásaként megragadni, a nyelv történetisége valójában egyfajta vak és uralhatatlan eseményszerűség, mely heterogén minden előzetes céllal vagy szándékkal.⁷⁵ A jelentés éppúgy nincs önmagában, miként a jelentő, s a nyelvi érték saussure-i fogalma – amit Proust szövege úgy idéz, hogy szerzője feltehetően nem tud róla, miközben éppen e véletlenszerűség erősíti meg (bizonyára nem genetikus) filológiai kapcsolatokat – világossá teheti, hogy a szóalak megváltozása és a változatlan szóalakhoz társított változó jelentések nem függetlenek egymástól, az egyik típusú változás mindenkor magával hozza a másikat,⁷⁶ az uralhatatlan differenciáik effektusait csakis a nyelv létmódjának – persze szükségszerű – eltévesztésével lehetséges, ahogyan azt a szótárak is teszik, stabilizálni.

Aligha szükséges hangsúlyozni a nevek *kratüloszi* aspektusának jelentőségét a *Recherche*-ben, hol a jelentők játéka a nyelv történeti dimenziójával is összekapcsolódik. Fontos, hogy a kratüloszi szemléletmód sem egységes, amennyiben benne egyszerre jöhet játékba jel és dolog ideologikus azonosítása, a jel vonzó tulajdonságainak az általa jelölt dologgal való felcserélése egy, a fiatal felidézett énré is jellemző *esszencializmus* jegyében, valamint a jel differenciális instabilitásának, *véletlenszerű* konstellációinak következményeként felfogott visszahatás a jelölt dolog képzetére, az, amit Genette „másodlagos kratülizmusnak” nevez. Míg szójáték és etimológia, tér és idő, felszín és mély, vagy ha tetszik látható és láthatatlan között kizáró ellentét van, addig – másfelől – mintha felcserélhetők lennének egymással.⁷⁷ A térbeliség felől épp a csere alakzata miatt, ami mindkettőnél a betűk kalkulálható és/vagy kalkulálhatatlan felcserélődését jelenti. *Metatézisről* van itt szó (mely többször *metasztázis* is), amennyiben a szójátékok például a balbeci szállodaigazgató diskurzusában hasonlóan hibás ejtésből adódnak, miképpen az

75 Lásd még ehhez: Derek ATTRIDGE, *Language as History/History as Language: Saussure and the romance of etymology = Post-Structuralism and the Question of History*, Szerk.: Derek ATTRIDGE, Geoffrey BENNINGTON, Robert YOUNG, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1989, 183-211.

76 „a jel azért tud változni, mert folyamatosan létezik. Minden változás fő jellemzője a régi anyag fennmaradása; a múlthoz való hűtlenség csak viszonylagos. Ezért alapszik a változás elve a folytonosság elvén. (...) Mindenek előtt ne értsük félre a változás szó itteni jelentését. Azt lehetne gondolni, hogy itt speciálisan a jelölőn végbement hangváltozásokról, vagy pedig a jelölt fogalmat érintő jelentésváltozásokról van szó. Ez a nézet azonban nem volna kielégítő. Bármilyen tényezői vannak ugyanis a változásoknak, s akár elszigetelten, akár összefonódva hatnak, mindig a jelölt és a jelölő közötti viszony eltolódásához vezetnek.” Ferdinand de SAUSSURE, *I.m.* 99.

77 Például a szójátékoknak is megvan a genealógiája: „Le trait d’esprit était ce qu’on appelait un «à-peu-près», mais qui avait changé de forme car il y a une évolution pour les calembours comme pour les genres littéraires, les épidémies, qui disparaissent remplacées par d’autres, etc.” III, 328. „A szellemesség úgynevezett „csacsipacsi” [«à-peu-près» – az összetétel szó szerinti jelentése: nagyjából] volt, mely azonban alakot váltott, mert a szóviccek is átalakulnak [*une évolution* – a szóvicceknek is van evolúciója], akárcsak az irodalom műfajai, s ahogy az elmúló járványok helyébe is újabbak jönnek.” *Szodoma és Gomorra*, 385.

etimológiák filogenezise is számtalanszor kénytelen hibás, téves ejtést vagy írást megjelölni kalkulálható fonetikai transzformációk helyett. Balbecről például azt jegyzi meg Brichot (akinek nevét az *Un amour de Swann*-ban Forcheville rendre Bréchet-nak ejti), hogy „feltehetően a Dalbec eltorzult alakja”, amihez persze „látni kellene az angol királyok, Normandia hűbérurainak okleveleit [*chartes* – e szócska egyetlen betűjével tér el a *cartes*-tól, azaz a vele etimológiailag is összefüggő, kártyák jelentésű francia szótól]” (*Szodoma és Gomorra*, 385.). („Balbec est probablement la corruption de Dalbec... Il faudrait pouvoir consulter les chartes des rois d'Angleterre, suzerains de la Normandie” III, 327.) A filogenetika lépései hasonló betűcserékre hagyatkoznak tehát, mint a szójátékok vagy a nyelvi hibák műveletei, azzal a különbséggel, hogy hangtani törvények kalkulálható esetét vetítik a változásra, amely éppígy lehetne véletlen is. A félreértett, a rosszul hallott vagy a rosszul ejtett szavak is rögzülhetnek az időben, miáltal – lásd például a népi etimológiák esetét – a tévedés igazra fordulhat. „Márpedig ezeknek a neveknek a v-je illetve g-je egy és ugyanaz a betű.” (*Szodoma és Gomorra*, 331.) („Or le v et le g dans ces mots sont la même lettre.” (III, 281.)) – mondja Brichot, vagy: „Az a feltételezés viszont, amely szerint az *n m*-re változott volna, nem ráz meg különösebben” (333.) („D'autre part, la supposition que l'*n* a été changée en *u* ne me choque pas” (III, 282.)), jelenti ki odébb a professzor, kalkulálható hangtani változások példáiként, de mindez felidézheti a regény számos – aligha megszámlálható – anagrammáját, továbbá a balbeci szállodaigazgató rontott

78 „Pour le père de ces Chenouville on disait notre oncle, car on n'était pas assez gratin à Féterne pour prononcer notre «onk», comme eussent fait les Guermantes dont le baragouin voulu, supprimant les consonnes et nationalisant les noms étrangers, était aussi difficile à comprendre que le vieux français ou le moderne patois.” (III, 213.) „Az unokatestvérek apját [*le père de ces Chenouville*] „bácsikánknak” mondták, mert a féterne-iek mégsem voltak olyan előkelők, hogy „bácsánknak” [*onk* – *oncle* (ejtsd: onkl) helyett] ejtsék, ahogyan Guermantes-ék tették volna, akiknek mássalhangzókat eltüntető, minden idegen nyelvet elfranciásító, mesterkéltséggel halandzsanyelvét ugyanolyan nehéz volt megérteni, mint az ófranciát vagy egy mai zsargont.” *Szodoma és Gomorra*, 253.

79 Egy helyütt Marcel leteremti Françoise-t, amiért nem helyesen ejti ki a szavakat, és saját szemrehányását aztán így kommentálja: „Et ce reproche était particulièrement stupide, car ces mots français que nous sommes si fiers de prononcer exactement ne sont eux-mêmes que des „cuirs” faits par des bouches gauloises qui prononçaient de travers le latin ou le saxon, notre langue n'étant que la prononciation défectueuse de quelques autres. Le génie linguistique à l'état vivant, l'avenir et le passé du français, voilà ce qui eût dû m'intéresser dans les fautes de Françoise. L'«estoppeuse» pour la «stoppeuse» n'était-il pas aussi curieux que ces animaux survivants des époques lointaines, comme la baleine ou la girafe, et qui nous montrent les états que la vie animale a traversés?” (III, 134.) „Márpedig ez az utóbbi szemrehányás különlegesen ostoba volt, mivel azok a francia szavak, melyeknek helyes kiejtésére oly büszkék vagyunk, maguk sem egyebek, mint azoknak a galloknak [*bouches gauloises* – gall szájaknak] a nyelvbotlásai [*cuirs*” - szó szerint bőrt jelent], akik a latin vagy szansz kifejezéseket facsarták ki, hiszen a mi nyelvünk nem egyéb, mint néhány másik hibás kiejtése. A nyelv eleven szellemiségére, a francia nyelv jövőjére és múltjára kellett volna figyelnem Françoise hibáiban. Vagy nem volt-e a stoppoló helyett mondott „istoppoló” éppoly különös, mint a távoli korszakokból itt maradt állatok: mint a bálna vagy a zsiráf, az állatvilág fejlődési szakaszainak útjelzői?” *Szodoma és Gomorra*, 160.

kiejtését (erről később), Guermantes-ék valamennyi idegen szót elfranciásító mesterkéltséggel halandzsanyelvét⁷⁸ vagy mondjuk Françoise félrehallott és e formában megrögzötten használt szóalakjait.⁷⁹ Ez utóbbi lábjegyzet idézetéből is jól kiolvasható, ahogyan egy metasztázis az idiomatikus nyelv fétiszálásába fordulhat, amikor a törvény megszegése, a nyelvi hiba maga is törvénybe iktatódik, ami többek között idézet és szinguláris „eredet” ellentmondásaira is visszamutatható, de legfőképpen arra, hogy a metasztázisban előzetesen felismert és rögzített hiba sem kerülheti el az instabilitást, vagyis hogy saját ellentéte eredendően beleíródjék. Emlékezhetünk, hogy a szerelem mint tévedés genealógiája is hasonló mintázatot rajzolt ki.

A professzor etimológiai az azonos alakú szavakból származó félreértéseket is eloszlatni célozzák, amikor pl. a *Reineville* név eredetét nem a királynőre (*la reine*), hanem a homofón szó kecskebéka jelentésére vezeti vissza. De nem csak az azonos lehet különböző, hanem a különböző is lehet azonos, amire jó példa lehet Verdurinné gyanakvása, kinek az estély alatt nem fér fejébe az a gondolat, hogy Guermantes nagyherceg fivérét Charlus bárónak hívják, miközben valamivel korábban arról olvasunk, hogy Charlus báró rossz hírért a festők és a színészek körében annak köszönhetné, hogy „egy bizonyos Leblois de Charlus gróffal tévesztették össze.”⁸⁰ Brichot szavai utalhatnak továbbá betűk és hangok redukálhatatlan különbségére éppúgy, ahogy a velük jelölt vagy általuk rögzített nyelvi különbségek eredendő instabilitására is. Hang és írás, fonikus és optikai különbségét több tekintetben is aktiválja a kontextus, leglátványosabban talán az orosz származású Serbatov hercegnő kiejtésével, aki az *r*-ek helyett, melyek a franciában értelemszerűen raccsolt *r*-ek, egész egyszerűen *l*-eket ejt, amit a narráció eleinte átírásban jelez, később viszont elhagyja e jelzéseket, aligha figyelmetlenségből – a Pléiade-kiadás szerkesztői sem javítják át, minden bizonnyal helyesen, fonetikus átírásra –, mint inkább hang és írás viszonyának példaértéke, ennek jelzése miatt. Az optikai jelölés olyan konvencióra utal, mely később már látás nélkül is működik. Mme de Cambermer-Legrandin a La Raspelière-estély végén, a narrátortól elköszönőben „jól hallhatóan kimondta a Saint-Loup név „p”-jét” [„prononça Saint-Loupe”], s megtudjuk, hogy az asszony csodálói követik ezt az ismeretlen eredetű szokását, egészen addig, mígnem egy a nő számára tekintélyes személy fel nem világosítja arról, hogy amit *eredetinek* hisz, az valójában *téve-*

80 „De même, si dans le monde des peintres, des comédiens, M. de Charlus avait si mauvaise réputation, cela tenait à ce qu’on le confondait avec un comte Leblois de Charlus qui n’avait même pas la moindre parenté avec lui, ou extrêmement lointaine, et qui avait été arrêté, peut-être par erreur, dans une descente de police restée fameuse.” (III, 295.) „Charlus úrnak azért volt ilyen rossz híre a festők és színészek körében, mert egy bizonyos Leblois de Charlus gróffal tévesztették össze, akivel még rokonságban sem volt, vagy legfeljebb igen távoliban, s akit egyszer, talán tévedésből, letartóztattak egy máig hírhedt rendőrségi razzia során.” *Szodoma és Gomorra*, 347. A nevek véletlen hasonlósága és (viselőik) genetikai kapcsolata között nem lehet teljes bizonyossággal döntené. Jelentésszerű lehet, hogy a színészek és a festők köréről beszél a szöveg, vagyis akik tiszta, mélység nélküli látványra összpontosítanak, valamint akik önkényesen vesznek fel az előadás idejére neveket.

81 III, 367., *Szodoma és Gomorra*, 430.

dés.⁸¹ Méghozzá olyan, tehetjük hozzá, ami a Proust-szövegben érdekes többletjelentést kaphat, amennyiben a *loupe* szó franciául nagyítót jelent (a *loup* pedig farkast, ami szintén érdekes feszültséget képez a *saint* (szent) szóval), ami csak úgy állhat itt elő, ha a hangzást alárendeljük a látásnak, ami pedig még Saint-Loup jellegzetes látványaira utalhat, nevezetesen, hogy a márki rendre saját monoklija után futva tűnik fel a szövegben, főként ennek *Guermantes-ék* részében. Fontos, hogy ugyanazon családnévnek többféle írásmódja is lehet, miközben többször csak az írás nyomán derül ki, hogy a narrátor egymásra vetített vagy esetleg félrehallott (elhangzott) tulajdonnevet, ezek alakjait.⁸² Könnyen ki lehet tehát mutatni, hogy Brichot professzor szövegtétele többször szüremkedik be szójáték, ráadásul nem mindig a történeti tény semlegességével, időnként az etimológia meggyőző erejét viccesen megtámogató – s egyben persze, paradox módon, aláásó – funkcióban.⁸³ Az tehát, hogy a szótörténet képletei a jelentő véletleneivel generált kratülikus effektusok leleplezőiként funkcionálnak, míg voltaképp ezekhez feltűnően hasonló differenciákat vetítenek az időbeliség dimenziójára,⁸⁴ a nyelv diakronikus és szinkronikus aspektusának elválaszthatatlansága, pontosabban különbségük bonyodalmai felől is nagyon beszédes lehet. A szójáték mindig a jelölő és a jelölt véletlenszerű viszonyainak kiaknázása, ezért működésében nem különbözik a nyelv történeti alakulásától, melynek genealogikus felfogását etimológiának nevezik, s melyben – ahogy Saussure is hangsúlyozza – ugyancsak nem célulvű szándék, hanem a véletlen érvényesül.

- 82 „Mon arrière-grand-mère était une d'Arrachepel ou de Rachepele, comme vous voudrez, car on trouve les deux noms dans les vieilles chartes, continua M. de Cambremer” III, 353. „A dédanyám d'Arrachepel, vagy ha úgy jobban tetszik De Rachepele lány volt, hiszen a régi oklevelekben mindkét névírás szerepel – folytatta Cambremer úr” *Szodoma és Gomorra*, 414. Az egymáshoz hasonló s emiatt összekevert tulajdonnevek sorához pedig: Forcheville, d'Éporcheville, L'Orgeville.
- 83 „Quant à Saint-Mars, jadis (honni soit qui mal y pense!) Saint-Merd, c'est Saint-Medardus, qui est tantôt Saint-Médard, Saint-Mard, Saint-Marc, Cinq-Mars, et jusqu'à Dammas.” (III, 281.) „Ami pedig a Saint-Mars-t, a korábbi Saint-Merdet (huncut, aki rosszra gondol) illeti, az pedig Szent Medárdról kapta a nevét, akit írnak Saint-Médard-nak, Saint-Mard-nak, Saint-Marcnak, Cinq-Marsnak, de még Dammasnak is.” *Szodoma és Gomorra*, 331.
- 84 „A grammatikus sokszor hajlandó a nyelv spontán analíziseit tévedéseknek tekinteni; valójában a szubjektív analízis nem tévesebb, mint a „téves” analógia. A nyelv nem téved; mindössze nézőpontja más. A beszélők és a nyelvtörénész elemzésében nincs közös mérték, pedig mindkét analízis ugyanazt az eljárást alkalmazza: olyan soroknak az egybevetését, amelyek egy azonos elemet mutatnak. Mindkettő igazolható, és mindegyiknek megvan a maga értéke; végső fokon azonban csak a beszélőké a fontos, mert ez közvetlenül a nyelvi tényeken alapul. A történeti analízis csak egy belőle eredt forma. Alapjában véve abban áll, hogy különböző korok konstrukcióit *egyetlen síkra vetíti ki*. Ez is – mint a spontán elemzés – arra törekszik, hogy az egész szóban foglalt alegységeket megismerje, csak éppen szintézist készít az idők folyamán eszközölt valamennyi felosztásból azért, hogy a legrégebbihez eljusson. A szó olyan, mint a ház, amelynek a belső elrendezését és rendeltetését többször megváltoztatták. Az objektív analízis összesíti és egymásra halmozza ezeket az egymást követő rendszerezéseket; azok számára azonban, akik lakják a házat, mindig csak egy elrendezés létezik.” Ferdinand de SAUSSURE, *I.m.* 196. (Kiem.: B.T.)

Az etimológiák egyfelől csak az archiváltra tudnak hagyatkozni, a szóban forgó történelmi korban csak az írásra, melynek egyáltalán nem stabil a viszonya a hanggal, a kiejtéssel, amelynek konvencióját tehát nem rögzíti, másfelől pedig kizárólag a feljegyzett és fennmaradt alakjaira egy-egy szónak, kifejezésnek. Az archivált írásos dokumentum soha nem válhat végérvényes bizonyítékká, maga is csupán tanúként funkcionálhat, melynek megbízhatóságáról újabb tanúságtételekre van szükség, s ennek lezárhatatlan mozgása az olvasásmódok intézményesített határait sem hagyja érintetlenül (amint orvoslás, filológia s vallás felől is láttuk). Brichot a plébános általa hibásnak mondott etimológiáit arra vezeti vissza, hogy a pap nem ellenőrizte forrásait más források bevonásával, magyarán nem végzett forráskritikát,⁸⁵ melynek érvénye, tehetjük hozzá, megint nem abszolút, hiszen bármikor merülhetnek fel újabb dokumentumok, melyek átrendezhetik a rögzített tudást. A toponímia, mondja maga Brichot, „nem egzakt tudomány; ha nem volna ez a történelmi tanúságtétel, Douville származhatna akár az Ouville névből is, melynek jelentése vizek.” (*Szodoma és Gomorra*, 333.)⁸⁶ Archivum és tanúságtétel ellentmondásos relációját példázza továbbá, amikor Cottard, miután elveszítette vonatjegyét, leszálláskor a kalauznak maga tanúskodik róla, sikeresen, hogy megváltotta jegyét.

Elmondható, hogy a filológiával ellentmondásos viszonyba hozott neuraszténiát nem csupán, mint mondtuk, a képzeltnek a valóságossá válása határozza meg a regényben, de – a már idézett ideggyógyász szavai szerint – az is, hogy tökéletesen képes utánozni, egyfajta pastiche-ává válni a betegségeknek, lehetetlenné téve nemcsak a beteg, de az orvos számára is annak eldöntését, valóságos avagy imitált betegséggel van-e dolga.⁸⁷ Az etimológiákat felállító filológus hasonlóan hallucináció és valóság eldönthetlenségének kiszolgáltatottja, miként a testet vizsgáló orvos vagy a testet és a nyelvet egy időben olvasó narrátor. Brichot és a combray-i pap etimológiáinak igazságértéke között nem egyszerűen igaz és hamis különbsége áll fenn, sokkal inkább meggyőzőbb és kevésbé meggyőző differenciája, s noha a tudós elsősorban vallási elfogultságaira vezeti vissza a pap legnagyobb baklövéseit, melyekkel saját derivációinak észelvűségét szegezi szembe, alapvetően az ő etimológiái sem nélkülözhetik egy – persze nem vallásos, de épp a megismerésbe vetett – hit stabilizáló, a feltételelenség (ideiglenesen) felszámoló „aktusát”. Innen

85 III, 317., *Szodoma és Gomorra*, 373.

86 „Mais j'ajoute que la toponymie, où je suis d'ailleurs fort ignare, n'est pas une science exacte; si nous n'avions ce témoignage historique, Douville pourrait fort bien venir d'Ouville, c'est-à-dire: les Eaux.” (III, 283.)

87 „Le nervosisme est un pasticheur de génie. Il n'y a pas de maladie qu'il ne contrefasse à merveille. Il imite à s'y méprendre la dilatation des dyspeptiques, les nausées de la grossesse, l'arythmie du cardiaque, la fébrilité du tuberculeux. Capable de tromper le médecin, comment ne tromperait-il pas le malade?” (II, 601.) „Az idegesség egyúttal lángelméjű utánzó. Nincs betegség, amit ne tudna csodálatos módon színlelni. A megtévesztésig utánozza a diszpepsiások felfúvódását, a terhesség undorodásait, a szívbeteg aritmiáját, a tüdővésztesztes lázállapotát. Képes becsapni az orvost, hogyne csapná be magát a beteget?” *Guermantes-ék*, 357. Mintha az idézett neurológus sem lenne más, mint maga is idézet, a *Le malade imaginaire*-ből, melyet Brichot emleget.

nézve lehet jelentősége orvosi diskurzus és vallás követett analógiájának is, amennyiben a másik hite mint belső aktus éppúgy megismerhetetlen, mert szimulálható, miként a másik érzékei sem férhetők hozzá közvetlenül, ennek betegségeiről sem dönthető el nemcsak az orvos, de – a neurotikusoknál, azaz a filológusoknál – még saját maguk által sem, hogy betegek-e vagy – ami majdnem ugyanaz – képzelt betegek. A szóban forgó hit mindenek előtt olyasmi, amit nem lehet nem hinni, s amit egyúttal csak hinni lehet, tehát amely folytonos félreolvasásokat, fetiszizálást és metasztázist produkál. Az orvos, a filológus vagy a szerelmes olvasata mint elkerülhetetlen döntés az eldönthetetlen által feltételezett, s ekként épp annyira igazolhatatlan, mint amennyire igazolható, ezért tehát csak a pólusok ideiglenes rögzítéseként működhet, mely ugyanakkor eseményt hoz létre. Ahogyan az orvos – Cottard a nagymama betegágyánál – dönt két egymást kizáró lehetőség, a fájdalomcsillapítás és a betegség enyhítése között,⁸⁸ nagyon hasonló ahhoz, ahogy a narráció döntéseket hoz Albertine olvasásáról/olvasásaként arról, a fiatal lány hazudik-e vagy sem, megcsalja-e Marcelt vagy hűséges, leszbikus-e vagy heteroszexuális; miként az orvos döntése írja a beteg sorsát, azonképpen a narrátor (valamint – tőle elválaszthatatlanul, mert ugyanazon szövegbe írottan – a felidézett én és/vagy a szerző) döntései (e döntésekhez, s alanyaik azonosításához is hasonló döntésekre kell hagyatkoznunk) írják a szöveget mint eseményt, melynek igazsága már nem valamiféle adekváció értelmében vett igazság, hanem létesítő erőként értett, *történi igazság, melyet tehát az igaz és hamis közötti döntések ide-oda mozgása rajzol ki visszafordíthatatlanul és rajzol át szüntelenül.*

48

A *metatézis* Brichot egy jellegzetes etimológiájában nyíltan összekapcsolódik a plébános egyik *metalepszisének* kritikájával, ráadásul úgy, hogy a professzor okfejtése saját feltételes létmódjának *metasztázis* általi elrejtését vagy felszámolását produkálja. A filológus azt állítja, hogy a plébános legvaskosabb baklövésai „nem is tudatlanságából származnak, inkább előítéleteiből” („vien-

88 „À cause des souffrances de ma grand-mère on lui permit la morphine. Malheureusement si celle-ci les calmait, elle augmentait aussi la dose d'albumine. (...) Le mal féroce que nous aurions voulu exterminer, c'est à peine si nous l'avions frôlé, nous ne faisons que l'exaspérer davantage hâtant peut-être l'heure où la captive serait dévorée. Les jours où la dose d'albumine avait été trop forte, Cottard après une hésitation refusait la morphine. Chez cet homme si insignifiant, si commun, il y avait dans ces courts moments où il délibérait, où les dangers d'un traitement et d'un autre se disputaient en lui jusqu'à ce qu'il s'arrêtât à l'un, la sorte de grandeur d'un général”(II, 618.) „Nagyanyámnak, fájdalmi miatt, megengedték a morfium használatát. Sajnos, ha ezzel szenvedése csillapodott, albuminmennyisége ugyanakkor megnőtt. (...) Kegyetlen baját, amelyet gyökerestül szerettünk volna kitépni, alighogy megközelítettük, csak még véglegesebbé tettük, s talán még gyorsítottuk is az órát, mikor a zsákmányát felfalja. Azokon a napokon, amikor az albumin mennyisége nagyon megnőtt, Cottard, egy kis habozás után, eltiltotta a morfi-umot. Az ilyen pillanatokban, amikor elgondolkodott, amikor a különböző kezelések veszélyei vitatkozni kezdtek benne, amíg meg nem állapodott egyiküknél, volt ebben az oly jelentéktelen és mindennapi emberben valami a hadvezér nagyságából” *Guermantes-ék*, 380.

ment moins de son ignorance que de ses préjugés”), s ezek közül is a vallási elfogultság példaként említi az esetet, mikor a pap kis füzetében a Monmartin-sur-Mer nevű normandiai városka etimológiáját magyarázza.

Mais pour Montmartin votre prétendu linguiste veut absolument qu’il s’agisse de paroisses dédiées à saint Martin. Il s’autorise de ce que le saint est leur patron, mais ne se rend pas compte qu’il n’a été pris pour tel qu’après coup; ou plutôt il est aveuglé par sa haine du paganisme; il ne veut pas voir qu’on aurait dit Mont-Saint-Martin comme on dit le mont Saint-Michel, s’il était agi de saint Martin, tandis que le nom de Montmartin s’applique de façon beaucoup plus païenne à des temples dont nous ne possédons pas, il est vrai, d’autres vestiges, mais que la présence incontestée dans le voisinage de vastes camps romains rendrait des plus vraisemblables même sans le nom de Montmartin qui tranche le doute. (III, 283-284.)

De ami Montmartint illeti, az ön botcsinálta nyelvésze mindenáron azt állítja, hogy Szent Mártonnak ajánlott parókiákkal van dolgunk. Arra hivatkozik [*s’autorise* – szó szerint: azzal hatalmazza fel magát erre], hogy ezeknek a falvaknak Szent Márton a védőszentjük, nem számol viszont azzal, hogy csak utólag nevezték ki annak; vagyis inkább elvakítja a pogányság iránti gyűlölete; sehogy sem akarja belátni, hogy ha Szent Mártonról volna szó, akkor Mont-Saint-Martint mondtak volna, mint ahogyan Mont-Saint-Michelről is beszélünk; a Montmartin név azonban, sokkal pogányabb módon, a Mars istennek szentelt templomokat jelzi, amelyeknek, igaz, nem maradt egyéb nyomuk, de a közelben vitathatatlanul létezett hatalmas római táborok nagyon is valószínűvé [*des plus vraisemblables* – a legvalószínűbbé] teszik, hogy voltak ilyenek, még a Montmartin név nélkül is, ez azonban minden kétséget kizár [*tranche le doute* – szó szerint: átvágja a kétséget, ami ennek körszerúségét implikálja, s ez fontos]. (334.)

Nézzük közelebbről az érvelést. Brichot-nak a pap változatával szemben felhozott egyik ellenérve egy olyan analógia, amely az előforduló fennmaradt névalakokból elvont ismétlődési szabályként jön játékba (Mont-Saint-Michel, Mont-Saint-Martin), s amely valószínűség úgy idézi fel egy valamikori nyelvállapot szikroniáját, hogy az magától értetődően mindig csak feltételes lehet. A nyelv szabályszerű változásai után a nyelven kívül, pontosabban nyelv és kívüle határán (a történelemben) találjuk magunkat. Egy a múltban feltételezhetően létező római kori pogány templom neveként értelmeződik a városnév, amelyet egy térbeli érintkezési viszony (tábor és templom) tesz valószínűvé, azonban míg a név eredetéhez a szófejtésben az előfeltételezett római templom léte szolgál bizonyítékul, addig a templom(ok) létét a városnév léte igazolja mindenek felett.⁸⁹

89 Érdekes lehet itt a Balbec nevű, ezúttal fiktív, a normandiai geográfiában (a regényen kívül) feltalálhatatlan városka neve is. A tényleg létező Baalbek vagy Balbek egy a mai Libanon területén található városka, katolikus érsekséggel, ami gyümölcsstermelő központ, s ami története szerint föníciai város, ami később görög fennhatóság alá kerül (neve ekkor Heliopolis), majd Augustusz császár uralkodása alatt római gyarmat lesz. Templomok, melyeknek megvannak még a maradványai, a nap dicsősége állítottak (Jupiter, Merkúr, Bacchus temploma). A polgárháború alatt ezeket kirabolták. Mindez tehát egyrészt a templom miatt, a római templomok miatt lehet fontos, másrészt a regénybeli Balbec keleti-egzotikus referenciája, harmadrészt a név felszínének egybeesése miatt (lásd Sherezádé, s vele az *Ezeregyéjszaka*, s egyáltalán a közel-keleti kultúra szerepét a regényben).

Ördögi kör, amelyben a nyelvi alak jelentését és egyben eredetét a nyelven kívüli határozza meg, mialatt e nyelven kívüli létét a korábban belőle levezett nyelvi alak előfordulása bizonyítja. Ellentétes pólusok olyan stabilizálhatatlan csere-mozgása rajzolódik itt is elő, amely a nyelv topológikus mozgását idézi, s melyet csakis egy előítélet önkénye szakíthat meg, noha magát ezt a mozgást is egy ilyen önkény hozta működésbe. Brichot határozottan előadott cáfolata maga is feltételes kénytelen maradni, s nem képes elhárítani magától a metasztázis gyanúját, azaz nem tudja stabilizálni saját oldalán az ide-oda pólusait.

Az etimológiák annyiban is hasonló hatásokat produkálnak a szójátékokhoz, hogy azok is egymástól látszólag távoli képzetek között teremtenek meglepő kapcsolatot, ráadásul a nyelvi praxis öntudatlansága és a nyelv reflektált történeti emlékezete (az etimológiák) közötti *szakadék* hasonlóan beíródik a szójátékok és a nyelvi praxis közé is. (Cambremer márki régóta gondtalanul elvadászgat a chantepie-i erdőben anélkül, hogy egyszer is eszébe jutott volna, hogy az erdő neve szarkaéneket jelent.)⁹⁰ Megkockáztatható, hogy az irodalom az a kitüntetett területe lehet a nyelvnek (az olvasásnak), ahol a szójáték és az etimológia egyaránt fontos jelentésképző szerepet kaphat, ahol a nyelv történeti emlékezete éppúgy relevánssá válhat, amiképp a szójáték véletlene, s ennek következményeit Proust regénye elképesztő tudatossággal használja ki. Másfelől mindez – s itt visszautalhatunk a genetikus kritikáról korábban mondottakra – elsősorban egy idiomatikus inskripcióként létező szöveg relációjában, amelynek genetikus előzményei (vázlatok, kéziratok, gépiratok, változatai) és végső publikált formája között hasonló szakadék – s persze korreláció – van, mint Saussure szerint a nyelv szintagmatikus és diakronikus aspektusa között.⁹¹

Az elemzettek szomszédságában található egyik passzusban a narrátor hosszas – (másutt) mélyebb, minuciózus elemzésre méltó – reflexiókba bocsátkozik a művészeti kánonok történeti alakulásáról, melyek szerint ez az alakulás aligha írható le a genealógia képleteivel, sokkal inkább a pénz és a

90 Praxis és szójáték éppúgy feszültségben lehetnek: a tulajdonnév jelölete és jelentése közötti különbség a rámutató funkció (amely irányítja a tájékozódást a térben) és a jelentő funkció közötti különbség. Utóbbi funkció, amely jelentéstani képzetet rendel a megnevezetthez, eldönthetlenné teszi saját eredetét: nem tudható, hogy a chantepie-i erdőségben tényleg sok (volt) a szarka s ezért nevezték el így, vagy egyáltalán nincs ott (több) szakra, (mint másutt,) s csak a névről gondoljuk, hogy több lehet. (Vö. *Szodoma és Gomora*, 368-369.) A nyelvi szarka, a nyelv mint szakra, a szakra mint nyelv előre ellopja saját nyelvi vagy nyelven kívüli eredetét, vele saját lopását is mint eredetet.

91 Vö. erről, éppen Proust kapcsán, Genette egy írását, amelyben a francia irodalmár Riffaterre egy gyors intertextuális-genetikus azonosítást bírálja meg jogosan, mely azonosításnak (Vergilius *Georgicon*-ja lenne a *Recherche* elsődleges pretextusa, s Marcel egyik kedvenc írója Vergilius) a pertinenciája egyszerűen azért kérdéses, mert a regény szövege nem igazolja vissza. Genette Saussure nevezetes sakkjáték-hasonlatát idézi és bontja ki, melyet a nyelvész azért vezet be, hogy a szinkronia elsődlegességét megvilágítsa a nyelvi rendszerben. Vö. Gérard GENETTE, „*Un de mes écrivains préférés*” = *Uő, Figures IV*, 294-295.

92 „Comme à la Bourse, quand un mouvement de hausse se produit, tout un compartiment de valeurs en profitent, un certain nombre d’auteurs dédaignés bénéficiaient de la réaction...” III, 210. „Mint ahogy a Tőzsdén egy árfolyam-emelkedésből értékpapírok egész sora húz hasznot, a korábban megvetett szerzők egy részére is jótékonyan hatott ez a reakció...” *Szodoma és Gomorra*, 250.

részvények árfolyamának a kiszámíthatatlan és uralhatatlan differenciális mozgása lehet az analógiája.⁹² A fejtegetés, mely ezt az alakulást – mintegy a performatív megsokszorozásaként – okok és hatóerők szétszálazhatatlan titkaként láttatja, melyben minden megjelölt ok csakis hipotetikus lehet, múlt és jelen elválaszthatatlan voltának s egyben redukálhatatlan különbségének korrelációja – ami tehát a nyelv létmódját adja – következtében érvelhet amellett, hogy az idő nemcsak irreverzibilis, de megfordítható is – a korábbi is idézheti a későbbit, s éppen azért, mert a későbbi önmagát, saját idézését pillantja meg a korábbiiban.⁹³ Látni való, hogy a liftes nyelvi magatartása, mely arra utalt, mintha ki akarná sajátítani az eredeti felismerések szerzőségét, s melyet ott idegesítő jellemhibaként értelmezett a narrátor, a művészettörténet kontextusában hogyan válik a kánonalakítás törvényszerű mozzanatává. Fontos, hogy optikai és nyelvi művészet, festészet és irodalom analógiába kerülnek az idézet szerinti idézésben, amely tehát így nem pusztán a verbalitásként értett nyelvre, hanem egyáltalán az *észlelésre mint nyelvre* (is) vonatkozik, de még fontosabb, ahogyan a térbeliség, mely az idézhetőség feltétele, az előbbi értelemben vett nyelvbe az optikát beleírja. Látás és olvasás, sőt látás és filológia (kézirat) párhuzamba állításainak és khiazmusainak, a filológia látásra irányzott hasonlítójának később szóba hozandó példáira is lehetne itt hivatkozni.

A múlttól vett távolság, jelen és múlt elválasztottságának előfeltételezése éppúgy tévedéshez vezet, mint folytonosságuké, előbbiről a narrátor egy emlékezetes helyen saját hibájaként számol be, utóbbi pedig, aligha véletle-

93 „D’autres fois parce que certains artistes d’une autre époque ont dans un simple morceau réalisé quelque chose qui ressemble à ce que le maître peu à peu s’est rendu compte que lui-même avait voulu faire. Alors il en voit cet ancien comme un précurseur; il aime chez lui, sous une autre forme, un effort momentanément, partiellement fraternel. Il y a des morceaux de Turner dans l’oeuvre de Poussin, une phrase de Flaubert dans Montesquieu.” (III, 211.) „Máskor pedig azért, mert egy másik kor bizonyos művészei egy-egy egyszerű darabban valami hasonlót alkottak, amiről a mester hosszú megfontolások után felismerte, hogy ő is ezt akarja megvalósítani. Ezért hát a hajdani művészből mintegy elődjét látja; más formában ugyan, de azt a törekvést szereti benne, mely illékonyan, részleteiben rokon az övével. Így bukkanunk Turner-elemekre a Poussin-életműben, vagy egy-egy Flaubert-mondatra Montesquieu-nél.” *Szodoma és Gomorra*, 250-251.

94 „D’ailleurs ces voyageurs vulgaires eussent été mons intéressés que moi si devant eux on eût prononcé – et malgré la notoriété acquise par certains – les noms de ces fidèles que je m’étonnais de voir continuer à dîner en ville, alors que plusieurs le faisaient déjà, d’après les récits que j’avais entendus, avant ma naissance, à *une époque à la fois assez distante et assez vague pour que je fusse tenté de m’en exagérer l’éloignement*. (...) Puis je voyais qu’avec le temps, non seulement des dons réels, qui peuvent coexister avec la pure vulgarité de conversation, se dévoilent et s’imposent, mais encore que des individus médiocres arrivent à ces hautes places, attachées dans l’imagination de notre enfance à quelques vieillards célèbres, sans songer que le seraient un certain nombre d’années plus tard leurs disciples devenus maîtres et inspirant maintenant le respect et la crainte qu’ils éprouvaient jadis.” III, 260. „Ezekben a közönséges utasokban egyébként nem is keltett volna az enyémhez hasonló érdeklődést, ha valaki a jelenlétükben kiejtette volna a hívek nevét – bármilyen hírnevet szereztek is közülük egyesek –, e hívekét, akiket nem győztem bámulni, amiért még most is vacsorákra járnak, pedig hallomásom szerint nem egy közülük már akkor hódolt ennek, amikor én még a világon sem voltam,

nül, Brichot-ra jellemző tendencia, aki többnyire defetiszizálja a múltat, mikor annak hírneves szereplői s a jelenbeliek közötti hasonlóságokat emeli ki⁹⁴, ami persze ugyanakkor – ismét egy körforgás – a kortársak (köztük önmaga) fétiszizálását is jelenti. Ez az időre kiterjeszkedő ide-oda mozgás vagy cirkuláció tehát, az etimológiák kontextusában, a nyelvi jel működésének allegóriájaként is olvasható, csakúgy, ahogy a pénz, amit egy másik szöveghelyen is beszédes módon hoz játékba a *Szodoma és Gomorra*, egyúttal a nyelv delokalizáló, tértől eredendően elválasztó létmódját, ennek erejét is példázva, méghozzá a genealógiával összefüggésben. A balbeci nagyszálló személyzetét az elbeszélő két típusra osztja, melyek közül az egyik számára fontos a pénz, a borraláló eredete, vagyis a személy (szerző), akitől kapják, jobban számít, mint az összeg nagysága, míg a másik típusba azok tartoznak, „akiknek szemében nemesi származás, intelligencia, hírnév, társadalmi helyzet, modor nem létezett, mindent elfedett egy számjegy. Ők egyetlen ranglétrát ismertek csupán, a vagyonét, pontosabban az elosztogatott pénzét.” (*Szodoma és Gomorra*, 262-263.)⁹⁵ A tisztán differenciális, semmiféle pozitívítást nem ismerő, saját múltjától elvonatkoztató nyelvi rendszer szinkroniája áll itt szemben a beszéd referenciális és genetikus rögzítésével, mely szembenállás megint csak elválaszthatatlan összetartozás is. A nyelv eme egyszerre *delokalizáló* és a *lokalizálás* kényszerének alávetett

egy oly korszakban, amely az én szememben épp eléggé távoli és ködös volt ahhoz, hogy megkísértsen a gondolat, hogy még inkább eltúlozzam ezt a távolságot. (...) No meg azt is megértettem, hogy az idő múltán nem csupán a valódi adottságok, melyek jól megférnek a legközöségesebb társalgással, válnak nyilvánvalóvá és nagyhatásúvá, hanem akár közepes emberek is feljuthatnak azokra a magas posztokra, melyek gyermeki képzeletünkben néhány hírneves aggastyánhoz kötődtek, s eszünkbe sem jut, hogy ennyi vagy annyi év múlva a tanítványok is mestersorba nőtt hírneves aggok lesznek, s ekkor ők sugallnak oly tiszteletet és félelmet, amelyet korábban ők is éreztek.” *Szodoma és Gomorra*, 306-307. (Kiem.: B.T.) „Car, quand il [Brichot] parlait de ces grands seigneurs du passé, il trouvait spirituel et «couleur de l'époque» de faire précéder leur titre de monsieur et disait monsieur le duc de La Rochefoucauld, monsieur le cardinal de Retz” III, 269. „Amikor ugyanis Brichot a múlt nagyurairól beszélt, szellemesnek és „korhűnek” vélte, ha rangjuk-címük elé biggyeszti az „urat” is, és La Rochefoucauld nagyherceg urat, Retz kardinális urat mondott”; „Brichot, si assidu pourtant à ces mercredis où il avait le plaisir de se croire, à Paris, une sorte de Chateaubriand à l'Abbaye-aux-Bois et où, à la campagne, il se faisait l'effet de devenir l'équivalent de ce que pouvait être chez Mme de Châtelet celui qu'il nommait toujours (avec une malice et une satisfaction de lettré): «M. de Voltaire.»” „[Brichot] annyira ragaszkodott a szerdákhoz, ahol megadatott neki az az öröm, hogy Párizsban úgy érezhette magát, mint egy Chateaubriand Abbaye-aux-Bois-ban, vidéken pedig azt képzelte, hogy lassacskán olyan szerepet játszik, mint amelyet Du Châtelet-nénál játszhatott az, akit a professzor (az olvasott ember malíciájával és önelégültségével) csak „Voltaire úrként” emlegetett.”; Brichot mondja: „Cléopâtre n'était même pas une grande dame, c'était la petite femme, la petite femme inconsciente et terrible de notre Meilhac, et voyez les conséquences...” „Kleopátra sem volt valami nagy dáma, olyan kis nőcske, kicsi és félelmetes nőcske volt, amilyennek a mi Meilhacunk mutatja, s mégis, nézze csak meg a következményeket...” III, 269, 269-270, 280. *Szodoma és Gomorra*, 317, 318, 330.

95 „ceux pour qui noblesse, intelligence, célébrité, situation, manières, était inexistant, recouvert par un chiffre. Il n'y avait pour ceux-là qu'une hiérarchie, l'argent qu'on a, ou plutôt celui qu'on donne.” III, 221.

működését, idő és tér ellentmondásait, különféle tematikus referenciákon keresztül hozza játékba a szöveg, s hasonló mondható a referencia nélküli differenciális szisztémáról is, amelynek tematikus, referenciális allegóriái a pénzen túl, emellett például a *kártya*, a *zene* vagy éppen az *algebra*.⁹⁶ Lokalizálás s delokalizálás kettőssége, ennek jelentősége természetesen már a *Recherche* olvasott negyedik könyvének címéből (*Szodoma és Gomorra*) belátható, mely nem egyedül a leszbikus és homoszexuális tematikát, s így a titkosról tett tanúságtétel nehézségeit programozza a szövegbe, hanem az eredetet és annak felszámolását, s hozzá kapcsolódóan az olvasás hermeneutikai alapelvét is. A bibliai városok fiai és lányai a térben szétszóródott, mégis egyazon városból származó lelkek, akiknek titkos, láthatatlan összetartozásáról tanúskodni a láthatóra hagyatkozva nem egyéb, mint maga az olvasás, vagyis ennek összeszedő

96 A szójátékos Cottard legfőbb társaságbeli szórakozása még a kártyázás. Az algebrát többször is a betűk differenciális létmódja jegyében vonja analógiába a nyelvvel az elbeszélő (egy példa: „Charlus úr úgy elmélyült e vonásokban, mintha azok valamiféle betűrejtvényt, találós kérdést, algebrafeladatot jelentettek volna.” *Szodoma és Gomorra*, 107. „elle semblait, tant M. de Charlus étaít profondément absorbé devant elle, être quelque mot en losange, quelque devinette, quelque problème d’algèbre dont il eût cherché à percer l’énigme ou à dégager la formule.” III, 88.), a zenéről, konkrétan a Vinteuil-sonátáról pedig, még az *Un amour de Swann*ban, Swann nézőpontját felvéve többek közt ezt olvashatjuk: „il s’étaít rendu compte que c’étaít au faible écart entre les cinq notes qui la composaient et au rappel constant de deux d’entre elles qu’étaít due cette impression de douceur rétractée et frileuse; mais en réalité il savait qu’il raisonnait ainsi non sur la phrase elle-même mais sur de simples valeurs, substituées pour la commodité de son intelligence à la mystérieuse entité qu’il avait perçue” I, 343. „belátta, hogy e tartózkodó s mintegy fázós szelídség benyomása a dallam öt hangja közt való egészen gyenge távolságnak [écart – eltérésnek] s köztük két hang állandó újraidézésének [rappe] köszönhető; de tudta, hogy így nem magát a témát [la phrase – dallam, a szó másik jelentése: mondat], hanem egyszerű hangértékeket [valeurs – értékeket, vagyis a hang jelentés az eredetiből hiányzik, ami nem véletlen, ugyanis a szöveg folytatásában Swann a zenét elváltasztja annak megszólaltatásától is] elemez, amelyekkel, az egész kényelméért, a titokzatos lényegét helyettesítette.” *Swann*, 346. Fontos, hogy a differencialitás, a zenei hangok egyenértékének rendszerre elkülönbözik a megszólaltatott hangtól is, nem csupán eredetétől, a zongorától. A zene és az algebra például úgy is analógiába kerülnek, hogy Morel, a hegedűs, algebraleckéket vesz, melyekről ráadásul – ahogy Brichot és Cottard a filológiáról – azt állítja, hogy elmulasztja a neuraszténiáját: „Cela dissipe ma neurasthénie.” III, 464. „Elmulasztja az idegességemet.” *Szodoma és Gomorra*, 542. A magyar fordításban sajnos elveszik ez az összefüggés.

97 „Disons en passant que c’est à l’aide de telles matérialisations, fussent-elles impondérables, par ces signes astraux enflammant toute une partie de l’atmosphère, que Gomorrhé, dispersée, tend dans chaque ville, dans chaque village, à rejoindre ses membres séparés, à reformer la cité biblique tandis que partout, les mêmes efforts sont poursuivis, fût-ce en vue d’une reconstruction intermittente, par les nostalgiques, par les hypocrites, quelquefois par les courageux exilés de Sodome.” III, 245-246. „S hadd utaljak rá, hogy a szerteszóródott gomorraiak minden városban, minden faluban ilyen, még ha nem is kézzelfogható anyagi jelenségekkel, a légkör egy részét lángrollobbantó asztrális jelekkel kísérlik meg újra fellelni az elszakított rokonlelkeket, újraalkotni a bibliai várost, mint ahogyan mindig és mindenütt ugyanígy törekednek, ha csak időszakos helyreállításra is, Szodoma nosztalgikus, álszent, néha bátor száműzöttjei is.” *Szodoma és Gomorra*, 290.

intepretatív művelete, az tehát, amely látható és láthatatlan viszonyának elkerülhetetlen rögzítésével szükségszerűen téveszti el a másik eredendően diszkontinuus, disszeminatív létmódját.⁹⁷

Tér és nyelv, lokalizálás s delokalizálás ellentmondásos viszonyát látványosan példázhatja Françoise családjának nyelve, a különös genealógia, mely szerint míg Françoise Párizsban is megőrizte vidéki dialektusát, lánya, ki az anyjával szomszédos faluban telepedett le (s ki szintén vonzódik a szójátékokhoz), már a párizsi argót beszélte, miközben e falu tájszólása e szomszédosság ellenére is különbözött az anyja falujától, Méséglise-től, ahogyan Françoise anyjának szülőfalujában, Bailleau-le-Pinben, amely egészen közel feküdt Méséglise-hez, ismét más tájszólásban beszéltek. A családi genealógia heterogén a térrel és a nyelvvel is, mely utóbbinak – miközben persze az egymás melletti, de különböző (domborzatú) tájak, azaz a tér visszahat a nyelvre, a dialektusi tagolódásra – a térbeli közelség sem biztosít egységet, sőt, melynek delokalizáló ereje azt a különös jelenséget is lehetővé teszi, hogy az ország két, egymástól nagyon is távoli zugában akár ugyanazt a tájszólást beszéljék.⁹⁸ Másik példaként az a passzus hozható fel, amelyben a narrátor arról számol be, hogy Ski, a szobrász, akinek nagyon rossz memóriája van, a menetrendben megalapozatlan különbséget tesz helyi és helyközi járat között, azt javasolva a kompániának, hogy a helyi helyett várják meg a helyközi járatot, miután éppen hogy elérik a vonatot, „hiszen helyi és helyközi járat nem létezett másutt, csak Ski képzeletében [*esprit* – szellemében, s egyúttal ész jelentésben is].” (*Szodoma és Gomorra*, 315.)⁹⁹ A szobrász, a tér elkötelezettje úgy rögzít a térben, hogy ehhez el kell vonatkoztatnia a relationalitástól, attól, hogy a hely csak a helyek közötti viszonyban nyeri el identitását, amit a *vonat*, amely egyfajta *heterotópia*,¹⁰⁰ a helytől elváló, mozgó lokalitás helye, különösen hangsúlyossá tesz. A delokalizálás technikai médiuma, „megtestesülése” gyanánt említhetnénk még a *telefon*t, amely a távolit képes meglepő közelségbe hozni, és egyben a közelit eltávolítani, azaz a jelen teréből a beszélőt kivonni, s amely a vonattal együtt fontos és bonyolult érzékeléstani megfigyelések kiváltójaként is szerepet kap a *Recherche*-ben, de erre most nincs idő kitérni.¹⁰¹ Elég itt a telefon kapcsán arra a címétől vagy lokalitásától s vele irányától megfosztott *hívásra* vagy *hívottságra* utalni, amit a szerelem kapcsán elemeztünk részletesebben, s ami a név, név és referencia, név és viselője vonatkozásában ugyancsak releváns.

98 III, 124-126., *Szodoma és Gomorra*, 149-151.

99 „le train local et départemental n’ayant jamais existé que dans l’esprit de Ski” III, 267.

100 Vö. Michel FOUCAULT, *Des espaces autres = Uő, Dits et écrits II*, Gallimard, Paris, 2001, 1571-1581. A vonat delokalizáló s ezzel együtt az optikai észlelést megváltoztató technikai médiuma, csakúgy, mint az autó, mint mondtuk, igen fontos Proust regényében. Lásd még a vonat és az autó eme funkciójához: Marshall McLUHAN, *Pour comprendre les médias*, Fordította: Jean Paré, Seuil, Paris, 1968, 209-218, 251-260.

101 Lásd erről: BÓNUS Tibor, *Érzékek heterogenitása – hang és kép testamentuma. A telefonról és a fényképezőgépről Proust À la recherche du temps perdu című regényében = Az esztétikai tapasztalat medialitása*, Szerk. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SZIRÁK Péter, Ráció, Budapest, 2004, 289-378.

A genealógia a szövegben nemcsak a nevek, de hordozóik származására is kiterjeszkedik, ami *természeti* és társadalmi vagy *konvencionális* relációját is fokozottan játékba hozza, ellentétek s analógiáik dinamikájaként. A nemesi genealógia, de egyáltalán a családtörténet a vérségi, természeti kötésre hagyatkozik, amely egyrészt nem látható, vagy legalábbis nem bizonyítható, s ennyiben fantomatikus, másrészt, s éppen ezért, a név megerősítésére szorul, amelynek önkénye, viselőjével heterogén létmódja ismét csak nem válhat tanúsítás nélküli bizonyítékává az identitásnak. A név társadalmi s intézményesített tanúságtétel. A vérségi kötelék, a nyelvhez, a nevek genealógiájához hasonlóan, idézet és mutáció korrelációja, vagyis az ősök idézése az utódokban, ami másfelől ismét nem stabilizálható, amennyiben a rokonaihoz való hasonlóságok és különbségek egyazon arcon vagy személyiségben időben változóknak bizonyulnak. A nemesi genealógia is látványosan idézetként értelmeződik a Proust-szövegben, s nem csupán a vonások ismétlődése miatt, de a címmel való azonosulás azon formájaként, ahogy a nemesi családba beházasodó Cambremerné viszonyul a ranghoz. A viselkedés egyéb más tényezői mellett ez a nevek kiejtésének módjában mutatkozik meg, párhuzamosan az asszony sznobizmusával, egyfajta tanulási-mimetikus folyamatként, ami egyben mindig a nem-tudás korábbi állapotának elfelejtésével jár.¹⁰² A személyiségnek az emlékezetben előálló időbeli diszkontinuitása, amelyre a narrátor hivatott emlékeztetni, voltaképp a saját megtagadása a másik idézése, a vele való identifikáció révén, ami persze elsősorban nem megismerő tudást, de praxist, cselekedeteket (köztük a nevek, becenevek formájának, kiejtésének) utánzását jelenti. A genealógia temporális mintázata, ismétlés és egyediség egymásba íródása megismétlődik én és másik egyszerre térbeli és időbeli korrelációjaként, azok cseréje és különbsége formájában. Idézés és genealógia – szerelem és idézés, vagy például sznobizmus, sőt altruizmus és idézés kettősei nyomában – a család intézményében is összekapcsolódik, amire a legkézenfekvőbb példa Marcel anyja, aki a nagymamát, saját anyját gyászolva vele szinte maradéktalanul azonosul, ami nem csupán a le nem vetett gyászruhában, de abban is megnyilvánul, hogy a nagymamához hasonlóan az anya is *idézi* leveleiben Mme de Sévigné leveleit, az ebből vett bölcsességeket. A halott az anya totális gyászában mint idézetben, idézésben mintegy „birtokba veszi az élő, aki az ő hasonmásává, félbeszakadt életének folytatójává lesz”¹⁰³, s ez a folytonosság a *Recherche*-ben önéletrajzi, ha tetszik genetikus vonatkozásként is fontos, amennyiben a nagymama halálában végső soron saját anyja halálát (is) idézi (fel) Proust (az anya nem hal meg a műben). A lelki azonosulás jeleként működő nyelvi idézés valamint a testi hasonlóság mint idézés közötti redukálhatatlan különbség másfelől oda-vissza hatás is, amennyiben „a sajnálatba, melyet az iránt érzünk, aki nincs többé, talán valamiféle sugallat is vegyül, ami végül olyan hasonlatosságokat rajzol arcunkra, melyeket lehetőségként korábban is hordoztunk.”¹⁰⁴

102 Vö.: III, 213., *Szodoma és Gomorra*, 253.

103 *Szodoma és Gomorra*, 197. „la most saisit le vif qui devient son successeur ressemblant, le continueur de sa vie interrompue.” III, 166.

104 *Szodoma és Gomorra*, 198. „dans le regret de celle qui n'est plus y a-t-il une espèce de suggestion qui finit par amener sur nos traits des similitudes que nous avions d'ailleurs en puissance” III, 166.

Említettük, hogy a térbeli-optikai viszonyok feltűnően az elbeszélés előtérbe kerülnek itt, s jelentőségük – ez Proustnál nem meglepő – korántsem pusztán a diegézis alakításában áll, de fontos szemiotikai implikációkban. A szereplők a balbeci kis vonaton utaznak minden héten szerdán oda-vissza lakóhelyük és a Verdurin-lak, La Raspelière között.¹⁰⁵ Brichot-nak, kit Marcel tovább szeretne faggatni a környék helyneveinek történetéről, Serbatov (a franciában Sherbatoff) hercegnő felajánlja, cseréljen vele helyet, hogy Marcel könnyebben cseveghessen a professzorral. A hercegnő azt állítja, hogy „neki édes mindegy, hogy menetirányban vagy azzal szemben, állva vagy bárhogy utazik.” (*Szodoma és Gomorra*, 338.) [„elle assura qu’il lui était indifférent de voyager en avant, en arrière, debout, etc.” (III, 287.)] Az irányok e felcserélhetősége – melyet csak megerősít a passzus közvetlen folytatása, mely szerint Douville-Féterne állomás azért kapta e kettős nevét, mert körülbelül egyenlő távolságra van Féterne-től és Douville-től – éppúgy leképezi nemcsak *etimológia és szójáték* khiasmusát, de múlt és jelen valamint előtér és háttér interpenetrációját is. Idő és tér elkülönüléséhez nem feledhető másfelől, hogy az ide-oda mozgás, az oda-vissza térbeli tetszőlegessége az egyirányba haladó vonatban lép érvénybe, vagyis a vonat (s

105 Fontos még, de erre itt nem tudunk kitérni, a vonat menetrendje és a nyelv működése közötti analógia, amely egyrészt Proust egész regényén végigvonul, kezdve az első kötet nevezetes harmadik, a nevekről szóló fejezetével: Vö. I, 378, 384-385., *Swann*, Ford. GYERGYAI Albert, Kriterion, Bukarest, 1974, 381, 386-387. A menetrend és a nyelv közötti analógia ismét csak Saussure-t idézheti fel: „A nyelvi mechanizmus teljes egészében azonosságokon és különbségeken gördül, amelyek közül az utóbbiak csupán az előbbiek ellenpéldányai. Az azonosságok problémáját tehát mindenütt megtaláljuk; másrészt viszont ez részben az entitásoknak és egységeknek a kérdésével fonódik össze: ezeknek csupán egy különben termékeny szövedéke. Ez a sajátosság jól kiderül néhány, a nyelvzeten kívüli ténynek az összehasonlításából. Azonosságról beszélünk például két olyan, este 8 óra 45 perckor induló, Genf-Párizs között közlekedő expresszvonattal kapcsolatban, amelyek huszonegy órás időközben futnak ki. A mi szemünkben ez ugyanaz az expressz, pedig talán a mozdonyok, kocsjaik, személyzetük egészen más. (...) az expresszvonatot indulási ideje, útvonala határozza meg, és általában mindazok a körülmények, amelyek más expresszektől megkülönböztetik. Valahányszor ugyanazok a feltételek realizálódnak, ugyanazokhoz az entitásokhoz jutunk. De azért ezek nem absztraktumok, hiszen egy utca vagy egy expresszvonat nem képzelhető el anyagi realizáción kívül.” Ferdinand de SAUSSURE, *I.m.* 129-130.

106 Az alábbi passzus Albertine kis vonaton való ingázása és az időjárás, a vonat és az idő „ingamozgása” között is párhuzamot von: „Malgré la pluie récente et le ciel changeant à toute minute, après avoir accompagné Albertine jusqu’à Épreville, car Albertine faisait selon son expression la „navette” entre cette petite plage où était la villa de Mme Bontemps, et Incarville où elle avait été „prise en pension” par les parents de Rosemonde” (III, 177.) „Bár az eső csak az imént állt el, és az ég percenként beborult, előbb Albertine-t kísértem el Épreville-ig, aki ugyanis, hogy az ő kifejezésével éljek, „ingázott” [*faisait la „navette”*] e kis fürdőhely, ahol Bontemps-né villája volt, és Incarville között, ahol Rosemonde szülei viselték gondját [*„prise en pension”*]” *Szodoma és Gomorra*, 210. A passzus, amely mintegy ingázik Albertine és Marcel szavai között, az időjárás irreverzibilis (időbeli) és a kis vonat reverzibilis (térbeli) ingamozgását helyezi egymás mellé, amit ráadásul az egymással szinonimizáló beszélő nevekkkel is nyomatékosít (*Bontemps* –

vele az idő) irreverzibilis mozgásával korrelációban.¹⁰⁶ Ezt az irreverzibilitást, mely a beszéd és az olvasás létmódja is, egy filológiai példa is megvilágíthatja: az idősebb Cambremerné írásmódjáról írja az elbeszélő, hogy az öreg hölgy az úgynevezett három jelző szabályát, mely szerint a dicsérő jelzők fokozással kell kövessék egymást, mintegy visszafelé alkalmazta, minek következtében „a három jelző nem fokozásként hatott, hanem *diminuendó*ként.” (*Szodoma és Gomorra*, 395.) („l’aspect non d’une progression, mais d’un *diminuendo*” III, 336.) A nyelv, az írás *kulturális* jelensége mellett a *természeti* látvány észlelő látása s tudata közti különbség is olvasható az olvasás egyik optikai allegóriájaként: a La Raspelière-be megérkező Marcel csodálkozik, hogy az ott lakó Verdurinék nem csodálják meg naponta az öbölre nyíló gyönyörű kilátást, majd viszont megérti, „Verdurinék elég, ha tudják, hogy a lenyugvó nap ott van, kéznyújtásnyira, a szalonjuk vagy az ebédlő végében” (*Szodoma és Gomorra*, 350.) („qu’il suffisait aux Verdurin de savoir que le soleil couchant était, jusque dans leur salon ou dans leur salle à manger” III, 297.). Azon túl, hogy megszo-kás s látás ellentmondásos korrelációját is példázhatja, a részlet tudati látás valamint fiziológiai vagy észlelő látás elkerülhetetlen, de megalapozhatatlan kötésére is utalhat. Annál is inkább, mivel e szövegrészt közvetlenül megelőzi a kéklő szakadék látványa fölötti elmélkedés, amely ugyanakkor felidézi az olvasás más olyan önértelmező metaforáit (ilyen például a repülő), melyek horizontális és vertikális cseréjét hozzák játékba.

De l’octroi, la voiture s’étant arrêtée pour un instant, à une telle hauteur au-dessus de la mer que, comme d’un sommet, la vue du gouffre bleuâtre donnait presque le vertige, j’ouvris le carreau; le bruit distinctement perçu de chaque flot qui se brisait avait dans sa douceur et dans sa netteté quelque chose de sublime. N’était-il pas comme un indice de mensuration qui, renversant nos impressions habituelles, nous montre que les distances verticales peuvent être assimilées aux distances horizontales, au contraire de la représentation que notre esprit s’en fait d’habitude; et que, rapprochant ainsi de nous le ciel, elles ne sont pas grandes; (III, 290.)

jelenése: jóidő, *Rosemonde* – szó szerinti jelentése: rózsaszín világ). A „navette” valamely két közlekedési vonal, két kommunikációs központ között rendszeres átjárást biztosító jármű (például Párizsban az a kisbusz, amely a repülőterekről az RER-állomásra, jobb esetben a központba visz), etimológiája szerinti elsődleges jelentése viszont, amelyre a „faire la navette” szerkezet is épül, s amelynek metaforikus „származéka” csupán az említett jármű jelentés, *vetélt* vagy *szövőkét* jelent, vagyis azt a kézi eszközt, melyet ide-oda kell mozgatni a szövéshez, s mely-nél ez a térbeli mozgás irreverzibilis is, amennyiben eltörölhetetlen nyomot hagy (nagyon hasonlóan a Proust-szöveg szerveződéséhez). A metasztázisok és a szó-játékok felől nem érdektelen, hogy az *Épreville* nevet illetően Proust szövege ellentmondásos, amennyiben Bontemps-né villája az eredeti kiadás egyes helyein *Égreville*-ben van, sőt egy helyütt az *Évreville* megnevezéssel is találkozunk, s a hivatkozott második Pléiade-kiadás szerkesztői emez ortográfiai variációkat arra hivatkozván egységesítették *Épreville*-re, hogy ezt az alakot használja leggyakrabban a regény, és hogy ennek a névnek az etimológiáját bontja ki Brichot. (Vö. III, 1441. 1. jegyzet) Nem kell mondani, hogy e filológusi művelet megint csak önkényesen dönt figyelmetlenség és szándékos szerzői eljárás között, ignorálván filológiai és szemiotikai dinamikus és stabilizálhatatlan relációját.

Amikor a kocsí megállt egy kis időre [*pour un instant* – egy pillanatra] a vámháznál, oly magasan a tenger fölött, hogy, akár csak a hegycsúcsról [*d'un sommet* – egy csúcsról], a kéklő szakadék látványa megszedített [*donnait presque le vertige* – szinte a szédületet adta], ablakot [*carreau* – négyzet alakú ablak, ami a keretezés miatt fontos] nyitottam; az egymást követő, szerteporló [*se brisaient* – széttörtek a hullámok] hullámok tisztán kivehető, lágy és finom zajában volt valami fenséges. Vagy nem olyan volt-e, mint valami mérce [*indice de mensuration* – mérési index, vagyis az index valamely viszonylat stabilizált jele valamely mérésben], amely felborítja [*renversant* – visszájára, ellenkező irányba fordítva] megszokott benyomásainkat, s megmutatja, hogy a függőleges távolságok egybeolvadhatnak [*assimilées* - hasonulhatnak] a vízszintesekkel, épp ellentétben azzal, ahogyan tudatunkban rendszerint megjelennek [*représentation que notre esprit s'en fait d'habitude* – ahogy szellemünk megszokott módon reprezentálja a maga számára]; s hogy ha így közelebb kerülünk az éghez, ezek a függőleges távolságok nem is nagyok; (*Szodoma és Gomorra*, 342.)

58

A passzus a geometriai és a perceptuális látás, kognitív és érzéki szem közötti szakadék jeleinek hosszú sorába is illeszkedik, melyek a szellemnek a materiális feltételezettségére s vele az esztétikai – persze ellentmondásos – jelentőségére mutatnak vissza minduntalan. Az itt bejárt kontextusban mindez elsősorban a nyelvre és az olvasásra vonatkoztatható vissza. Szintagmatikus és paradigmikus egymásra vetülései természetesen nem egyirányúak a *Recherche*-ben, itt azonban éppen a szintagmatikus érintkezések felől látszik lelepleződni a paradigmikus mélysége, ellentétben mondjuk Cottard fent elemzett mondataival, melyek redundanciáiban a paradigmikusnak a szintagmatikus kiterjesztését pillantottuk meg. Az etimológiák voltaképpen térbeli, egymás mellé helyezhető szóalakok transzformációi egy genetikusan időbeliség modelljébe, amit az optikai csalódásként és a szelleminél (tehát a geometriai látásnál) megbízhatóbb tekintetként egyaránt értelmezhető perceptuális látás világít meg; minek következtében innen is látható, hogy alapvetően eldönthetetlen marad a viszony etimológia és szójáték között. Az idő mélységének érzete a tér illúziójaként lepleződik le. „Amikor a nyelvész – írja emlékezetes térbeli metaforával Saussure – a nyelv fejlődését követi, olyan mozgásban lévő megfigyelőhöz hasonlít, aki a Jura egyik végéből a másikig megy, hogy a kilátás eltolódásait feljegyezze.”¹⁰⁷ A nyelv szinkroniája másfelől nem pusztán térbeliség, hanem a hullámozás időbelisége, melyben a kirajzolódó konstellációk sohasem stabilizálódhatnak, a nyelv diakroniája pedig nem pusztán időbeliség, hanem az írásban rögzült nyelvallapotok térbeli sora.

Tér és idő ellentmondásos kiazmusainak egyik legemlékezetesebb s leginkább szemléletes példája lehet a narrátor egy rövidke kommentárja, amelyet Pierre de Verjus úr, másik nevén Crécy gróf előkelő őseinek, a Saylor nemzetségnek Incarville mellett álló régi kastélyán található jelmondatáról (*devise*) ad, mely jelmondatról, ahogy a kastélyról s a patrónusokról is, Marcel egy bizonyos Montsurvent úrtól szerez tudomást. A narrátor két olvasatát adja a különös családi feliratnak:

Je trouvais cette devise très belle, qu'on l'appliquât soit à l'impatience d'une race de proie nichée dans cette aire d'où elle devait jadis prendre son vol, soit, aujourd'hui, à la contemplation du déclin, à l'attente de la mort prochaine dans

107 Ferdinand de SAUSSURE, *I.m.* 105.

cette retraite dominante et sauvage. C'est en ce double sens en effet que joue avec le nom de Saylor cette devise qui est: «Ne sçais l'heure.» (III, 472.)

Nagyon szépnek találtam ezt a jelmondatot [*devise* – jelmondat, találós kérdés, enigma] akkor is, ha a ragadozófaj türelmetlenségére alkalmaztam, mely ebben a sasfészekben lelt otthonra, s hajdan innen indulhatott röptére, s akkor is, ha a hanyatlás mai szemlélőire, a közeli halálra várakozókra, ebben a vidéket ma is uraló, elvadult, magányos menedékben. S a jelmondat valóban ebben a kettős értelemben [*double sens* – ennek a kifejezésnek egyúttal (legalább) kettős értelme is van, amennyiben „kettős irányt” is jelent, ami itt kulcsfontosságú] játszik a Saylor névvel: „Ne sçais l'heure.” [ejtsd: ne szelőr] Nem esmérek időt. (*Szodoma és Gomorra*, 551.)

A szójátékot és az etimológát, a jelölő véletlen felszínét és a név genealógiáját (Saylor és – kiejtés szerint – „(nő) szelőr”) a családi jelmondatban egyesítő és viszonyukat egyben eldönthetetlenné is tevő passzus tematikusan is megismétli (leképezi) azt, amit a mondás módjában színre visz. A jelmondat két olvasatát a projekció és a retrospekció elkülönböző helyzete adja, mely azt példázza, hogy az egykor elképzelt jövő nem eshet egybe az (immár múltbeli) eljövövel, valamint – ettől nem függetlenül – hogy az idő alkotó munkája egyben mindig romboló munka is, az életbe kezdettől beíródik a halál eljövő múltja. Az időbeli az időtlennel korrelál a jelmondatban, amit az idő ellentétes irányainak egymásra íródásaként olvas a narrátor, a jelmondat jelentését a szerző/olvasó térbeli és időbeli helyzetének egyaránt kiszolgáltottként mutatva.¹⁰⁸ A kezdet és a vég (a kezdeti türelmetlen vágy és a romok fölötti halálvárás), más-más irányból ugyan, de ugyanúgy *felszámolja s ezzel mintegy kiteljesíti vagy igazolja az időt*. Tér és idő, szójáték és etimológia, felszín és mély végső soron átjárhatatlanok és elválaszthatatlanok.

S mielőtt végre a *La Prisonnière* és az *Albertine disparue* bizonyos passzusainak régóta ígért elemzésére rátérnénk, röviden szólni kell még arról, ahogyan a *Sodome et Gomorrhe*-nak az olvasást és egyáltalán az irodalmat közvetlenül tematizáló reflexióiban irodalom és nem-irodalom, fikció és realitás, s vele nyelv és cselekvés aporetikus relációja kirajzolódik. Szó volt róla, hogy a narrátor akkor bocsátkozik metasztázisba Brichtot-t illetően, amikor a professzor hosszú, az elbeszélőtől zagyvának nevezett tirádát ad elő az öncélú irodalomról és ennek olvasásáról, szembeállítva ezt a társadalmi és politikai cselekvéssel s az erre való készséggel.

108 Megfigyelhető, hogy Brichtot több etimológiájában a városka az őt meghatározó vagy vele érintkező térbeli, domborzati alakokról kapta a nevét, s két lehetséges etimológia közötti különbség voltaképpen e térbeli alakzatra nyíló szemlélői perspektíva különbségéből adódik: „De même, s'il reconnaît dans Clitourps le *thorp* normand, qui veut dire village, il veut que la première partie du nom dérive de *clivus*, pente, alors qu'elle vient de *cliff*, rocher.” (III, 283.) „Vagy például, ha a Clitourps helynévben a falu jelentésű, normann *thorp* szót felismeri is, azon erőlködik [a plébános], hogy a név első felét a *clivus*ból, lejtőből származtassa, mikor pedig az a sziklát jelentő *cliff*ből ered.” *Szodoma és Gomorra*, 334. Másutt ezt olvassuk: „il y a une évolution pour les calembours comme les genres littéraire, les épidémies, qui disparaissent remplacées par d'autres.” (III, 328.) „a szóviccek is átalakulnak, akárcsak az irodalom műfajai, s ahogy az elmúló járványok helyébe is újak jönnek.” *Szodoma és Gomorra*, 385.

„«Je ne voudrais pas blasphémer les Dieux de la Jeunesse, dit-il en jetant sur moi ce regard furtif qu'un orateur accorde à la dérobee à quelqu'un présent dans l'assistance et dont il cite le nom. Je ne voudrais pas être damné comme hérétique et relaps dans la chapelle mallarméenne, où notre nouvel ami, comme tous ceux de son âge, a dû servir la messe ésotérique, au moins comme enfant de chœur, et se montrer déliquescents ou Rose-Croix. Mais vraiment nous en avons trop vu de ces intellectuels adorant l'Art avec un grand A et qui, quand il ne leur suffit plus de s'alcooliser avec du Zola, se font des piqûres de Verlaine. Devenus éthéromanes par dévotion baudelairienne, ils ne seraient plus capables de l'effort viril que la patrie peut un jour ou l'autre leur demander, anesthésiés qu'ils sont par la grande névrose littéraire dans l'atmosphère chaude, énervante, lourde de relents malsains, d'un symbolisme de fumerie d'opium.» Incapable de feindre l'ombre d'admiration pour le couplet inepte et bigarré de Brichot, je me détournai vers Ski...» (III, 346.)

„Nem szeretném káromolni az Ifjúság istenét [*les Dieux de la Jeunesse* – az Ifjúság Isteneit, ami kevésbé a görög istenvilágra utalna itt, sokkal inkább az egyes, később felsorolt írók fétiszizálására] – s lopva rám pillantott, mint a szónok, aki titkon néz csak egyik hallgatójára, akinek épp a nevét idézi. – Nem szeretném, ha eretnekként, mi több, visszaesőként ítélnének el a mallarméi szentélyben, ahol új barátunk, mint a korosztályabéliek mindannyian, bizonyára legalábbis ministrált az ezoterikus miséken, és széthullónak vagy rózsakeresztesnek mutatkozott. No de valóban túl sokat láttunk már a nagybetűs Művészetet imádó intellektüellekből, akik, ha már nem elégszenek meg azzal, hogy Zolától megrészegüljenek, Verlaine-nel injekciózzák magukat. Baudelaire-imádatukban [*dévotion baudelairienne* – baudelaire-i vallásos áhitatukban] étermánissá [*éthéromanes* – e szó a kiejtésben véletlenül egybecseng az *hétéromane* formával, ami az eltérő, a más, a különbség iránti mániást jelentené] váltan semmiféle férfias erőfeszítésre nem lennének képesek, amit a haza ma vagy holnap megkövetelhet tőlük, hiszen az ópiumfüstös szimbolizmus langyos, ernyesztő, kártékony bűzöktől súlyos levegőjében egészen érzéketlenek lettek.” Mivel képtelen voltam a legcsekélyebb tiszteletet is színlelni Brichot lapos [*inepte* – ostoba, idéetlen] és zagyva [*bigarré* – szó szerint tarka, sokféle] tirádája [*couplet* – strófa, kuplé és unalomig ismételt beszéd jelentésben egyaránt, így a magyar fordítás találó; mégis: a franciában az irodalmi műfaj konnotációja mellett, vagyis amellet a paradoxon mellett, hogy az irodalmat irodalmi formában ítéli el Brichot, a párba állítani (*coupler*) jelentés is hallatszik] iránt, Skihez fordultam...” (*Szodoma és Gomorra*, 406-407.)

A professzor szavai méltán nevezhetők tarka és ostoba tirádának, amennyiben egy kalap alá vesz nagyon különböző poétikákat, melyek közé ráadásul a naturalista Zola prózája aligha könnyen illeszthető be, de a két jelző érvényét akár az a humoros eljárás is igazolhatja, amit a fejezet kiinduló pontjául választott idézetben is megfigyelhettünk, mégpedig a különböző diskurzusok, itt megint a vallási, az orvosi s a filológiai kifejezések egymásba játszása, ami látszólag felfüggeszti a megnyilatkozás megismerő értékét. Utóbbi már a Brichot szavait bevezető narrátori kommentárból is kikövetkeztethető, mely szerint a professzor azért kezd beszédébe, mert úgy gondolja, „nincs ami jobban hízelegne az ifjúságnak, mint hogyha megleckéztetik, fontosságot tulajdonítanak neki, míg magát reakciónak kiáltatja ki”. [„qu'on ne flatte jamais tant la jeunesse qu'en la morigénant, en lui donnant de l'importance, en se faisant traiter par elle de réactionnaire”] A másikkal szembenállást a másikköz közeledés vezérli, a verbális párbaj nem egyéb, mint az ellenfél elismerésé-

nek eszköze, s ez a paradoxon megint csak én és másik, azonosulás és elkülönbözés korábbi ellentmondásos kötéseit idézi fel, melyek az idézetben tematikusan irodalom és társadalmi cselekvés különbségének Brichot-i stabilizálásként lépnek színre. Miközben Brichot nagy hangon elítéli a l'art pour l'art-nak nevezett irodalmat, aközben filológusként, mint láttuk, ő bizonyult igen érzéketlennek a megnyilatkozások performatív vetületei, a nyelv cselekedtető és cselekvő ereje s a nem szó szerint értett szavak iránt. Az említett bevezető kommentár a professor manipulatív szándékáról viszont mintha cáfolná ezt az érzéketlenséget, mely utóbbit persze a praxis sikertelensége, azaz a narrátor elfordulása mégiscsak csak erősít. Amely elfordulást indokolhatja az, amire a beszélő is hivatkozik, tehát Brichot szavainak ostobasága, de akár az is, hogy a professor szavai érzékeny pontra tapintanak, lévén, hogy a felidézett én folyton a cselekvés- vagy döntésképtelenséggel küszködik (ami persze másfelől a döntés lehetetlenségének példázata). Az olvasás lezárhatatlan lehetőségeit tovább bonyolítja, sokasítja a filológiai tény, hogy Brichot tirádája Proust fiatalkori, a hermetizmust elítélő cikkeit visszhangozza.¹⁰⁹

Az elkötelezett irodalom és az öncélú irodalom éles oppozíciójában mindkét pólus képviselői ugyanazt a különbséget akarják felszámolni művészet és „realitás” között, amely különbségre másfelől saját képletüket alapozni kénytelenek. Olyan különbség ez, amelyről Proust szövege látványosan megmutatja, hogy nemcsak felszámolhatatlan, de egyúttal rögzíthetetlen is, épp azért, mert a nyelv performatív effektusai bajosan uralhatók s korlátozhatók. Az irodalom éppúgy nem záródhat magába, amiképpen soha nem is érheti el a nyelv referenciális kívület, kívül és belül relációja sokkal inkább egy egymást végtelenül keretező mozgáshoz hasonlít egy stabilizálhatatlan inskripcióban. Amihez ugyanakkor konstitutívan tartozik hozzá a meg rögzítés és korlátozás tendenciája, vagyis az, amit Brichot művel. Ez a mozgás – amelyre később majd pont Mallarmé egyik szonettjének a *Recherche*-be íródása kapcsán, életrajz és irodalmi mű interpenetrációit elemezve térünk vissza – természetesen nem csupán összjáték, de egyfajta harc is fikció és realitás között, s erre alighanem Charlus *kitalált párbajának* hihetetlenül finoman színre vitt és kommentált esete világíthat rá a legélesebben. Tér és idő párbajai és összeborulásai után, ezek közvetlen környezetében tematikusan megjelenik a párbaj, amelynek itt sincs más célja, mint hogy közelre hozza a távolit. Nem véletlen, hogy a narrátor egy helyütt a következő, egyébként a francia idézetgyűjteményekben is rendre Proust nevével feltűnő, gnómát idézi, amely a fordított mozgását emeli ki ugyanezen korrelációnak: „mert így vagy amúgy mindig a másiktól elhódított fegyverek segítségével szabadulunk meg attól, akit éppen legyőztünk.” (Szodoma és Gomorra, 249.) [on se sert tout de même des armes conquises pour achever de s'affranchir de celui qu'on a momentanément vaincu” (III, 210.)]. Charlus, ki Balzac szenvedélyes olvasója, szembeállítódik Brichot-val, ki nem szereti Balzacot, s aki képtelen élet és művészet összekapcsolására, s ez is okozza, hogy végül a narrátor is unni kezdi őt, nem úgy a bárót, aki – hasonlóan a *Recherche* narrátorához – nagyon is kedvét leli a két dimenzió egymásra vonatkoztatásában, s előszeretettel beszél úgy regényszereplőkről, mintha azok élő személyek volnának, és élő személyek-

109 Vö.: III, 1543.

110 Vö.: III, 437-445., *Szodoma és Gomorra*, 511-520.

ben is szívesen pillant meg fikciós alakokat, s akit ez a narrátor szemében is kifejezetten szórakoztatóvá tesz.¹¹⁰ Mindez nem jelenti azt, hogy Charlus báró totalizáló módon megszüntetni irodalom és élet különbségét, csupán annyit, hogy különös érzéke van a két pólus dinamikus játéka iránt.

A párbaj esete, melynek alaposabb elemzésébe itt már lehetetlen volna belebocsátkozni, jól példázhatja ezt, ezért nagy vonalakban azért érdemes felidézni.¹¹¹ Charlus báró, mikor egy este kitarottja, Morel elhárítja közeledését, s ürügyet talál arra, hogy a báró nélkül töltsse estéjét, azzal próbálja maga mellé visszacsalni a hegedűst, hogy levelet ír számára, melyben egy (kitalált) párbajról értesíti, amit azért kell vívnia Charlusnak, mert fülébe jutott, hogy az épp katonaidejét töltő Morel ezredének két tisztje megsértette őt, durván beszélve róla és a hegedűssel való kapcsolatáról. A levelet olvasva, melyet Marcel kézbesít neki, a hegedűs azonnal Charlushöz rohan, hogy megakadályozza a párbajt és azt, hogy nyomában széles nyilvánosságot kapjon a báróval fenntartott viszonya, s ellehetetlenüljön ezredbeli élete. S noha Charlusnak, miközben a lehető legvalószerűbben szervezte meg színházi előadását, amennyiben Morelrel együtt rögtön a segédeit is értesíti, esze ágában sem volt párbajozni, a hegedűssel vívott verbális párbajban felvett szerepben – az elbeszélő tanúsága szerint – olyannyira elhiszi saját fikcióját, az ominózus párbajt, hogy „most már sajnálta volna, ha le kell mondania róla.” (*Szodoma és Gomorra*, 533.) [„il eût éprouvé maintenant du regret à y renoncer” (III, 456.)] Miután azonban célját elérte, s Morel – nem szeretetből, de a párbajtól való félelmében – mellette marad, hamar elfeledkezik a fikcióról, melynek tehát a valóságra hatása arra hagyatkozik, hogy címzettje, Morel számára eldönthetetlen a báró szavainak referenciális értéke. A levél olvasása előtt a zenész még arról panaszkodik Marcelnek, hogy „maga nem is tudja, micsoda hazugságokra, micsoda fortélyokra képes ez a vén kalandor” (*Szodoma és Gomorra*, 528.) [„vous ne connaissez pas les mensonges, les ruses infernales de ce vieux forban.” (III, 452.)], a levél cselekedtető ereje alól, amit referenciális igazságának lehetősége alapoz meg, nem képes kivonni magát, ráadásul titkos viszonya lévén a tét, nincs módja forráskritikára. Bár Charlus hazugsága valóságos színdarab jellegét ölti, elhamarkodott lehet az irodalom (és ennek hatása) modelljévé emelni azt, amennyiben az irodalom egyfajta önfelszámoló, mert saját hazugság voltát nyíltta tevő hazugság. Mégis, önéletrajz és fikció a *Recherche* olvashatóságára kiterjeszkedő dinamikája is megerősítheti, hogy a hazugság éppúgy keretezhetetlen, mint az irodalom, mellyel másfelől mégsem állítható szembe élesen, amennyiben a hazugság előre láthatatlan módon bármikor *igazzá*, vagy éppen, ami egyszerre ugyanaz és különböző, *irodalommá* válhat.

111 III, 450-460., *Szodoma és Gomorra*, 526-538.